

et aliorum saluti consulere non procurat, et salutæ religionis detrimenta non præcavet.

CLVIII.

Quod pœna parvulorum non baptizatorum mitissima respectu cæterarum pœnarum damnatorum sit, et contra.

Augustinus in *Enchiridio* : Mitissima sane omnium pœna erit, qui præter peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt. *Joannes Chrysostomus De reparatione lapsi* : Excludi a bonis, quæ præparata sunt sanctis, tantum generat cruciatum et dolorem, ut etiam, si nulla extrinsecus pœna torqueret, hæc sola sufficeret. Omnes ergo gehennæ superat cruciatu, carere bonis quibus in potestate habueras frui. *Item* : Non-

A nulli imperitorum putant sibi satis esse, si gehenna tantummodo careant. Ego autem multo gravius quam gehennarum dico esse cruciatu, removeri et abjici ab illa gloria; nec puto ita acerba esse gehennæ supplicia, ut sunt illa quibus torquetur is, quem (45) arceri continget! (46) a conspectibus Christi. Hoc crede mihi pœnis omnibus gravius esse, hoc et solum quod superat etiam gehennam. *Ambrosius De penitentia, lib. II* : Nihil autem est quod tam summi doloris sit, quam si unusquisque positus sub captivitate peccati recorderetur, unde lapsus sit atque unde deciderit, eo quod [ad] corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulchra divinæ cognitionis (47) intentione defluerit (48).

(45) Cous. : cum.

(46) Cous. : contigit.

(47) Cous. : cogitationes.

(48) Editt. : deflexerit. — Illic operis finis in Monacensi et teste Cousinio in Abrincensi quoque

codicc. Monacensis quidem contra morem distincto quodam testimonio finem libri indicare præternisit; nihil autem deesse consensu utriusque codicis confirmari videtur.

PETRI ABÆLARDI

DIALOGUS

INTER PHILOSOPHUM, JUDÆUM ET CHRISTIANUM.

(Ex codicibus bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis primus edidit Frid. Henr. RHEINWALD, philosophiæ doctor, theologiæ licentiatu, et professor publicus extraordinarius in universitate litteraria regia Guillelma, in Collectione cui titulu: *Anecdota ad historiam ecclesiasticam pertinentia*, partícula 1, Berolini, 1851, in-8°.)

PROCEMIUM.

Quem jam foras edimus Anecdotorum ad historiam Ecclesiæ pertinentium fasciculum primum, eum non injucundum fore speramus viris doctis, qui vel minutissimas, quæ erui possunt ex antiquitate, benevole soleant excipere reliquias.

Ad egregium, quem primo hoc loco offerimus, libellum cognoscendum me perduxit vir S. R. Neander, præceptor summa cum pietate colendus. Qui cum pro benevolentia qua me prosequitur singulari in itinere ad metropolin Vindobonensem (a. 1827) suscipiendi societatem me admisisset, opportunitatem mihi dedit, ut ipso duce bibliothecæ Palatinæ thesauros præclarissimos perscrutari et præter alios hunc quoque codicem liceret inspicere. Liber initio statim arrisit, denuo lectus magis etiam placuit, et præ reliquis dignus visus, qui in lucem emitteretur. Assensit S. V. Neander. In exsequendo vero hoc conamine tanta me adjuvit benevolentia nobilissimus de Copitar, bibliothecæ Cæsareæ præpositus, ut vix digne satis laudare possim viri doctissimi humanitatem ac liberalitatem, communi omnium dudum laude celebratam.

Codex noster in collectione MM. bibliothecæ Vindobonensis amplissima designatus est n. DXXI (al. 666) sectionique librorum, qui dicuntur polemici, adnumeratur a Denisio (49). Membranis est inscriptus, folior. LXI, 4°, ad sæculi ineuntis XIII secundum Denisium referendus, non eodem per totum nitore atque diligentia exaratus. Haud pauci in codice reperiuntur errores, quos ubi calamo librarii admissos esse apparuit, emendavimus, ubi vero dubitationi locus erat, librum ad litteram typis excudendum curavimus, lectionemque genuinam conjecturis aut textui interpositis aut suppositis restituere conati sumus. E textu quod videbatur ejiciendum uncis, quod adjiciendum lunulis inclusimus.

A manu paulo recentiore insignitus est codex : *Dialogus Petri Baiolardi* (50), id est ex pronuntiatione nunc usitati *Abælardi*. Recte ita libro esse inscriptum, ex ipso cognosces dialogo, sive ad argumentum tractandi rationem, sive ad orationis spectes indolem.

(49) M. Denis, *Cod. Mscr. theol. bibl. Palat. Vind. Lat.*, vol. I, p. 11 Vindob. 1794, f., p. 1996 ff.

(50) Nomen Abælardi diverso modo esse pronuntiatum docet Du Chesne in præfatione apologetica pro

Animadvertas enim ubique mentis acumen et beatam ingenii in tractandis rebus divinis bene exercitati ubertatem, qua quanquam Abælardus æqualibus suis longe esset superior, neutiquam tamen temeraria rationis superbia inflatus, ultra fines naturæ humanæ tenuitati positos evagari conatus est.

Dein ex ipsa qua dialogus progreditur ratiocinatione, ex ipsa argumentatione ac methodo, qua quæstio proposita agitur atque ad finem perducitur, ad eam facile opinionem deductus videaris, auctorem libri dialogos Platonicos et tractasse et imitatum esse. Simili enim modo quæstionis trahitur dijudicatio, simili modo disputationi triumvirorum finis imponitur, ita quidem ut certum ac definitum arbitri iudicium desideretur a lectore obiter intuenti, facile tamen a gnaro sagacique possit intelligi. Id quod bene convenit Abælardo. Non enim est quod dubitemus, Petrum nostrum in dialogis Platonis volvendis operam diligentissimam posuisse (51), causisque sat gravibus esse impulsam, ut methodum hanc sententiam suam explicandi, Platonis exemplo commendatam, eligeret. Quid, quod vix alia reperiri poterat, quæ magis esset idonea ad opinionem ab inimicorum τῶν οἰστροῦν suspicionem ubique captantium, rabie tuendam atque abscondendam, signilicandam vero amicorum in ipsa philosophi doctrina initiatorum sagacitati. Abælardi denique manum in libris Romanorum multum versatam, indicare videtur sermonis Latini elegantia, qua dialogus noster non minus ac alia Petri scripta (52) præ reliquis tum scholasticorum, qui isto tempore scripserunt, tum qui postea vixerunt philosophorum libris, exstat insignis.

Hæc habuimus quæ de codicis indole ac integritate diceremus. Nexum, quo placita in tractatu nostro proposita cum doctrina Abælardi sunt conjuncta, indagare et explicare noluimus, cum sperare liceat, munere hoc S. V. Neandrum propediem esse functurum (53), sat contenti, novum e tenebris (54) protulisse documentum, quod facere aliquantum videatur ad illustrandum ingenium « Viri sæpe ac semper cum honore nominandi, servi ac vere Christi philosophi. »

Dabamus Berolini in ipso die S. Albini 1831.

Petro : *Abælardus* vel *Bailardus*, ut cum Accursio et Alciato loquar, vel *Balardus*, ut cum Genebrardo, sive mavis *Abailardum* vocitare, de apiculæ Gallico nomine, sive ab *Abailardum*, nam hoc posterius in Chronico Joannis Crispini reperi, ut apud nostrates usus est frequens ab pro de in gentiliis nominibus usurpare, etc. Cfr. quoque Denisius l. c. Explosa ridicula aliqua nominis hujus derivatione, ait ipse : « Bailardi nomen ex Abailardo ortum putem, truncato vocis initio, uti multarum gentium in propr. nom. mos est. »

(51) Abælardum notitiam Platonis non ex Augustino tantum cepisse, sed ipsa Platonis scripta perlustrasse, veri haud dissimile videtur. Cfr. S. V. Schlosser, *Dulcin und Abælard* (Gotha 1807, 8), p. 115 ff., 125 ff. Non multum enim valet, quod objicere quis possit, versiones Platonis Latinas tempore isto nondum exstitisse, cum Græcam linguam bene calluisse aliosque ipsam docuisse, compertum habeamus (*Abælardi ep. ad virgg. Paraclet.*, supra, col. 333 : « Magisterium habetis in matre (Heloisa), quæ non tantum Latinæ, verum etiam Hebraicæ quam Græcæ non experts litteraturæ, sola hoc tempore illam trium linguarum adepta peritiam videtur. »)

(52) Cfr. imprimis Abælardi sermo de S. Joanne evangelista, serm. 25. supra col. 536.

(53) In libro egregio denuo edendo, qui inscribitur : *Der heilige Bernhard und sein Zeitalter*. Berlin 1813, 8.

(54) Dialogi nemo eorum qui Vitam Petri conscripserunt, commemorationem fecit, nisi auctores operis celeb. : *Histoire littéraire de la France*, t. XII (Par. 1765, 4), p. 132. Inquiet in § de operibus Abælardi ineditis ad theologiam pertinentibus : « Deux conférences ou disputes, l'une d'un philosophe avec un juif, l'autre d'un philosophe avec un chrétien. Ces deux pièces font partie des manuscrits de Thomas Barlow, évêque de Lincoln, et de ceux de Thomas Gale. La seconde se trouve dans la bibliothèque Jacobéenne. »

PETRI ABÆLARDI

DIALOGUS

INTER

PHILOSOPHUM, JUDÆUM ET CHRISTIANUM.

Aspicebam in visu noctis, et ecce viri tres, diverso tramite venientes, coram me astiterunt, quos ego statim, juxta visionis modum, cujus sint professionis, vel cur ad me venerint interrogo. « Homines sumus, inquit, diversis fidei sectis innitentes. Unius quippe Dei cultores esse nos omnes pariter profiteremur, diversa tamen fide et vita ipsi famulantes. Unus quippe nostrum gentilis, ex his quos philosophos appellant, naturali lege conten-

tus est. Alii vero duo Scripturas habent, quarum alter Judæus, alter dicitur Christianus. Diu autem de diversis fidei nostræ sectis invicem conferentes atque contententes, tuo tandem iudicio cessimus. »

Ego super hæc itaque vehementer admirans, quis in hæc ipsos induxerit vel congregaverit quæro, et maxime cur in hæc me iudicem elegerint? Respondens autem philosophus : « Mea, inquit,

operâ hoc est inceptum, quoniam id summum est philosophorum, rationibus veritatem investigare et in omnibus non opinionem hominum, sed rationis æqui ducatum. Nostrorum itaque scholis corde intentus et tam ipsorum rationibus quam auctoritatibus eruditus, ad moralem tandem me contuli philosophiam, quæ omnium finis est disciplinarum, et propter quam cætera omnia prælibanda judicavi. Hic de summo bono, et de summo malo et de his quæ vel beatum hominem vel miserum faciunt, quoad potui instructus, statim apud me diversas etiam fidei sectas, quibus nunc mundus divisus est, studiose scrutatus sum et omnibus inspectis et invicem collatis, illud sequi decrevi, quod consentaneum magis sit rationi. Contuli me igitur ad Judæorum quoque et Christianorum doctrinam et utrorumque fidem et leges sive rationes discutientes. Comperi Judæos stultos, Christianos insanos, ut cum salva pace tua, qui Christianus (fol. 1 V.) diceris, ista loquar. Contuli diu cum utrisque, et nostræ collationis altercatione nondum finem adepta, partium suarum ratione [s], tuo committere decrevimus arbitrio. Te quippe nec philosophicarum rationum vires nec utriusque legis munimenta latere, novimus. Christiana namque professio sic propria lege nititur, quam Novum nominant Testamentum, ut respere tamen non præsumat antiquum, et utriusque lectioni maximum impendat studium. Aliquem nobis judicem oportebat eligere, ut altercatio nostra finem acciperet, nec quemquam, nisi in aliqua harum trium sectarum reperire potuimus. »

Ac deinde, tanquam adulationis oleum vendens, et caput meum hoc unguento demulcens statim intulit : « Quanto igitur ingenii te acumine et quarumlibet scientia Scripturarum fama est præminere, tanto amplius in hoc judicio favendo sive defendendo constat valere, et cujuscunque nostrum rebellionis satisfacere posse. Quod vero ingenii tui sit acumen, quantum philosophicis et divinis sententiis memoriam tuam thesaurus abundet, præter consueta scholarum tuarum studia, quibus in utraque doctrina præ omnibus magistris, etiam tuis sive ipsis quoque repertarum scientiarum scriptoribus constat te floruisse, certum se nobis præbuit experimentum opus illud mirabile theologiam, quod nec invidia ferre potuit, nec auferre prævaluit, sed gloriosius persequendo effecit. »

Tum ego : « Non ambio, inquam, hujus honoris gratiam, quam mihi reservastis, ut sapientibus scilicet omissis, stultum pro judice statueritis. Nam et ego similis vestri, vanis hujus mundi contentionibus assuetus, non grave perferam audire, quibus oblectari consuevi. Tu tamen, philosophe, qui, nullam professus legem, solis rationibus cedis, non pro magno æstimes, si in hoc congressu prævalere videaris. Tibi quippe ad pugnam duo sunt gladii, alii vero uno tantum in te armantur. Tu in illos tam scripto quam ratione agere potes (fol. 2 R.) ;

A illi vero tibi, quia legem non sequeris, de lege nihil objicere possunt, et tanto etiam minus in te rationibus possunt, quanto tu amplius assuetus, philosophicam uberiores habes armaturam. Quia tamen hoc ex conducto, et pari statuistis consensu, et de viribus vestris singulos vestrum confidere video, nequaquam ausibus vestris nostra erubescencia[m] refer[e] trepulsam[m], præsertim cum ex his aliquam percipere me credam doctrinam. Nulla quippe, ut quidam nostrorum meminit, adeo falsa est doctrina, ut non aliqua intermisceat vera, et nullam adeo frivolum disputationem arbitror, ut non aliquid habeat documentum. Unde et ille maximus sapientum, in ipso statim Proverbiorum suorum exordio, lectorem sibi attentum præparans, ait : *Audiens sapiens sapientior erit, intelligens gubernaculum possidebit (Prov. 1, 5)*. Et Jacobus apostolus : *Sit, inquit, omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum (Jac. 1, 19)*.

Assentiunt, de nostro assensu gratulantes.

PHILOSOPHUS. Meum est, inquit, primum ceteros interrogare, qui et naturali lege, quæ prima est, contentus sum. Ad hoc vos ipse congregavi, ut de superadditis inquirerem scriptis. Prima, inquam, non solum tempore, verum etiam natura. Omne quippe simplicius naturaliter prius est multipliciori. Lex vero naturalis in scientia morum, quam ethicam dicimus, in solis consistit documentis moralibus. Vestrarum autem legum doctrina his quædam exteriorum signorum addidit præcepta, quæ nobis omnino videntur superflua, de quibus etiam suo loco nobis est conferendum.

Annunt utrique philosopho priorem in hujus pugna congressu locum.

Tum ille : Unde, inquit, primo vos simul interrogo, quod ad vos pariter attinere video, qui maxime scripto nitimini, utrum videlicet in hac fidei sectas ratio vos induxerit aliqua, an solam hic hominum opinionem ac generis vestri sectemini amorem, quorum quidem alterum (2 V.), si sit, maxime est probandum, sicut alterum penitus improbandum. Quod tamen verum, postremum esse, nullius hominis discreti conscientiam credo negare. Ita namque singulis hominibus proprii generis et eorum, cum quibus educantur, insitus est amor, ut contra eorum fidem quidquid dicatur, abhorreant; et consuetudinem in naturam vertentes, quidquid didicerunt pium [puer:], obnixè tenent adulti, et antequam ea, quæ dicuntur, capere valeant, credere se affirmant, ut enim et poeta meminit :

*Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu.*

(HORAT. *Epist.* l. 1, ep. 2, vers 69.)

Quales quidem philosophorum quidam arguit, dicens : « Neve, si quid in puerilibus disciplinis acceperint, id sacrosanctum judicetur! quoniam quidem res teneris auribus accomodatas sæpe philosophiæ senior tractatus eliminat. » Quil enim?

mirabile est, cum per ætatum seriem & temporum successione[m], humana in cunctis rebus creatis intelligentia crescat, in fide, cujus errori summum periculum imminet, nullus est profectus? sed æque minores ut majores, æque rustici ut litterati de hac sentire asserunt, et ille firmissimus in fide dicitur, qui communem populi non excedit sensum. Quod profecto idem [o] certum est accidere, quod nemini apud suos quid sit credendum licet inquirere, nec de his quæ ab omnibus dicuntur impune dubitare. Pudet namque homines de his se interrogari, de quibus respondere non sufficiunt. Nemo quippe libenter accedit qui de propriis viribus diffidit, et ultroneus currit ad pugnam qui victoriæ sperat gloriam. Hi etiam in tantam sæpe prorumpunt insaniam, ut, quod se non posse intelligere constentur, credere se profiteri non erubescant, quasi in prolatione verborum potius quam in comprehensione animi fides consistat, et oris ipsa sit magis quam cordis. Qui hinc quo maxime gloriantur, cum tanta credere videantur, quæ nec ore disseri nec mente concipi (fol. 3 R.) valeant. Quod [s] etiam adeo præsumptuosos et elatos facit propriæ sectæ singularitas, ut quoscunque a se viderint in fide divisos, a misericordia Dei alienos, et omnibus aliis condemnatis, solos se prædicent beatos. Diu itaque hanc ego generis humani cæcitatem atque superbiam considerans, ad divinam me contuli misericordiam, suppliciter et jugiter eam implorans, ut de tanta errorum voragine et tam miserabili Charybdi me dignetur educere atque ad portam salutis de tantis procellis dirigere. De quo etiam nunc me videtis sollicitum et responsionum vestrarum documentis tanquam discipulum vehementer intentum.

JUDÆUS. Duos quidem simul interrogasti, sed duos simul respondere non conveni[un]t, ne multitudo loquentium præpediat intellectum. Respondebo, si placet, ego primus, quia primi nos in cultum Dei venimus, vel primam legis suscepimus disciplinam. Frater vero iste qui se Christianum profitetur, ubi me deficere vel minus sufficere conspexerit, imperfectioni meæ, quod defuerit, supplebit, qui quasi duo cornua in duobus generis Testamentis, quibus armatus validius hosti resistere poterit et dimicare.

PHILOSOPHUS. Assentio.

JUDÆUS. Hoc autem ante collationis nostræ confictum præmonere te volo, ne si forte simplicitatem meam philosophicarum veritate rationum superare videaris, te nostros ideo vicisse glorieris, nec imbecillitatem unius homunculi ad populi totius convertas ignominiam, nec ex hominis vitio fidem redarguas, nec eam calumniis erroneam, quod ego eam disserere minus sufficiam.

PHILOSOPHUS. Et hoc quoque provide satis videtur esse dictum: sed nulla est necessitate præmissum, cum me videlicet ad veritatis inquisitionem non ad elationis ostentationem laborare non dubitetis, nec

A ut sophistam corrigari, sed ut philosophum rationes scrutari, et (quod est maximum) me salutem animæ ven[er]ari.

JUDÆUS. (3 V.) Dominus ipse, qui hunc zetum tibi visus est inspirasse, ut pro salute animæ tuæ tanta eum inquiras sollicitudine, nobis hanc conferat [hanc] collationem, per quam eum salubriter possis invenire. Nunc me ad interrogata, prout ipse concesserit [s], superest respondere.

PHILOS. Sic profecto convenit juxta propositum [i] nostri conductum.

JUDÆUS. Omnes quidem homines dum parvuli sunt nec adhuc discretionis ætate pollent, constat eorum hominum fidem vel consuetudinem sequi, cum quibus conversantur, et eorum maxime, quos B amplius diligunt. Postquam vero adulti sunt, ut proprio regi possint arbitrio, non alieno, sed proprio committ[er]e iudicio debent, nec tam opinionem sectari quam veritatem scrutari convenit. Hæc autem ideo prælibavi, quia fortasse primo ad hanc fidem nos carnalis originis affectus induxerit et consuetudo, quam primo novimus. Sed jam nos hic ratio detinet potius quam opinio.

PHILOS. Hanc nobis obsecro rationem aperi et sufficit.

JUDÆUS. Lex ista, quam sequimur, si, ut credimus, a Deo nobis data sit, arguendi non sumus ei obtemperando, imo de obedientia remunerandi, et qui eam contemnunt vehementer errant; quod si nos eam cogere non possumus a Deo datam fuisse, nec vos hoc refellere valetis. Ut autem ex humanæ consuetudine vitæ sumamus exemplum. Da mihi obsecro, consilium. Servus sum cujusdam domini, et eum offendere vehementer timeo, et multos habeo conservos eodem timore sollicitos. Dicunt illi mihi dominum nostrum quiddam præcepisse omnibus servis suis, me absente, quod ego non ignoro, quod et illi operantur, et ad cooperandum me hortantur? Quid mihi laudas faciendum esse, si de eo dubitaverim præcepto, cui ego non interfui? Non credo vel te vel alium mihi consulere, ut, servorum omnium consilio spreto, sensum proprium sequens unum me sequestrem ab eo (fol. 4 R.), quod illi communiter agunt, et quod omnes præcepisse dominum testantur, maxime cum tale videatur præceptum, quod nulla possit ratione refelli. Quid mihi necesse est de periculo dubitare, a quo possum securus existere? Si hoc Dominus præcepit quod multorum testimonio confirmatur, et plurimum habet rationis, inexcusabilis omnino sum, qui non obedio. Si autem consilio vel exhortatione et exemplo conservorum deceptus, quod præceptum non sit, operor, etsi operandum non fuerit, illis potius quam mihi est imputandum, quem ad hoc reverentia domini traxit.

PHILOS. Certe tu ipse consilium aperuisti quod requisisti, nemoque contra hoc discretus senserit, sed apta propositæ similitudinis exemplum ad hoc quo [d] tendimus.

JUDÆUS. Multæ, sicut ipse nosti, generationes, A præcesserunt ex quo populus noster hoc Testamentum, quod sibi datum a Deo autumant, obediendo custodierunt, et omnes pariter de observatione ipsius tam verbo quam exemplo posteros instruxerunt, et fere in hoc universus consentit mundus, quod hæc nobis a Deo lex data sit. De qua, si quos forte non possumus incredulos cogere, nemo tamen est, qui hoc, quod credimus, ratione possit aliqua refellere. Pium quippe est sentire et omnino rationi consentaneum et tam divinæ bonitati quam humanæ congruum salutem, Deum in tantum curam hominum gerere, ut eos quoque legis scripto dignaretur instruere, et timore saltem pœnarum nostram malitiam reprimere. Si enim salubriter ad hoc sæcularium principum leges institutæ sunt, quis summum omnium benignissimumque principem contradicat de hoc quoque curam suscepisse? Quomodo enim quis sine lege subjectum populum gubernare poterit, si videlicet quisque suo dimissus arbitrio, quod elegerit, sequatur? (4 V.) Aut quomodo juste, puniendo malos, eorum malitiam compescit, nisi prius lex statuta sit, quæ mala fieri vetet? Hac ratione liquidum esse credo, divinam legem in hominibus præcessisse, ut hujus quoque boni mundus exordium et auctoritatem a Deo sumeret, cum aliquarum legum institutione malitiam refrenare vellet? alioquin facile videri posset, Deum res humanas non curare, et ipsum mundi statum fortuito potius agi, quam providentia regi. Si qua vero lex a Deo data esse creditur mundo, de qua magis consentiendum, quam de nostra, quæ tantam ex vetustate et communi hominum opinione nacta est auctoritatem? Sit denique dubium mihi sicut et tibi, quod hanc Deus legem instituerit, quod tot tamen testimoniis et ratione confirmatur, cogere tamen secundum suppositæ similitudinis inductionem, id mihi consulere, ut ipsi obedi[ent]iam, maxime cum ad hoc propria me invitet conscientia. Fidem tecum de unius Dei veritate communem habeo, æque ipsum fortassis, ut tu, diligo, et ex operibus, quæ tu non habes, id insuper exhibeo. Quid mihi hæc opera, si non prosint, officiant, etiam si non sint præcepta, quia non sunt prohibita? Quis me etiam arguere possit, si nullo et constrictus præcepto amplius pro Domino laboro? Quis hanc arguerit fidem quæ divinam bonitatem maxime, ut dictum est, commendat et plurimum nostram in eum charitatem accendit, qui adeo de nostra sollicitus sit salute, ut nos etiam scripto legis dignetur instruere? Aut igitur aliquid in hac lege argue, aut, cur eam sequamur inquirere desiste! Crudelissimum Deum astruit esse, quisquis hujus zeli nostri (fol. 5 R.) perseverantiam, tanta sustinentem, a mercede vacuum esse censet. Nulla quippe gens unquam tanta pro Deo pertulisse noscitur, aut etiam creditur, quanta nos jugiter pro ipso sustinemus; nullaque rubigo peccati esse potest, quam non consumere fornacem

hujus afflictionis concedi debeat. Nonne in omnes dispersi nationes soli sine rege vel principe terreno tantis exactionibus gravamur, ut singulis fere diebus vitæ nostræ miseræ redemptionem exsolvamur intolerabilem? Tanto quippe nos contemptu et odio digni censemur ab omnibus, ut quisquis nobis aliquam inferat injuriam, id maximam credat justitiam et summum deo sacrificium oblatum. Non enim tantæ captivitatis calamitatem nisi ex summo Dei odio nobis autumant accidisse, et justæ imputant ultioni, quamcunque in nos exercent sævitiam tam gentiles quam Christiani. Gentiles quidem antiquarum memores oppressionum, quibus eorum primo terram possedimus, et diuturnis eos postmodum persecutionibus attrivimus atque delevimus, quidquid nobis ingerunt, debitæ imputant ultioni. Christiani vero quia, ut aiunt, eorum Deum interfecimus, majorem in nos persecutionis causam habere videntur. Ecce inter quales nostra exulata peregrinatio et de quorum nobis est patrocinio confitendum! Summis inimicis nostris vitam nostram committimus; et in infidelium fidem nos credere cogimur. Somnus ipse, qui laxatam maxime fovet ac recreat naturam, tanta nos inquietat sollicitudine, ut dormientes etiam non nisi de juguli nostri periculo liceat cogitare. Nusquam nisi ad cælum tutus nobis patet ingressus, quibus ipse etiam habitationis locus est periculosus. Egressuri ad quælibet proxima loca ipsum, de quo parum confidimus, conductum non modico pretio conducimus. Principes ipsi, qui nobis præsent et quorum graviter emimus patrocinium, tanto amplius mortem nostram desiderant, quanto (5 V.) licentius ea, quæ possedimus, arripiunt. Quibus etiam constrictis et oppressis, quasi in nos solos conjurasset mundus, hoc ipsum mirabile est, si vivere licet, nec agros aut vineas aut terrenas aliquas possessiones habere conceditur, quia non est, qui eas nobis ab infestatione manifesta vel occulta protegere possit. Unde nobis præcipue superest lucrum, ut alienigenis fœnerantes hinc miseram susten[ti]emus vitam, quod nos quidem maxime ipsis efficit invidiosos, qui se in hoc plurimum arbitrantur gravatos. De hac autem vitæ nostræ miseræ summa, et quibus incessanter periculum[is] laboramus, ipse magis status noster omnibus loqui sufficit, quam lingua possit. Ipsa quoque legis præcepta, quanta difficultate sint implicita, neminem, qui eam attigerit, latet, ut tam hominum oppressionem quam jugo legis intolerabiliter affligamur. Quis non ipsum circumcisionis nostræ sacramentum, cum ex erubescencia tum ex pœna, suscipere non abhorreat aut trepidet? Quæ tam tenera humani corporis portio, quam illa, cui hanc plagam in ipsis quoque infantulis lex infligit? Quæ tanta est agrestium lactucarum amaritudo, quas in condimento paschalis sacrificii sumimus? Quis non videat etiam omnes fere delicatos cibos et eos maxime qui facile comparari possunt, nobis esse prohibitos? Carnes quælibet ab

istis prægestatæ nobis immundæ sunt, et quælibet morticina vel suffocata nobis sunt interdicta. Nec de bestiis nobis edere licet, nisi quas nos ipsi mactaverimus, et diligenter adipe et venis purgaverimus, quod nos etiam non modice gravat et tunc maxime cum integrum pecus emere non sufficimus. Sicut enim nos carnes a gentibus mactatas, sic illi a nobis procuratas abhorrent. Vino quoque ab illis procurato omnes pariter abstinemus. Ex quo liquidum (fol. 6 R.) esse constat quam difficile inter nos nostra propter Deum vivat peregrinatio. Quis denique legalium pœnarum austeritatem non solum sufferre sed etiam reis inferre non abhorreat? Quis fratri suo dentem pro dente, oculum pro oculo, animam quoque pro anima tolleret? nedum etiam in semetipso hæc tolerare consentiat, ne videlicet legi contrarius existat? Ex quibus profecto et innumeris aliis observationibus liquet unumquemque nostrum legi obtemperantem illud Psalmistæ Deo recte profiteri: *Propter verba laborum tuorum ego custodi vias duras (Psal. xvii, 4).*

PHILOS. Revera zelus hic quem in Deum habere videmini multa et magna quæcunque intentione sustinet. Sed plurimum refert utrum hæc intentio recta sit an erronea. Nulla quippe est fidei secta, quæ se Deo famulari non credat, et ea propter ipsum non operetur quæ sibi placere arbitratur. Non tamen ideo sectas omnium approbatis, qui solam vestram defendere aut longe cæteris nitimini præferre. Quod tamen quantum a ratione sit dissonum volo te perpendere, et ipso quoque scripto legis quàm sequeris arguere.

JUDÆUS. Et hoc ego libenter suscipio.

PHILOS. Constat ante ipsam legis traditionem vel sacramentorum legalium observationes plerosque lege naturali contentos, quæ videlicet in dilectione Dei consistit, et proximi justitiam coluisse, et acceptissimos Deo exstitisse, utpote Abel, Henoeh, Noe, et filios ejus, Abraham quoque, Lot atque Melchisedech, quos lex etiam vestra commemorat, et plurimum commendat. Quorum quidem Henoeh in tantum Deo placuisse refertur, ut cum Dominus vivum in paradysum intulisse dicatur, sicut et quidam ex vobis his astruit verbis: *Henoeh placuit Deo et translatus est in paradysum, ut det gentibus penitentiam (Eccl. xlii, 16).* Sed et Noe, ut scriptum est, virum justum atque perfectum in generationibus suis (*Gen. vi, 9*), quantum dilexerit Dominus manifestis (*6 V.*) exhibuit factis, cum videlicet universis aliis diluvio submersis ipsum solum et domum ejus pro humani generis semine reservavit. His quoque insignes illos patriarchas vestros adjuuge, Abraham videlicet, Isaac et Jacob, in quibus et eorum semine omnium gentium benedictio futura promittitur, qui etiam legem præcesserunt, et vide quam sit excellentior eorum prærogativa cæterorum, qui post legem exstiterunt. Unde et specialiter Deus eorum esse dicitur, et ipse legislator per eorum merita et ad ipsos promissiones factas

araturo populo Dominum conciliat. Scriptum est enim: *Moyses autem orabat Dominum dicens: Quiescat ira tua et esto placabilis super nequitiam populi tui. Recordare Abraham, Isaac et Israel servorum tuorum, quibus jurasti per temetipsum dicens: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli et universam terram hanc de qua locutus sum dabo semini vestro et possidebitis eam semper. Placatusque est Dominus, ne faceret malum quod locutus fuerat (Exod. xxxii, 11-14).* Ex quo liquide colligitur quam accepta Deo fuerint illa priorum Patrum obsequia gratuita, ad quæ nondum eos aliqua lex construngebat, in qua nos adhuc ei libertate deservimus. Quod si in Abraham legem quodammodo dicas incœpisse, propter circumcisionis scilicet sacramentum, nullam profecto reperies eum ex hoc remunerationem apud Deum obtinere, ne qua sit vobis ex lege gloriatio, nec quidquam justificationis adeptum esse. Scriptum quippe est ipsum nondum circumcismum per fidem sicut priores Patres justificari, cum dicitur: *Credidit Abraham Deo et reputatum est illi ad justitiam (Gen. xv, 6).* Cujus etiam religio antea promissionem terræ vel multiplicationis futuræ tam sibi quam semini suo susceperat. Qui et postea circumcismus, cum audit (fol. 7 R.) a Domino in se vel in semine suo gentes omnes benedicendas, non hoc ex circumcisione sed ex illa meruit obedientia qua voluit filium immolare. Denique si universam Testamenti vestri revolvat historiam, nullam reperies circumcisionis remunerationem promissam, sed id tantum a Domino constitutum esse, ut quisquis de semine Abraham circumcismus non fuerit, in populo suo, id est inter filios Abraham non connumeretur. Sic quippe scriptum est Domino Abraham dicente: *Statuam pactum meum inter me et te, et semen tuum post te, etc. Hoc est pactum quod observabitis. Circumcidetur ex vobis omne masculinum, infans octo dierum circumcidetur in vobis. Masculus cujus præputii caro circumcisa non fuerit, peribit anima illa de populo suo, etc. (Gen. xvii, 10-14)* Quod quidem perire, si de damnatione quoque animæ intelligendum esse dixeritis, tanto minus habet rationis institutio circumcisionis, quanto periculosius est eam non habere, sine qua prius nihil officiebat esse. Quæ etiam sententia regnum cœlorum præstruit infantibus ante diem octavam morientibus, qui nullam tamen adhuc commiserunt noxam, qua damnari meruerint. Quod etiam diligenter attendas quam remunerationem observantiæ totius legis Dominus promittit at ac præfigat. Nihil utique inde ab eo nisi terrenam prosperitatem potestis expectare, cum nihil aliud ibi promissum esse videatis. Qui cum nec ostendat utrum hanc saltem obtineatis, qui vestro quoque judicio super omnes mortales affligimini, qua spe in hac legis obedientia tot et tanta suste[i]neatis non mediocriter est mirandum, cum illo videlicet commodo præcipue frustrati sitis, quod specialiter ex ipso promissionis debito vobis est expectandum. Aut igitur non im-

pletis legem et per hoc maledictum legis incurritis A
damnandi, aut qui hæc implentibus (7 V.) legem
promisit, verax in suis non existit promissis. Quod-
cunque autem horum eligatis, nihil de lege video
vobis confidendum esse, parum etiam ad beatitudi-
nem meretur. Quid rogo exstitit, quod cum ad legis
observantiam ex ejus remuneratione nos Deus in-
vitaret, quod minimum est promisit, et quod est
maximum penitus reticuit? Non discrete profecto
peroravit, si utrumque ad legis obedientiam sufficere
novit, cum id videlicet, quod suasionem plurimum
valebat, omnino præterit. Nihil quippe, ut dictum
est, de vera illa et æternæ beatitudine ibidem in re-
muneratione commemoratum, sed in tantum terrena
prosperitas intimatur, ut hoc tantum in causa obe-
dientiæ cons[ituatur]; et iterum commendatur, ut
per hujus responsonem omni posteriorum inquisi-
tionum satisfieri censeatur. Sic quippe scriptum est,
ipso legislatore Moysæ populum instruente adversus
quamlibet legis impugnationem, atque dicente: *Audi,
Israel, custodi præcepta Domini Dei tui, ac testimo-
nia et cæremonias, quæ præceperit, et fac quod pla-
citur est et bonum in conspectu Domini, ut bene sit
tibi, et ingressus possideas terram optimam, de qua
juravit patribus tuis, ut deleat omnes inimicos tuos
coram te sicut locutus est. Cum interrogaverit te filius
tuus cras dicens, quid sibi volunt testimonia hæc et
cæremoniæ atque judicia, quæ præcepit Dominus
Deus noster nobis, dices ei: Servi eram Pharaonis
in Ægypto, et eduxit nos Dominus de Ægypto in manu
forti, fecitque signa, prodigia atque magna et pessima
in Ægypto contra Pharaonem et omnem domum illius
in conspectu nostro, et eduxit nos inde, ut introdu-
ctis daret terram, super qua juravit patribus nostris.
Præcepitque nobis Dominus, ut faciamus omnia legi-
tima hæc et timeamus Dominum Deum nostrum et
(fol. 8 R.) bene sit nobis cunctis diebus vitæ nostræ,
sicut est hodie (Deut. vii, 3). Item: *Te elegit Dominus
Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris de cunctis
populis qui sunt supra terram. Custodi ergo præcepta
et cæremonias atque judicia, quæ ego mando tibi
hodie ut facias. Si custodieris ea et feceris, custodiet
et Dominus Deus tuus tibi pactum et misericordiam,
quam juravit patribus tuis, et diliget te ac multipli-
cabit, benedicetque fructui ventris tui, et fructui terræ
tuæ frumento atque vindemiæ, oleo et armentis, gre-
gibus ovium tuarum super terram pro qua juravit
patribus tuis ut daret eam tibi. Benedictus eris inter
omnes populos, scilicet non erit apud te sterilis
utriusque sexus tam in hominibus quam in gregibus
tuis. Auferet a te omnem languorem et infirmitates
Egypti pessimas, quas non inferet tibi, sed cunctis
hostibus tuis. Devorabis omnes populos, quos Domi-
nus Deus tuus daturus est tibi (Deut. vii, 6-16). Et
rursum: *Dabit pluviam terræ nostræ temporaneam
et serotinam, ut colligatis frumenta, vinum et oleum,
fenum ex agris, ad pascenda jumenta, et ut ipsi com-
edatis et saturemini (Deut. xi, 14-15). Venientque
super te universæ benedictiones istæ, et apprehendent***

te, si tantum præcepta ejus audieris. *Bene dictus tu
in civitate et benedictus in agro. Benedictus fructus
ventris tui et fructus terræ tuæ, fructusque jumentorum
tuorum, greges armentorum tuorum, et caulæ
ovium tuarum. Benedicta horrea tua et benedictæ
reliquiæ. Benedictus eris ingrediens et egrediens. Be-
nedicet cunctis operibus manuum tuarum et sæn-
abis gentibus multis et ipse a nullo sænus accipies.*
(Deut. xxviii, 2-12). Ecce in remuneratione imple-
ndæ legis sicut hominibus ita et fructui jumentorum
tuorum, gregi armentorum tuorum, et caulis ovium
benedictio promittitur, et nulla spiritualis benedi-
ctionis animæ sit mentio (8 V.), nec quidquam,
quod ad salutem animæ vel damnationem attinet,
obedientibus vel transgredientibus promittitur, sed
sola commoda vel incommoda terrena memorantur,
his, quæ maxima sunt, omnino prætermisissis. Quæro
etiam, si nunc quoque post legem nobis datam, si-
cut et antea, lex naturalis ad salutem aliquibus
sufficere possit, absque videlicet exterioribus illis
et propriis legis operibus. Quod quia nulla ratione
negare potestis, cum legem hanc constet tantum
vobis esse datam, non aliis populis, nec circumci-
siones nisi Abrahæ et semini ejus esse injunctas.
Ad cujus quidem semen soli pertinent illi, qui de
Isaac nascuntur, Domino ad ipsum dicente: *Quia in
Isaac vocabitur tibi semen (Gen. xxi, 12)*. Qui etiam
postea quam circumcisionis pactum instituisset
inferius adjecit: *Pactum vero meum statuam ad Isaac
(Gen. xvii, 21)*. Job quoque gentilem, quem post Abra-
ham sine lege exstitisse non dubitatis, in tantum
Dominus commendavit, ut diceret: *Quod non sit
ei similis in terra, homo simplex et rectus ac timens
Deum et recedens a malo (Job i, 8)*. Qui per semet-
ipsum suam nobis exponens justitiam, quam imi-
temur, nihil de illis legis operibus commemorat,
sed tantum legis naturalis opera, quæ unicuique
ipsa ratio naturalis persuadet. *Si ambulavi, inquit,
in vanitate, aut festinavi in dolo pes meus, si negavi
quod volebant pauperibus et oculos viduæ expectare
feci, etc. (Job xxxi, 6-16)*, quæ ipse nobis gentili-
bus tam verbis quam exemplis tanquam legem in-
stituit. Quod si hæc vel ante legem vel etiam nunc
aliquibus ad salutem sufficiant, quid necesse fuit
D jugum legis addere, et multiplicatis præceptis trans-
gressiones augere? Ubi enim non est lex, nec ejus
prævaricatio accidere potest. Quomodo peculiarem
populum lege data constituit, et qua ratione Israel
primogenitum suum nominat, quem tanta sarcina
sine causa gravat? quis etiam vos a maledicto legis
excusare possit, qui, vestris exigentibus peccatis,
sicut ipsi profiteremini (fol. 9 R.) terram promissio-
nis amisistis, extra quam implere legem nullatenus
valetis, quibus nec vestras permittitur justitiarum
exercere vindictas, nec licet ipsa celebrare sacri-
ficia vel oblationes ad peccatorum purgationem in-
stitutas, nec ipsa etiam divinarum laudum persol-
vere cantica. Quod quidem et vos ipsi profiteremini,
dicentes: *Quomodo cantabimus canticum Domini in*

terra aliena? (Psal. xii, 4.) Ex quo tam opera legis quam verba, sicut et ejus remunerationem constat amisisse, nec jam vos aut uxores vestras hostiis vel oblationibus amissis mundari posse vel Domino consecrari, sacerdotio pariter et templo privatos; ut nec terrenæ dignitatis solatium habeatis, qui nunquam a Domino nisi terrena postulatis, nec nisi in terrenis promissionem remunerationis, ut dictum est, accepistis.

JUDÆUS. Multa continue objecisti; quæ non est facile recordari, ut singulis ordine respondeam. Prout tamen hæc mihi occurrerint respondere conabor. Eisi concederemus nunc quoque more priorum sanctorum homines salvari posse sola naturali lege, absque videlicet circumcissione, aut cæteris legis scriptæ carnalibus observantiis, non tamen hæc superflue adjuncta esse concedendum est, sed plurimum utilitatis habere ad amplificandam vel tutius muniendam religionem, et ad malitiam amplius reprimendam. Unde et ex his quæ ipse induxisti nonnullas accipe rationes. Quoad fideles passim infidelibus permisti vixerunt, nec adhuc Dominus eis terram concesserat propriam, nulla legis observantia fuerunt ab eis divisi cum quibus vivere cogebantur, ne videlicet ipsa vitæ dissimilitudo pareret inimicitias. Postquam vero Dominus Abraham de terra et cognatione sua eduxit, ut ei et semini ejus terram in hæreditatem daret per quam a gentibus segregarentur, corporalibus quoque legis operibus eos penitus separare decrevit, ut tantominus fideles ab infidelibus corrumpi possent (9 V.), quanto amplius ab ipsis tam loco quam corporibus disjungerentur. Unde Abraham et semini ejus facta hujus terræ promissione in qua sibi Dominus populum aggregaret et in qua civitatem propriam sibi constitueret, legem cepit instituire secundum quam ibi essent victuri, a circumcissione inchoans. Sciebat quippe Dominus, duram populi nostri cervicem futuram, et eum ad ido[lo]latrariam quoque pravosque gentilium mores facile inclinari, sicut re ipsa postea probatum est. Unde legalibus observantiis quasi maceria quadam interpositis, decrevit eorum ritus ita disjungere, ut nulla conversationis vel familiaritatis conjungerentur societate; imo perpetuas hinc adversus se conciperent inimicitias. Maximam vero inter homines familiaritatem copula matrimonii et communio mensæ contrahere solet. Unde ad hæc maxime removenda et circumcissionem instituit Dominus et delicatiorum ciborum esum interdixit. Adeo namque circumcissionis signum gentibus abominabile videtur, ut si nos eorum feminas affectaremus nullatenus nobis in hoc consentirent. Unde, etsi aliæ essent rationes, has in præsentem credo sufficere. Quod tamen circumcissionis seu legis meritum evacuare vel extenuare laboras, ex ipsa scilicet auctoritate Scripturæ, per ipsam credo refelli posse, si ea videlicet, quæ de serie Scripturæ furatus esse reticendo videris, diligenter attendas, quæ tibi credo nocitura videbas. Cum enim pactum — quod per circumcissio-

nem — Domino[us] cum ipse[us] institueret, dixit Abraham: *Statuam pactum meum inter me et te et semen tuum post te in generationibus suis, fœdus sempiterno, ut sim Deus tuus et seminis tui* (Gen. xvii, 7). Cum enim fœdere sempiterno ait, ut sim Deus tuus et seminis tui, patenter edocet nos ex circumcissione Deo perenniter esse sæd[er]andos, et per hæc nos eum promereri Deum, ut nec in hac vita, scilicet nec in futura disjungamur ab ipso. Quod etiam ipse repetens, ut magis memoriæ commendet, adjecit: *Eritque pactum meum in carne vestra in fœdus æternum* (Exod. vi, 7); ut quemadmodum scilicet circumcissio in carne semel facta aboleri jam non potest, sic nequeamus adeo ulterius disjungi, qui nos spiritualiter [vel specialiter] confortans ait: *Eritis mihi in populum et ego vobis ero in Deum* (Gen. xvii, 13). Unde et Deum specialiter Hebræorum, non tantum Deum Abraham, Isaac et Jacob se ipse nominat. Intantum vero ex circumcissione Deus sive filiorum [sive] ejus fieri innuitur, qui ante circumcissionem nec horum, nec hominum Deus sit appellatus. Congruum autem fœderis signum inter se et nos circumcissionis instituit, ut qui illo membro scilicet generantur, quod specialiter post susceptæ circumcissionis obedientiam consecratur, ex ipso quoque suæ generationis instrumento se sanctificari Domino admoneantur, ut sic videlicet interius a vitiis circumcidantur in corde, sicut jam exterius circumcisi sunt in carne; et a præcedente sua Chaldeorum [in] fidelium origine, ita moribus se amputent, sicut primam illius membri partem a se removerunt, non tam ab eis cum Abraham corpore quam mente egredientes, sicut David commemorat fidelem animam invitans sic: *Obliviscere populum tuum et domum patris tui* (Psal. xlii, 11), etc. Unde et Dominus populum vineæ comparans electæ, conqueritur se expectasse ut faceret uvas, et fecit labruscas (Isai. v, 2). Sicut autem totus ejus populus vineæ comparatur, sic singuli fideles vitibus et eorum genitalia propaginibus [vel palmitibus] congrue conferuntur. Palmes autem vitis, nisi in se præcidatur, labruscas potius quam uvas affert, et remanet. Ad hanc itaque similitudinem divinæ circa nos culturæ diligentiam præputium signat amputatum, ex quo nos Deus excolere incipit. Quod si etiam humanæ culpæ (10 V.) in primis parentibus exordia revolvas, et Dominicam in mulierem sententiam pœnæ prolatam, cum ei videlicet dicitur: *In dolore paries filios* (Gen. iii, 16), videlicet quoque virum participem peccati in genitali præcipue membro recte fieri pœnæ consortem? ut in illo videlicet membro recte patiat, per quod vitæ præsentis exsilio filios generat morituros, de paradiso se et nos pariter propria transgressione in hujus vitæ dejiciens arumnas. Nam et mulier in partu laborans recto ex illo quo concipit et generat membro patitur, et ipsam concupiscentiæ voluptatem, quam habet in conceptu, plectitur in partu, et pœnam insuper solvit quam peccando acquisivit.

Quæ quoniam prior peccavit et virum postmodum ad peccatum traxit, non incongrue in hac etiam pœna ipsa præcessit. Nec tamen Deus omnino virum ipsum punire distulit, cui statim in pœna constitutum est et dictum a Domino : *Maledicta terra in opere tuo, in laboribus comedes eam cunctis diebus vitæ tuæ. Spinas et tribulos germinabit tibi, etc. (ibid., 17, 18).* At ubi opulentiam promissæ terræ adepti sumus non jam spinas et tribulos germinantis, quod de pœna ibi est diminutum, in circumcissione non incongrue est recompensatum. Quæ tamen post ipsius terræ promissionem, antequam ipsa obtineretur, a patriarchis statim est inchoata, ut firmiorem ad posteros auctoritatem transmitteret. Hæc de circumcissione in præsentiarum satis arbitror. Qui vero ex Scriptura convincere niteris, eam his tantum esse injunctam qui ex semine ducuntur Abrahæ, non animadvertis quod ibidem scriptum est de his etiam qui de hac stirpe non sunt. Cum enim Dominus præmisisset : *Infans octo dierum (fol. 11 R.) circumcidetur in vobis omne masculinum in generationibus vestris, tam vernaculus quam emptitius circumcidetur (Gen. xvii, 12)* ; statim adjecit : *Et quicumque non fuerit de stirpe vestra.* Quod itaque Isaac solum et semen ejus ad circumcissionem pertinere astruis, vide quantam habeat dissonantiam, et ex ipso quoque Abrahæ facto te corrige. Ipse quoque ex Dominico præcepto Ismaelem quoque secum et omnes viros domus suæ tam vernaculos quam emptitios et alienigenas pariter circumcidisse memoratur : *Statim, ait Scriptura, in ipso die, sicut præceperat ei Dominus, antequam adhuc Isaac natus fuisset ; ut a vobis eam accepisse sciatis, et tanto vobis eam quasi magis naturalem vindicetis. Nunc ergo si placet ipsa etiam Scripturæ verba ponamus, quæ sunt hujusmodi : Tulit autem Abraham Ismaelem filium suum et omnes vernaculos domus suæ, et circumcidit carnem præputii eorum, statim in ipso die, sicut præceperat ei Dominus (ibid., 23).* Et iterum : *Eadem die circumcisus est Abraham et Ismael filius ejus, et omnes viri domus ejus tam vernaculi quam emptitii ; et alienigenæ pariter circumcisæ sunt (ibid., 26, 27).* Quod etiam induxisti : *Pactum vero meum statuam ad Isaac (ibid., 21)* ; animadvertatur volens hoc tantum de pacto circumcissionis non terrenæ promissionibus intelligere ; nihil etiam impedit, sicut paulo ante præmissum est, quod dicitur : *Constituam pactum meum illi in sædus sempiternum ; et semini ejus post eum.* Etsi enim Ismael quoque ex præcepto Domini circumcisus sit, non in eo Dominus circumcissionem statuit, in cujus posteritate non perseveravit. Quod vero Job gentilem in exemplum duxisti, cum eum incircumcisum non possis convincere aut post institutionem circumcissionis exstitisse, sicut enim Ismaelem ab Abraham, sic Esau ab Jacob, et reprobos quoque filios sicut electos (11 V.) a patriarchis secundum præceptum Domini constat esse circumcisos, ut hinc etiam ipsorum posteris, si qui Deo adhærerent,

A circumcissionis exemplum sumerent, sic et vos ipsi usque hodie servatis, qui Ismaelem patrem vestrum imitantes anno duodecimo circumcissionem accipitis. Scimus et populum nostrum multos ex gentibus ad legem conversos habuisse proselytos, non tam videlicet ex parentum imitatione, quam ex cognata virtute, quod de Job quoque potuit accidere, quem etiam more nostro accepta Deo sacrificia tam pro filiis quam amicis videmus obtulisse. Quod etiam objectum est nec observationi totius legis remunerationem fuisse promissam, nisi temporalem atque terrenam, nec Dominum ad persuasionem sive condemnationem legis provide perorasse, si non legalium præceptorum impletio vitam mereatur æternam, facile est refelli, cum ex ipsa quoque circumcissione, quam lex præcipit, Domino in perpetuum fœderati sumus, ut dixi. Ad quid etiam nos ex universis gentibus in populum peculiarem sibi elegit et legem per quam sancti efficeremus dedit, si præsentis tantum vitæ gaudia, quæ magis reprobi quam electi possident, ex superaddita legis observantia deberentur? Si sanctitas vobis vel quibuslibet hominibus beatam et immortalem vitam acquirit, constat præcipue et hanc ex lege nobis deberi, si vos ejus observantia sanctificat. Sanctificat autem profecto sicut et ipse Dominus nobis per Moysen loquitur dicens : *Si ergo audieritis vocem meam, et custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculum de cunctis populis, mea est enim omnis terra, et vos mihi in regnum sacerdotale et gens sancta (Exod. xix, 6, 7).* Quomodo igitur nos populum peculiarem (fol. 12 R.) et proprium sibi elegit et per legem sanctificat, si vos vel alios beatiore efficit? Et post aliqua cum nos ad obedientiam legis adhortaretur ait : *Ego enim sum Deus tuus faciens misericordiam in millia, his qui diligunt me et custodiunt præcepta mea (Exod. xx, 6).* Quid autem est faciens misericordiam in millia, nisi faciens misericordiam perfectam atque consummatam super quam nulla extendi possit, sicut nulla nova numerorum nomina millenarium excedunt et alibi : *Sancti estote quia ego sanctus sum, Dominus Deus vester (Levit. xix, 2).* Item infra : *Sanctificamini et sancti estote, quia ego sum sanctus Dominus Deus vester. Custodite præcepta mea et facite ea. Ego Dominus qui sanctifico vos (Levit. xx, 7, 8).* Et post aliqua : *Eritis sancti mei, qui sum sanctus Dominus, et separavi vos a cæteris populis ut essetis mei (ibid., 24).* Et iterum : *Ego Dominus qui sanctifico vos et eduxi de terra Ægypti, ut essem vobis in Deum (Levit. xi, 45)* ; et rursum : *Si in præceptis meis ambulaveritis ponam tabernaculum meum in medio vestri, et non abjiciet vos anima mea (Levit. xxvi, 11)* ; et alibi : *Quis det, inquit, talem eos habere mentem ut timeant me et custodiant universa mandata mea, in omni tempore ut bene sit eis, et filiis eorum in sempiternum (Deut. v, 29).* Evæ aperte Dominus profitetur, ex obedientia legum, sempiternam remunerationem, non quæ finem habet. Moyses etiam post illam, quam supra memora-

nisti remunerationem terrenam, his qui legem custodiunt, adjunxit, misericordiam eis insuper a Deo implendam, patenter aliam nobis quam terrenam remunerationem pollicens. Cum enim præmiserit : *Et bene sit vobis cunctis diebus vitæ vestræ sicut est hodie (Deut. vi, 24)*, statim adnexuit : *Eritque nostri misericors si custodierimus et fecerimus omnia præcepta ejus, sicut mandavit nobis. Et quibusdam interpositis cum dixisset : Te elegit Dominus ut sis ei populus peculiaris de cunctis populis (Deut. vii, 6)*, adjecit inferius : *Et scies quia Dominus Deus tuus ipse Deus fortis et fidelis custodiens, (12 V.) pactum et misericordiam diligentibus se et his qui custodiunt præcepta ejus in mille generationes (ibid., 9). Quam perfectam autem Dei aut proximi dilectionem in quibus legem naturalem consistere dicis lex ipsa præcipiat non te rem [reor] latere. Legem quippe Moyses in novissimo consumans ait : Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas Deum tuum et ambules in viis ejus et diligas eum, et servias Domino Deo tuo in toto corde tuo et in tota anima tua, custodiusque mandata Domini et cærimonias ejus quas ego hodie præcipio, ut bene sit tibi? En Domini Dei tui cælum et cælum cæli terra et omnia quæ in eis sunt et cum patribus tuis conglutinatæ est Dominus et amavit eos, elegitque semen eorum post eos, id est n[ost]ros de cunctis populis sicut hodie comprobatur (Deut. x, 12-15). Intantum vero dilectionem Dei, ut perfecta sit diligenter lex exprimit atque amplificat, ut Deum diligendum ex toto corde et ex tota anima et ex tota fortitudine nostra præcipiat. Proximum vero tanquam nos diligere jubemur, ut videlicet amor Dei supra nos etiam extensus nulla mensura concludatur? Ipsos quoque advenas apud nos commorantes quasi nosmetipsos amare præcipimur, intantumque dilectionis sinum lex ipsa laxat ut nec ipsis inimicis vel injuriosis desint ipsius beneficia. De quibus nunc aliqua proferamus : Si occurreris bovi inimici tui aut asino erranti, reduc ei. Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis sed sublevabis cum eo. Peregrino molestus non eris, et ipsi peregrini fuistis in terra Ægypti (Exod. xxxiii, 4). Non quaras ultionem, nec memor eris injuriæ civium tuorum. Si habitaverit advena in terra vestra et moratus fuerit (fol. 13 R.) inter vos, ne exprobetis ei, sed sit inter vos quasi indigena et diligetis eum quasi vosmetipsos; fuistis enim et vos advenæ in terra Ægypti. Ego Dominus Deus vester (Levit. xix, 18-33). Et alibi : Non derunt pauperes in terra habitationis vestræ, ideo præcipio tibi ut aperias manum fratri tuo et egeno et pauperi qui tecum versantur in terra (Deut. xv, 11). Ex his perpende, obsecro, quantum extendat lex tam ad homines quam ad Deum dilectionis affectum, ut tuam etiam legem quam naturalem appellas in nostra concludi cognoscas, ut si alia quoque cessarent præcepta, hæc quæ perfectæ dilectionis sunt nobis etiam sicut et vobis ad salvationem sufficerent. Quibus et priores patres nostros salvari,*

A non denegatis, ut tanto magis nobis securitas relinquantur, quanto superaddita cætera legis præcepta arc[t]iorem nobis vitam instituerunt. Quæ quidem additio non tam ad sanctorum morum religionem quam ad eam tutius muniendam mihi pertinere videtur. Ad omnem quippe animi virtutem vera Dei et hominum dilectio sufficit. Et si desint opera tamen bona ac perfecta voluntas merito nequaquam minuitur. Sed sicut loco nos Dominus ab infidelibus separare voluit, ne per ipsos scilicet corrumpemur, ita et operum ritibus, ut dixi, faciendum esse decrevit. Cum ergo dilectionis perfectio, ad beatitudinem veram promerendam sufficiat, perfectio arc[t]ioris vitæ superaddita præcepta vel in hac vita saltem, aliquid insuper obtinere debuerunt, ut terreni quoque beneficii solatio alacrioris et securiores in Deum efficeremur, et cum auferentur erga nos ejus dona, cresceret in eum devotio nostra, et infidelium populus externus qui hæc videret, commodis nostris ad cultum (13 V.) Dei facilius invitaretur. Quod vero Dominus in remuneratione legis sæpius vel apertius terrena beneficia quam æterna commemorare videtur, maxime propter carnalem adhuc rebellemque populum, quem de opulentia Ægypti super qua jugiter murmurabat, ad aspernam solitudinem educebat, factum esse intelliges. Superfluumque id in promissione commemorare videbatur, de æterna scilicet beatitudine, quam etiam sine legis traditione priores ante constabat adeptos esse. Deinde quanta legis sit perfectio hoc uno collige sine, de quo in novissimis Moyses his scribit verbis : *Et nunc, Israel, audi præcepta et judicia, quæ ego doceam te, etc. Non addetis ad verbum quod loquor vobis, neque auferetis ex eo (Deut. iv, 1, 2). Et rursum : Quod præcipio tibi, hoc tantum facito Domino, nec addas quidquam nec minuas (Deut. xii, 32). Perfectum quippe est cui nihil addendum est. Aut si quid perfectionis deesset, mala hæc esset prohibitio, quæ quod deest prohibet, et beatitudinis iter nobis obstruit. Quid etiam ad purificationem vel emundationem nostram atque indulgentiam peccatorum nostrorum lex aliqua in sacrificiis vel cæteris observationibus fieri jubet, si hoc ad veram beatitudinem nihil attineat? Nihil quippe illos excludit a beatitudine, quibus peccata dimittuntur. Alioquin nec vobis illa esset speranda. Cur etiam peccata nobis per legem interdicit, nisi ut nobis illud reservet, quod peccata, si desint, conferunt, si adsint, præpediunt.*

PULOS. Miror, te legis peritum tam inconsiderate loqui, ut adeo circumcissionem extollas, ne mentiri verearis dicendo scilicet post circumcissionem tantum et non antea Deum appellari hominum et eorum tantum qui circumcisi jam fuerint veluti ipse Deus Abraham (fol. 14 R.) et Isaac et Jacob appellatur. Unde te aperte ipsa legis Scriptura reprehendit, Noe antea longe dicente : *Benedictus Dominus Deus Sem, sit Chanana servus ejus (Gen. ix, 26). Ecce etenim Noe Deum Sem nomi-*

nat. Unde et cum dicitur Deus Abraham, Deus Isaac sive Jacob, non incongrue addi solet et Deus patrum nostrorum. Quod si etiam divina beneficia pensas ex quibus vos maxime gloriamini tanquam ejus populus peculiaris, inde quia Enoch in paradysum feliciter translatus est, quam vos in terram Chanaan introducti, et hoc ille meruisse refertur cum videlicet dicitur: *Ambulavitque Enoch cum Deo et non apparuit, quia tulit eum Deus (Gen. v, 22)*. Vos autem illud obtinuisse meritis, omnino Moyses denegat, dicens: *Ne dicas in corde tuo, cum deleverit eos Dominus: Propter justitiam meam introduxit me ut terram hanc possiderem, cum propter impietates suas istæ deletæ sint nationes, ut completeret verbum suum quod pollicitus est patribus tuis. Scito igitur quod non propter justitias tuas Deus dedit tibi hanc terram optimam, cum durissimæ cervicis sis populus (Deut. ix, 5, 6)*. Noe vero propter justitiam suam universis hominibus præter domum suam subversis universorum quæ in terra vel in mari sunt constitutus est dominus, et omnia ei in esum præter sanguinem concessa, ut juxta Dei beneficia terrena quæ vos desiderastis, tanto priorum fidelium vita fuerit felicitior, quanto liberior et universis terrenæ habitationis dominans creaturis. Quanto autem Noe et suorum vita liberior exstitit quam vestra, nondum videlicet jugo legis vestræ oppressa, tanto et nostra liberior est illa antiquior vita quam nullis exterioribus diræ legis operibus constringi (14 V.) potestis convincere. Quæ quidem ab ipso Noe inchoantes, cui de abstinentia sanguinis prior lex instituta est, diligenter consideremus. Novi tamen legis quædam præcepta usque etiam ad alienigenas extendi, scilicet illos tantum, quos vernaculos vel servos haberetis vel qui intra portas vestras vel in terra vestra vobiscum habitarent, Quos quidem in pluribus locis Scriptura diligenter determinat, et quos tu ipsi superius ex ipso legis præcepto, tanquam indigenas misericorditer tractandos esse ostendisti. Quos et vobis in pluribus observantiis lex aggregat et a cæteris peregrinis advenis aperte distinguit. Unde cum ait quodam loco: *Septimo anno facies remissionem, quæ hoc ordine celebratur, Cui debetur aliquid ab amico vel proximo ac fratre suo repetere non poterit, quia annus remissionis est Domini; a peregrino et advena exiges (Deut. xv, 23)*; aperte docet peregrinum et advenam non tam misericorditer tractandum esse, sicut indigenam. Hinc quoque peregrinum superintellexerat, ubi ait: *Omne quod mundum est comedite; quidquid morticinum est nemo vescatur ex eo. Peregrino qui intra portas tuas est da ut comedat, aut vende ei, quia tu populus sanctus Domini tui Dei es (Deut. xiv, 20-21)*. Longe namque antea in alio libro: *Advenam etiam qui intra vos habitando non transeundo peregrinatur (sicut ea, quæ ibi proxima præmittun-*

tur, insinua[n]t) a morticino comedendo, sicut vos inbibuit, dicens: Anima quæ comederit morticinum vel captum a bestia tam de indigenis quam et de advenis lavabit vestimenta sua et se ipsum aqua et cer [con] taminatus erit usque ad vesperum, et hoc ordine mundus fiet. Quod si non laverit (fol. 15 R.) vestimenta sua et corpus portabit iniquitatem suam (Levit. xvii, 15, 16). Quem vero uno loco peregrinum et advenam dicit quandoque alibi nominat alienum; veluti cum dicitur: *Non fœnerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruger nec quamlibet aliam rem, sed alieno (Deut. xxiii, 19)*. De his autem advenis, qui peregrinantur inter vos non vos inter eos, alio loco scriptum est cum dicitur: *Homo quilibet de domo Israel et de advenis qui peregrinantur inter vos, si comederit sanguinem obfirmabo faciem meam contra animam illius, et dispergam eum de populo suo (Levit. xvii, 10, 14)*. Nullo quippe legis præcepto alium advenam comprehenderit nisi qui apud vos habitat, ac per hoc subiacet vestro dominio et disciplinæ. Unde divina nobis providente gratia quæ vobis omnino omnem terræ possessionem abstulit, ut nullus videlicet apud vos, [vos] apud omnes peregrinemini, nullis vos legitimis vestris sciatis obnoxios. Quod vero præcepto circumcisionis et exemplo Abraham nos ad circumcisionem urgere niteris, ut eos [quo] que legis sacramento includas quibus tamen nullatenus legem esse datam concedis aut etiam promissionem terræ fieri quæ in pacto circumcisionis statuitur, vide quam sit invalidum quod objicis. Cum enim præmisisset Dominus: *Circumcidetur ex vobis omne masculinum in generationibus vestris, tam vernaculus quam emptitius et quicumque non fuerit de stirpe vestra (Gen. xvii, 27)*; profecto [per hoc (55)] quod ait ex vobis non tantum Abraham et posteros ejus comprehendit, sed insuper eos, quicumque ad familiam et possessionem eorum pertinent ut eis videlicet imperare possent et ad circumcisionem cogere. Unde etiam postquam dixit, *et vobis, et postea subdidit, in generationibus vestris tam vernaculus quam emptitius, et deinde adjecit, et quicumque non fuerit de stirpe vestra, [per hoc quod dixit, in generationibus vestris et quicumque non erit de stirpe vestra, (56)]*: Diligenter expressit quod superius comprehenderet, cum dixit, *ex vobis*, non solum videlicet suorum generationes posterorum, sed etiam familiam (15 V.) quam possident alienigenarum. Qui etiam sententiam dicendo: *Eritque pactum meum in carne vestra*, sic dixit generaliter, *in carne vestra*, sicut ante dixerat *in vobis*. Alioquin multum incongrue esset promissum, quasi non pactum Dei in carne ipsorum apparere nisi et cæteri circumciderentur. Unde et per hoc quod dicitur, *in carne vestra*, ipsos quoque advenas comprehendi constat. Illud quoque quod novissime additam sententiam consumat: *Masculus cujus*

(55) Uncis inclusa leguntur in marg.

(56) Id.

præputii caro circumcisa non fuerit, peribit anima illa de populo suo, quia pactum meum irritum fecit, quomodo ad præmissa, quibus et advenæ jam sunt comprehensi refertur, nisi et cum advenis pactum suum sit; saltem cum dicitur: Circumcidetur ex vobis, etc. Quod vero æternam quoque animarum beatitudinem ex legitimis vestris vobis esse promissam astruere laboras, vilissimæ conjecturæ esse ex ipsa lege potest ostendi. Per hoc quippe. quod dicitur cum fœdere sempiterno vel in fœdus æternum eos, qui ex præcepto Dei circumcidentur ei in perpetuum ita fœderatos intelligis, ut nec in futuro ab ejus gratia disjungantur. Unde et Israellem seu Esau vel plerosque reprobos nullatenus ambigendum est esse salvandos. Miror etiam quod non attendis æternum sive sempiternum frequenter in lege sic accipi ut vitæ præsentis perseverantiam non excedat. Unde etiam ipso pacto circumcisionis cum præmittitur: Daboque tibi et semini tuo terram peregrinationis tuæ et omnem terram Chanaan in possessionem æternam (Gen. xvii, 8), non credo te adeo delirare, ut æternitatis vocabulo vitæ quoque futuræ beatitudinem includas, de qua hic superfluum est quidquam præcipere. Sæpe etiam sicut nosti in ipsis legis operibus quæ in hac tantum vita celebrantur, lex adjungere (fol. 16 R.) solet: Legitimum sempiternum erit nobis in cunctis generationibus et habitationibus vestris. Sic enim ut ex pluribus aliquid afferamus exemplum de celebranda festivitate tabernaculorum adjecit. Cum enim præmisset: Sumetisque vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ spatulasque palmarum, et ramos ligni diversarum frondium et salices de torrente et lætamini in Domino Deo vestro, celebrabitisque solemnitatem ejus, septem diebus per annum (Levit. xxiii, 40, 41); statim adjunxit legitimum sempiternum erit in generationibus vestris. Qui etiam celebrationem Sabbati septimo die quodam loco instituens ait: Pactum est sempiternum inter me et filios Israel, signumque perpetuum (Exod. xxxi, 17). Sed et cum ait Dominus de Hebræo servo, qui non vult egredi liber, quod erit servus in sæculum (Exod. xxi, 6), tempus tantum vitæ ejus comprehendit. Non enim Hebræi servi secundum legem transmittuntur ad posteros, sicut illi qui de nationibus assumpti sunt. Unde: Servus et ancilla sint vobis de nationibus qui in circuitu vestro sunt, et de advenis qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint, in terra vestra, hos habebitis famulos et hæreditario jure transmittetis ad posteros ac possidebitis in æternum; fratres autem vestros filios Israel ne opprimatis per potentiam (Levit. xxv, 44-46). Sufficiebat quippe Domino in remuneratione carnalis populi, qui non nisi terrena sciebat, eam ad tempus vitæ tantum præsentis accommodare. Quod vero perfectionem legis commendans asseruisti, ea tantum quæ Moyses præcepit, esse faciendâ, miror quod oblitus sis te quidem superius astruxisse laudabiliter multa præceptis ex gratia superaddi. Quod

A omnibus esse verissimum patet. Unde et vos nonnullas primas traditiones post legem accepistis, quas utilissimas (16; V) judicatis, veluti cum exemplo Danielis cibos regios et vinum respuentis, ne in eis scilicet contaminaretur, vos quoque a nostro abstinētis vino. Sed et Rechabite præcepto Jonadab patris sui vino in perpetuum abstinentes tam præcepta Moysis, quam omnes patrum vestrorum traditiones supergressi sunt. Ad quos etiam Jeremias a Domino missus, ut vinum bibereut, non est ab eis exauditus. Unde in tantum voce Domini eorum obedientia commendatur, ut eis promitteret dicens: Pro eo, quod obedistis præcepto Jonadab patris vestri et custodistis omnia mandata ejus, non deficiet vir de stirpe Jonadab, filii Rechab, stans in conspectu B meo cunctis diebus (Jer. xxxv, 18, 19). Nunquid et rex Ezechias confringendo serpentem æneum (IV Reg. xviii, 4), legis transgressor exstitit, videlicet laudabiliter destructo sine præcepto, quod utiliter factum fuerat ex præcepto. David etiam cum psalmos ad honorem Dei composuit, vel arcam Domini solemniter in Jerusalem adduxit, vel Salomon templum Domini construxit, atque dedicavit id, profecto egerunt quod nequaquam Moyses præceperat. Omnes quoque prophetiæ absque præcepto Moysis conscriptæ sunt et legis sibi traditæ, et innumera post Moysen a sanctis Patribus vel ex præcepto Domini vel pro manifesta utilitate sunt acta, quæ nunquam in præceptis Moysis continentur. Non enim in his quæ manifestam habent utilitatem præcepta Domini sunt expectanda, nec peccatum est facere quod non est præceptum, sed facere contra præceptum. Alioquin nec diem unam præsentis vitæ possetis transigere nec domesticam curam uno die peragere, cum multa nos agere opus sit vel emendo vel negotiando vel de hoc loco ad illum transeundo, vel denique comedendo sive (fol. 17 R.) dormiendo, quæ non habentur in præcepto. Præterea quis non videat, si plus vel minus, quam Moyses præcepit, non sit faciendum, omnes, qui legem custodiunt, æqualis esse meriti, nec inter eos alterum altero meliorem existere, quorum merita non possunt inæqualia esse. Patet igitur ex præmissis, quod nullo modo perfectionem legis per hoc potes commendare quod intelligis contra legem agi, si quid, quod in ea præceptum non sit, superaddatur. Nec te satis Dominum excusare agnoscas, quod cum legis obedientiam suaderet id, ut dixi maxime[um] in ejus remuneratione prætermisit, si ad illud etiam promerendum eam sufficere judicaverit. Quod vero spiritale bonum peccatorum purificatione per sacrificia vel qualibet legis opera exteriora consequi confiditis, miror si, ut ipse professus es et manifesta veritas habet, vestra Dei et proximi dilectio ad justificationem sanctitatis sufficiat. Neque enim sine istis quidquam illa prodere[i] quantum ad animæ salutem pertineat, nec dubium est cum ista quemlibet justum effecerint jam non in eo reatu peccati esse ut spirituali egeat purificatione.

Unde et de peccatore pœnitente scriptum habetis : *A Sacrificium Deo spiritus contribulatus, etc. (Psal. l, 19), et rursus : Dixi : Confitebor adversum me, injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietatem peccati mei (Psal. xxxi, 5). Ecce quomodo sacrificium hoc contriti cordis commendat, qui illud exterius omnino alibi reprobatur ex persona Domini dicens : Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos. Si esuriero non dicam tibi : Meus est enim orbis terræ et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum ac sanguinem hircorum potabo. Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo (17 V.) vota tua et invoca me in die tibi, etc., tribulationis, eruam te et honorificabis me (Psal. xlix, 9-15). Cordis sacrificium, non animalium esurit Dominus, et illo reficitur, et cum istud invenit, illud non quærit, et cum istud non invenit, illud omnino superfluit, quantum, inquam, ad animæ justificationem, non ad legalium pœnarum circumcissionem, secundum quas tamen peccata vobis condonari dicuntur. Lex quippe vestra, quæ tantum in hac vita vel impletionis vel transgressionis suæ persolvit merita, et hic solummodo in utroque remunerationem habet, sic ad hanc vitam corporalem accommodat cuncta, ut nihil secundum animam, mundum vel immundum censeat, nec purificationes aliquas ad immunditiam animarum, quas proprie peccata nominamus, ipsa referat. Unde et similiter cibos mundos vel immundos nominat, sicut et homines, lectos, sedes, et totam suppellectilem domus seu etiam vestes et pleraque alia inanimata immunda seu polluta frequenter appellat. Quod si immunditias hominum, quarum purificationes institutæ sunt, his, qui inquinantur peccatis connumerat, nunquid feminam post partum per sacrificium mundatam ex hoc ipso, quod peperit, peccatum incurrisse judicas, cum illam potius maledictam censeatis, quæ non reliquerit semen in Israel? Quid etiam, peto, vir, qui patitur fluxum seminis ex hoc contrahit? Quem tamen adeo abominabilem censeat lex, ut lectus in quo dormierit immundus sit et ubicunque sederit. Vas etiam fictile, quod contigerit, confringetur, ligneum vero lavetur. Si quis hominum tetigerit lectum ejus vel sederit, ubi ille sederat, lavabit vestimenta (fol. 18 R.) sua, et ipse etiam lotus aqua immundus erit usque ad vesperam (Levit. xv). Mulier quoque cum naturaliter accidentem menstruorum patitur fluxum adeo immunda censetur, ut id quoque in quo dormierit vel sederit iterum polluatur, ut suo tactu quælibet polluat, sicut et de viro patiente fluxum seminis supra dictum est (ibid.). Quid vero hæc, obsecro, ad inquisitionem animæ, ut lectus videlicet cujusquam contactus etiam polluatur. Quæ sunt istæ, oro, immunditiæ vel pollutiones? Certe illæ quæ et ciborum, ut sicut illi vobis vitandi sunt in esu, sic ista in tactu, et sicut illa immunda, quia non edenda sic ista immunda vel polluta quia non tangenda, et qui ea tangunt, etiam si compulsi vel ignorantes id fa-*

ciunt, immundi similiter decernuntur, quia in familiaritate conversationis vitandi usque ad præfixum purificationis terminum. Quæ vero manifesta sunt peccata, sicut homicidium vel adulterium et similia morte potius multantur quam sacrificiis expiantur, nec eis talium purificationum indulgetur remedium, quibus salvari, qui ea commiserunt, valeant. Ex quo magis has purificationes ad quamdam vitæ presentis honestatem, quam ad animæ salutem intelligas accommodari. Et cum talium peccata condonari dicuntur, pœnas illas corporales, quæ pro ipsis institutæ sunt, his, qui a conversione communi separantur, relaxari constat. Nunquid enim et aliud intelligendum est peccatum condonari, quam pœnam ei debitam relaxari, sive illa sit corporalis sive perpetua. Animæ vero reatus sicut voluntate ipsius committitur, per ejus cor contritum ac veram pœnitentiæ compunctionem (18 V.) statim ita condonatur, ut ulterius pro ipso nullatenus damnetur, sicut dictum est : *Dixi : Confitebor adversum me.* Postquam enim peccator pœnitens apud se constituit seipsum inde per confessionem accusare, jam in hoc ipso quod culpa perversæ voluntatis per quam deliquerat caret, reatu[s] admissi et pœna ejus perpetua condonatur, etsi adhuc temporalis ad correctionem servetur, sicut idem alibi commemorat vester Propheta dicens : *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me (Psal. cxvii, 18).* Nec me super animæ meæ salute inquirendo de fide tua seu fide mea consuluisse satis arbitror. In qua quidem nostræ consultationis collatione id actum esse perpendo, ut nec auctoritate legis tuæ, etsi eam a Deo datam recipias, cognoscere possis, ad ejus sarcinam me debere submittere, tanquam illi, quam nobis exemplo sui Job præscribit, legi quidquam necessarium sit addi, aut illi morum disciplinæ, quam de virtutibus ad beatitudinem sufficientibus posteris prophetæ nostri reliquerunt. De quo nunc superest presentis judicis sententiam audire, vel quod mihi superest nostræ inquisitionis operam ad Christianum transferre.

JUDÆX. Asserunt ambo nostri judicii sententiam excipere. Ego vero cupidus discendi magis quam judicandi, omnium prius rationes me velle audire respondeo, ut tanto essem discretior in judicando quanto sapientior fierem audiendo, juxta illud, quod supra memini, secundum summi sapientis proverbium : *Audiens sapiens sapientior erit, et intelligens gubernacula possidebit (Sap. 1, 5).* In quo omnes pariter assenserunt, eodem accensi desiderio discendi (fol. 19 R.)

PHILOS. Age nunc, Christiane, alloquor, ut tu inquisitioni meæ secundum propositi nostri conditionem respondeas. Cujus quidem lex tanto debet esse perfectior et remuneratione potior, ejusque doctrina rationabilior, quanto ipsa est posterior. Frustra quippe populo priores leges scriberentur, [ni] si quid ad doctrinæ perfectionem eis adderetur. Quod quidam nostrorum in secundo Rhetoricæ di-

liger considerans eum de contrariis legibus causam formaret, attendendum esse præcepit, ultra lex posterior data sit. Nam postrema, inquit, quæque gravissima est.

CHRISTIAN. Miror te ab his quæ in exordio professus es, ita impudenter dissonare. Cum enim præmisisses, te inquisitionibus tuis reperisse Judæos stultos, Christianos insanos, postmodum dixeris te non ad concertationem contendere, sed ad inquirendam veritatem conferre, qua ratione nunc ab his, quos etiam insanos reperisti, tandem veritatis doctrinam expectes. Nunquid jam post inquisitiones tuas eorum insaniam arbitraris cessare, ut jam ad eruditionem tuam possint sufficere. Certe si Christianæ fidei sectam arbitraris insaniam, et eos qui hanc sectantur deputas insanos, vide, tu philosophus, de summis illis Græcorum philosophis quid æstimandum sit, qui illa rudi et inculta virorum simplicium prædicatione, id est apostolorum, omnes ad hanc conversi facti sunt insanissimi. In tantum vero apud Græcos hæc nostra, ut dicis, insaniam radicata est et confirmata, ut ibi tam evangelica quam apostolica doctrina conscripta ac postmodum magna (19 V.) concilia celebrata, omnem inde mundum repleverit et universas hæreses represerit.

PHILOS. Nonnunquam conviciis et impropriis facilius homines provocantur quam supplicationibus et obsecrationibus flectuntur et qui sic provocantur, studiosius satagunt de pugna quam qui orantur, moventur ex gratia.

CHRISTIAN. Ignoscendum tibi est, si hac intentione hoc egisti. Nunc vero ne ex diffidentia pugnam hanc differre videar, tam mihi quam tibi orandum est, ut quid tibi quærendum, quid mihi respondendum sit, ipse Dominus inspiret, qui vult omnes homines salvos fieri et ad cognitionem sui venire. Nunc igitur, si placet, cum ad perfectionem nostræ legis, tam evangelicæ scilicet quam apostolicæ doctrinæ sis ex [s] ors, hanc primum inspiciamus et cum cæteris conferamus omnibus doctrinis, ut si hanc in illis, quæ justificant, præceptis vel exhortationibus perfectiorem videris, eam sicut oportet magis eligas. Quod et supra memorat rhetor vester de contrariis, ut dixisti, legibus agens, consultit dicens: « Si leges duæ vel plures servari non possunt, quia discrepant inter se, ea maxime conservanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videtur. »

PHILOS. Nihil hoc consilio probabilius et nihil stultius quam ab antiquis ad novas recedere leges, nisi doctrina potiores. Quas videlicet novas leges qui composuerunt, tanto eas cautius ac perfectius scribere potuerunt, quanto jam priorum legum disciplina et ipsa necessariorum rerum experientia instructi facile, quæ deerant, ex proprio addere potuerunt ingenio, sicut etiam in cæteris contingit prophetiæ [vel philosophiæ] disciplinis. Tum autem de (fol. 20 R.) perfectione posteriorum scriptorum

A maxime est confidendum, si moderni scriptores æquare ingenii antiquos potuerint. Sed quid si forte ipsos etiam longe transcendere sperandum est? Quod profecto de legislatore, videlicet Christo, quem ipsam Dei sapientiam dicitis, nequaquam dubitatis. De quo etiam Job nostrum antea cecinisse asseritis: *Ecce Deus in fortitudine sua, et nullus ei similis in legislatoribus* (Job xxxvi, 22). Cujus et Apostolus vester præferens doctrinam, et primæ legis imperfectionem manifeste profitens, ait: *Multifarie multisque modis Deus olim loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in Filio, etc.* (Hebr. 1, 1.) Et iterum idem infra de veteris et novæ legis discretionem indicans: *Reprobatio, inquit, fit præcedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem. Nihil enim ad perfectum adduxit lex. Introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum* (Hebr. vii, 18, 19).

CHRISTIAN. Certe ut video non te ignorantia fidei nostræ, sed magis tuæ infidelitatis obstinatio damnat. Qui et nostræ legis perfectionem ex scriptis ipsius didicisti et adhuc, quod sequaris, inquiris, quasi perfectum ibi et omnibus aliis excellentius non habeas documentum virtutum, quas ad beatitudinem sufficere nullatenus dubitas, de qua quidem perfectione, quæ deerant, id est veteri suo complente, cum ipse Dominus Novum traderet Testamentum, statim exorsus discipulis ait: *Nisi abundaverit justitia vestra, etc.* (Matth. v, 20.) Et statim per singula (20 V.) novæ legis abundantiam prosecutus, quæ morali deerant perfectioni diligenter expressit et veram ethicam consummavit, id est eujus comparatione, quidquid tam ab antiquis patribus quam prophetis de disciplina morum ac discretionem virtutum traditum fuerat, nihil esse facile convincetur, si diligenter hæc conferamus cum prioribus.

PHILOS. Harum me, ut nosti, collationum tantummodo huc adduxit et hac nos intentione congregati sumus.

CHRISTIAN. Nunc profecto, quantum percipio, ad omnium disciplinarum finem et consummationem proficiscimur. Quam quidem vos ethicam, id est moralem, nos divinitatem nominare consuevimus. Nos illam videlicet ex eo, ad quod comprehendendum tenditur, id est Deum, nuncupantes, vos ex illis, per quæ illuc pervenitur, hoc est moribus bonis, quas virtutes vocatis.

PHILOS. Assentio quod clarum est, et novam nuncupationem nominis vestri non mediocriter approbo. Quia enim ad quod pervenitur his, per quæ venit, dignius æstimatis et pervenisse felicius quam venire, hoc vestri nominis insigniorum est nuncupatio, ex origine propriæ divinationis lectorem plurimum alliciens. Quæ, si ita ex documento sicut ex vocabulo præmineat, nullam ei disciplinam comparandam censeo.

CHRISTIAN. Nunc igitur, si placet, præfinire te volumus, in quo veræ ethicæ summa consistat et

quid ex hac spectandum (fol. 21 R.) sit nobis disciplina et quo cum perventum fuerit ejus sit intentio consummata. Hujus, ut arbitror, disciplinæ in hoc tota colligitur summa, ut, quo summum bonum sit et qua illuc via nobis sit perveniendum, aperiat.

PHILOS. Placet utique vehementer tam paucis verbis tantæ rei summam exprimi, et totius ethicæ tam diligenter intentionem comprehendere. Quæ quidem intentionis verba ista in se statim rapiunt auditorem, et hujus disciplinæ studium commendant, ut in ejus comparatione omnium artium vilescant doctrinæ. Quo enim summum bonum cæteris omnibus est excellentius, in cujus fruitione vera consistit beatitudo, constat procul dubio ejus doctrina cæteras tam utilitate quam dignitate longe præcedere. Longe quippe aliorum studia infra summum bonum remanent nec beatitudinis contingunt eminentiam, nec ullus in eis fructus apparet, nisi quantum huic summæ deserviunt philosophiæ, tanquam circa dominam occupare[nt] pedissequæ. Quid enim ad studium grammaticæ vel dialecticæ vel cæterarum artium de vera hominis beatitudine vestiganda? Longe omnes inferius ab hac eminentia jacent nec ad tantum se attollere valent fastigium. Sed quædam genera locutionum tradunt vel rerum aliquas exercent naturas, quasi quosdam gradus ad hanc celsitudinem parantes, cum de ipsa nobis disserendum et per aliquas rerum naturas in exemplum vel similitudinem quasi fuerit afferendum; (21 V.) ut per illas quasi quodam pedissequarum ducatu pertingamus ad dominam in illis quidem progressionis nostræ transitum habentes, in hac requiem et nostræ fatigationis finem adepti.

CHRISTIAN. Gaudeo te hujus philosophiæ excellentiam tam diligenter attigisse et a cæteris distinxisse, ex quo te in ejus studio maxime occupatum intelligo.

PHILOS. Recte, inquam, occupatum. Hæc quippe sola est naturalis disciplina, quæ præceptis moralibus tanto amplius philosophis congruit, quanto magis eos lege uti et rationibus constat inhærere, sicut ille vir doctor meminit. Nam et Judæi, inquit, signa petunt, et Græci sapientiam quærunt (I Cor. 1, 22). Judæi quippe tantum, quod animales sunt et sensuales, nulla imbuti philosophia, qua rationes discutere queant, solis exteriorum operum miraculis moventur ad fidem, quasi hæc facere solius Dei sit, et nulla in eis dæmonum illusio fieri possit. Quod quam sit stultum recipere et magi in Ægypto docuerunt et vos Christus præcipue instruxit, qui de pseudophilosophis Antichristi præmonens eos in seductione hominum tanta operari miracula testatur, *Ut in errorem, inquit, ducantur, si fieri potest, etiam electi (Matth. xxiv, 24)*. Quasi ergo hæc signa quærere stultitia sit, e contrario peradjunctum prædictus meminit Apostolus cum adjecit, *et Græci sapientiam quærunt*, hoc est rationes a prædicatoribus exigunt, quæ sunt certa sapientiæ instrumenta. Unde maxime vestra, id est

A Christiana, prædicatio commendatur, quod eos ad fidem convertere potuit, qui rationibus plurimum nitebantur et abundabant, omnium (fol. 22 R.) videlicet liberalium artium studiis imbuti, rationibus armati. Quorum quidem ipsi non solum inquisitores, verum etiam inventores existiterunt et ex eorum fontibus in universum mundum rivuli manaverunt. Ex quo præcipue et nunc de vestra confidimus disciplina, ut, quo jam amplius solidata convaluit, in conflictu plurimum possit.

CHRISTIAN. Imo post tantorum conversionem philosophorum nec tibi nec posteris de fide nostra ambigere licet, nec jam tali conflictu opus esse videtur, cum ipse sæcularibus disciplinis eorum omnia credatis auctoritati et non eorum exemplis ad fidem moneamini, dicentes cum Propheta: *Neque meliores sumus quam patres nostri (I Reg. xix, 4)*.

PHILOS. Nec eorum auctoritati ita concedimus, ut dicta ipsorum ratione non discutiamus, antequam approbemus. Alioquin philosophari desisteremus, si videlicet rationum inquisitione postposita, locis auctoritatis qui inartificiales indicantur, et a re ipsa omnino disjuncti sunt, in opinione potius quam in veritate consistentes, plurimum uteremur; nec ipsos majores nostros ad fidei vestræ confessionem tam ratione ductos quam vi victos crederemus, sicut et vestræ consentiunt historiæ. Ante imperatorum quippe vel principum ad fidem vestram per miracula, ut dicitis, conversionem, paucos sapientum vel nullos vestra purificatio acquisivit, quamvis tum facile a patentissimis idololatriæ erroribus gentes possent evelli et in quemcumque unius Dei cultum transferri. Unde et provide Paulus vester invectionis suæ in Athenienses occasionem sumens, sic exorsus ait: *Viri Athenienses, per omnia vos supersticiosos esse video, etc. (Act. xvii, 22)*. Jam tunc enim legis naturalis et divini cultus scientia evanuerat (22 V.), et errantium multitudo paucitatem sapientum omnino deleverat vel oppresserat, atque ut ex nostra loquamur conscientia et prædicationis Christianæ non modicum approbemus fructum, per hanc maxime idololatriam in mundo non ambigimus deletam tunc fuisse.

D CHRISTIAN. Adjunge et quod patet et legem naturalem suscitatum esse et perfectam morum disciplinam, qua vos, ut dicitis, sola nitimini et ad salvandum sufficere creditis, non nisi ab ipso traditam fuisse, a quo tanquam vera sophia, id est sapientia Dei, quicumque instructi veri sunt dicendi philosophi.

PHILOS. Ad quæ utinam, ut dicitis, sic convincere possis, ut ab ipsa, ut dicitis, suprema sapientia, quam Græce logon, Latine Verbum Dei vocatis, vos vere logicos et verborum rationibus exhibeatis esse armatos! Nec illud Gregorii vestri me miserum refugium prætereundum præsumatis. « Fides, » inquit, « non habet meritum, cui ratio humana præbet experimentum. » Quia enim apud vos fidem, quam

astruunt, disserere non sufficiunt, statim ad suæ imperitiæ solatium hoc Gregorianum assumunt. Quod quidem juxta eorum opinionem quid aliud agit, nisi ut quibuslibet fidei prædicationibus æque stultis sicut et sanis acquiescamus. Si enim fides ratione minime sit discutienda, ne meritum amittat, nec quid credi oporteat animi iudicio sit discutiendum, sed statim his, quæ prædicantur, assentiendum, quosunque errores prædicatio seminet, suscipere nihil refert, quia nihil licet ratione refellere, ubi rationem non licet adhibere. Dicat idololatria de lapide vel ligno vel qualibet creatura : Hic est Deus verus (fol. 23 R.), Creator cœli et terræ; vel quamlibet patentem abominationem prædicet, quis eum valebit refellere, si de fide nihil sit discutiendum ratione? Statim arguenti se et maxime Christiano et quod præmissum est objicit, « fides non habet meritum, » etc. Statim Christianus ex ipsa sua defensione confundetur, dicens ejus penitus rationes in talibus audiendas non esse, ubi eas ipse penitus induci prohibet, nec eum aliquem rationibus de fide recte impugnari minime permittit.

CHRISTIAN. Ut ait ille maximus sapientum, sic et plerumque rationes videntur, hoc est rationabiliter et convenienter aliqua dici, cum minime ita sit.

PHILOS. Quid et de ipsis, quæ pro auctoritatibus habentur? nonne in ipsis plurimum erratur? alioquin non essent tot fidei sectæ diversæ, si eisdem omnes auctoritatibus uterentur. Sed prout quisque propria ratione deliberat, singuli quas sectantur auctoritates eligunt. Alioquin indifferenter omnium Scripturarum sententiæ essent suscipiendæ, nisi ratio, quæ naturaliter prior eis est, de ipsis prius haberet judicare. Nam et ipsi qui scripserunt non nisi ex ratione, qua eorum abundare videntur sententiæ, auctoritatem, hoc est credendi statim eis meruerunt dignitatem. Adeo autem ipsorum quoque iudicio auctoritati ratio præponitur, ut sicut vester meminit Antonius, cum humanæ rationis sensus inventor fuerit litterarum, cui sensus est incolumis, ei minime necessariæ sint litteræ. Quæ in omni philosophica disputatione in novissimum aut nullum obtinere censetur locum (23 V.), ut ea, quæ a rei iudicio, id est ab auctoritate ducuntur argumenta, eos omnino inducere pudeat, qui de propriis viribus confidentes alienæ opis refugium dedignantur. Unde bene philosophi talium argumentorum locos cum ad eos orator magis quam philosophus confugere cogitur, omnino extrinsecos, et a re disjunctos et ab omni virtute destitutos judicaverunt, utpote in opinione potius quam in veritate consistentes, et nullo ingenii artificio ad suorum inventionem argumentorum agentes, cum is, qui ea inducit, non suis, sed alienis utatur verbis. Unde et Boetius vester tam Themistianam quam Tullianam locorum di[c]tionem in Topicis suis complectens : « A rei iudicio, inquit, quæ sunt

argumenta quasi testimonium præbent, et sunt inartificiales loci, atque omnino disjuncti, nec rem potius quam opinionem videlicet sectantes. » Rursus idem de eo dicitur secundum Tullium : « Restat his locus, ait, quem extrinsecus dixit assumi. Hic iudicio nititur et auctoritate et totus probabilis est, nihil continens necessarium. » Et post aliqua : « Hic vero locus extrinsecus dicitur esse constitutus, quoniam non de his, qui prædicati vel subjecti sunt terminis, sumitur, sed ab extrinsecus posito iudicio venit. » Hinc etiam inartificialis et expertus, ait, vocatur, quoniam hinc non sibi ipse conficit argumentum orator, sed præparatis positisque utitur testimoniis. Quod vero dixisti in rationibus quoque discernendis sive cognoscendis nonnunquam errari, verum utique est atque liquidum. Sed hoc eis accidit hominibus, qui rationalis peritia philosophiæ et argumentorum carent discretione; quales se Judæi argumentum esse, qui pro argumentis signa requirunt, et quicumque suum in dictis alterius præsidium ponunt; tanquam de auctoritate vel scripto absentis facilius iudicetur, quam de ratione vel sententia præsentis et (fol. 24 R.) sensus illius melius quam istius possit inquiri. Dum vero, quantum valemus, de nostra solliciti salute Deum inquirimus, ejus utique supplet gratia, quod nostra non sufficit opera, et volentes adjuvat ut possint, qui hoc ipsum etiam inspirat ut velint. Et qui sæpe invitos trahit, volentes non rejicit et nitenti porrigit dexteram, cujus arguere non potest negligentiam. De quo vos ipsa quam dicitis veritas securus Christus efficiens, congrua similitudine præmissa subintulit : *Petite et accipietis, quærite et invenietis, pulsate et aperietur vobis. Omnis enim, qui petit, accipit et quærit, invenit, et pulsanti aperitur* (Matth. VII, 7, 8). Quæ quidem memini præcedentia verba, Augustinus exponens quodam suo tractatu *De misericordia* inquit : « Petite orando, quærite disputando, pulsate operando. » Unde et artem disputandi secundo *De ordine* libro cæteris præferens disciplinis, et tanquam ipsa sola sciat vel scientes faciat, eam commendans ait : « Disciplinam disciplinarum, quam dialecticam vocant. Hæc docet docere, hæc docet discere. In hac se ipsa ratio demonstrat quid sit, quid velit, scit sola. Scientesque facere non solum vult, sed etiam potest. » Idem in libro secundo *De Christiana doctrina* eam admodum sacræ lectioni necessariam ostendens : « Restant, inquit, ea quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem pertinent, ubi disciplinam regant disputationis et numeri. » Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum, quæ in sacris litteris sunt penetranda, plurimum valet. Tamen ibi cavenda est libido rixandi et puerilis (24 V.) quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa, quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum et plerumque veras imitantes, ut non solum tardos sed etiam ingeniosos minus attentos decipiant. Quod

genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco ubi dictum est: *Qui sophisticè loquitur, odibilis est (Eccli. xxxvii, 25).*

CHRISTIAN. Nemo certe nostram, qui discretus est, rationibus fidem vestigari ac discuti vetat, nec rationabiliter his quæ dubia fuerint, acquiescitur, nisi eor acquiescendum ratione præmissa. Quæ videlicet, cum rei dubiæ fidem efficit, profecto id quod a vobis argumentum dicitur ipsa sit. In omni quippe disciplina tam de scripto quam de sententia se ingerit controversia et in quolibet disputationis conflictu firmior rationis veritas reddita, quam auctoritas ostensa. Neque enim ad fidem astruendam refert, quid sit in rei veritate, sed quid in opinionem possit venire et de ipsius auctoritatis verbis pleræque quæstiones emergunt, ut de ipsis prius quam per ipsa judicandum sit. Post rationem vero redditam etiam si ratio non sit sed videatur, nulla quæstio remanet, quia nulla dubitatio superest. Tecum vero tanto minus ex auctoritate agendum est, quanto amplius rationi inniteris et Scripturæ auctoritatem minus agnoscis. Nemo quippe argui nisi ex concessis potest, nec nisi per ea quæ recipit convincendus est, et aliter tecum, aliter nobiscum ad invicem conflegendum est. Quid Gregorius aut cæteri doctores nostri, quid etiam ipse Christus vel Moyses astruat, nondum ad te pertinere novimus, ut ex ipsorum dictis ad fidem cogaris. (fol. 25. R.) Inter nos, qui hoc recipimus, habent ista locum et maxime rationibus nonnunquam fidem astruendam esse vel defendendam, de quibus quidem memini contra eos qui fidem rationibus vestigandam esse denegant, secundus etiam theologiæ Christianæ liber, tam virtute rationum qua[m] auctoritate scriptorum, plenius disserit et rebelles convincit. Nunc ad propositum, si placet, revertamur.

PHILOS. Imo quia placet et super omnia placere oportet, quæd possumus adnitamur et verioris ethicæ documentis legem poscitate conemur naturalem. Quod recte et ordine consummari credimus, si juxta comprehensam a te superius ethicæ summam, quod sit summum bonum, et quia illuc via perveniendum sit, discussimus, ut sit videlicet in his ethicæ nostræ tractatus bipartitus.

CHRISTIAN. Approbo tecum quod probas. Sed quia juxta superioris conductum propositi confundendæ sunt nostræ cum vestris sententiæ, ut potiora valeamus eligere, et tu ex antiquitate legis naturalis, primum tibi locum vindicasti, tuum est, qui priore ut dicis lege, hoc est naturali contentus es, et ea tantum uteris tuas vel tuorum super hoc in medium proferre sententias et postmodum nostrarum, si in aliquo dissentimus, rationes audire.

PHILOS. Summum bonum sive finem boni, hoc est consummationem vel perfectionem ejus, definiunt sicut plerique nostrorum meminerunt, quo

quisque cum pervenerit beatus est, sicut e contrario summum malum, cujus assecutio miserum facit. Quorum utrumque moribus promeremur. Mores autem virtutes vel eis contraria vitia constat appellari. Quidam tamen nostrum, sicut et in octavo *De civitate* meminit Augustinus, virtutem ipsam summum bonum dixerunt, alii voluptatem. (25 V.)

CHRISTIAN. Ut quid, obsecro, voluptatem intellexerunt?

PHILOS. Non ut plerique æstimant carnalium illecebrarum inhonestam et turpem oblectationem, sed quamdam interiore animæ tranquillitatem, qua inter adversa et prospera manet quieta, et propriis bonis contenta, dum nulla eam peccati mordeat conscientia. Absit enim ut philosophi, terrenæ felicitatis maximi contemptores et præcipui carnis domitores, in hujus vite turpitudinibus summum bonum constituerint, sicut Epicuro et ejus sequacibus, id est Epicureis multi per ignorantiam imponunt, non equidem intelligentes quid illi, ut diximus, voluptatem nominarent. Alioquin, ut diximus, Seneca, ille maximus morum ædificator et continentissimæ sicut et vos ipsi profiteremini vitæ, nequaquam Epicuri tanquam magistri sui sententias tam crebro ad instructionem morum induceret, si ita, ut dicitur, sobrietatis atque honestatis tranitem excessisset.

CHRISTIAN. Esto ut æstimas, sed hoc, quæso, aperi, utrum hoc modo voluptatem intelligentes ab eis, qui virtutem nominant, sensu etiam sicut et verbis dissident.

PHILOS. Nulla aut parva, quantum ad sententiæ summam, est eorum distantia. Hoc ipsum virtutibus pollere est hanc animæ tranquillitatem habere et e converso.

CHRISTIAN. Una itaque sententia est utrorumque de summo bono, vero nuncupatio diversa; ac si [c] duæ illæ quæ videbantur de summo bono sententiæ ad unam sint [sint] redactæ.

PHILOS. Sic æstimo.

CHRISTIAN. Et quam, rogo, viam ad hoc summum bonum id est virtutem perveniendi constituebant?

PHILOS. Ipsum profecto moralis lectionis studium vel domandæ carnis exercitium ut bona in habitum solidata voluntas, virtus dici queat.

CHRISTIAN. Et quem esse beatum definiunt?

PHILOS. Beatum quasi bene aptum dicunt, hoc est in omnibus bene et facile se agentem, ut idem sit scilicet beatum esse, quod bonis moribus, id est virtutibus pollere.

CHRISTIAN. Nunquid de immortalitate animæ et quadam futuræ vitæ beatitudine quidquam æstimant, et eam pro meritis suis exspectant?

PHILOS. Ita equidem, sed quid inde?

CHRISTIAN. Nunquid illius vitæ beatitudine[m] judicant majorem, ubi videlicet eos susceptos nullus affligit passionis dolor, ut ibi potius quam hic

summum hominis bonum et veram beatitudinem expectemus.

PHILOS. Quies quidem illius vitæ maxima est ab omni, ut dixisti, passione immunis, sed, cum afflictio cessat, nequaquam augeri beatitudinem dicunt, nisi virtus exrescat; nec quisquam ab eis beator fieri dicitur, nisi virtute melior efficiatur; [nec] ipsum quippe, ut dixi, definiunt beatum esse, quod est virtutibus pollere. Unde et quislibet, dum pro justitia patitur et patiando amplius mereri dicitur, æque beatus in tormentis, ut ante dicitur, quia æque bonus. Quamvis enim virtus ejus nunc magis quam prius appareat, nequaquam tamen ex tormento crevit, sed ex tormento, quanta erat apparuit. (26 V.) Absit enim ut quæcunque ad corporalem vel quietem vel afflictionem pertinent beatitudinem nostram vel augeant vel minuant, si in eodem proposito virtus mentem custodiat. Ipse quidem Christus vester nunquid patiando suam minuit beatitudinem aut resurgendo auxit? Nequaquam igitur quia illic cessant corporales istæ afflictiones, nos ibi censeas futuros beatiore, si futuri non sumus meliores.

CHRISTIAN. Quid, si sumus?

PHILOS. Utique beatiore quia meliores.

CHRISTIAN. Illam, ut dixisti, vitam pro meritis tanquam debitam expectatis, tanquam hic cum vitis pugna sit, ibi victoriæ corona.

PHILOS. Ita omnibus patens est.

CHRISTIAN. Quo igitur modo ibi merces recipienda est agonum, si felicius ibi non sit vivendum, nec illa vita sit præsentis melior ac beator? Quod si illa, quam hæc beator, profecto et qui ea fruuntur beatiore, quam hic esse videntur.

PHILOS. Utique beatiore, ut dixi, si meliores. Aliter nequaquam recipimus. Nec enim qui coronam adeptus est, majore igitur præditus est virtute, quam antea fuerit in certamine, nec ejus fortitudo major est facta, licet magis nunquam prius sit probata vel cognita, ino ex ipso gravamine conflictus fortassis diminuta; nec triumphantis quam pugnantis est vita melior, quanquam suavior.

CHRISTIAN. Egestatem, infirmitatem, mortem et cæteras adversitatum vel passionum molestias tam vestri quam nostri doctores et pariter universi malam [malis] connumerant, et propter (fol. 27. R.) illa quæ virtutibus contraria sunt, tam animæ quam corporis multa sunt vitia, quæ nihilominus inter mala sunt reputanda, ut claudicatio corporis sive cæcitas, hebi[e]ludo mentis vel obliositas. De contrariis quidem Aristoteles in Categoriis suis disserens: « Contrarium, » inquit, « bono quidem ex necessitate est malum; hoc autem palam est per singulorum objectionem; ut sanitati languor et justitiæ injustitia et formitudini [fortitudini] debilitas. Similiter autem et in aliis. Malo autem aliquando quidem bonum est contrarium, aliquando

A malum. Egestati enim, cum sit malum, superabundantia contraria est, cum sit ipsa malum. Sed in paucis hoc tale quislibet inspiciet. In pluribus vero semper malum bono contrarium est. Et in Topicis suis Tullius, cum a contrariis locum assignaret: Si bona est, inquit, sanitas, mala est ægri-tudo. Ipse etiam Dominus de pace, quam obedi-entibus tribuit et de persecutionibus, quam rebellibus immittat per prophetam ait: *Ego Dominus faciens bonum et creans malum* (Isa. xlv, 7). Et in Evan-gelio Dominus de terrenis bonis et malis ad divitem ait: *Recepisti bona in vita tua, et Lazarus simi-liter mala* (Luc. xvi, 25). Ille quoque vester prius et postea noster Augustinus mortem malam astruit. « Sicut lex, » inquit, « non est malum, quoniam auget peccantium concupiscentiam, ita nec mors bonum est, quoniam auget patientium gloriam et efficit martyres. » Lex quidem bona est, quia prohibito est peccati. Mors autem mala, quia stipendium peccati. Sed quem (27 V.) ad modum injusti male etiam utuntur bonis, ita etiam justii bene utuntur malis. Hinc fit ut et mali male lege utantur, quamvis lex sit bonum, et boni bene moriantur, quamvis sit mors malum.

PHILOS. Quorsum, obsecro, ista?

CHRISTIAN. Ut eam, inquam, meliorem esse vitam intelligas, quam et ab istis malis omnino constat esse immunem, et intantum a peccato prorsus remotam, ut non solum ibi non peccetur, sed nec peccari possit. Quæ nisi melior vita præsentis sit aut magis placeat, frustra est in retributione posita. Sin autem magis placet nec melior est, irrationabiliter huic præfertur et qui eam desiderant indiscrete agunt.

PHILOS. Certe ut verum fatear nunc te primum philosophum comperior, nec tam manifestæ rationi impudenter convenit adversari. Sed ibi potius quam hic juxta propositam rationem tuam summum est hominis bonum expectandum. Et fortassis hoc fuit Epicuri sententia summum bonum voluptatem dicentis, quoniam videlicet tanta est animæ tranquillitas ut nec exterius eam corporalis afflictio, nec interius mentem aliqua peccati conscientia inquietet, vel vitium obstat, ut optima ejus voluntas omnino compleatur? Quandiu autem voluntati nostræ aliquid obsistit, vel deest, vera beatitudo nequaquam est. Quod utique semper evenit, dum hic vivitur, et anima terrenti corporis mole gravata et quasi carcere quodam conclusa, vera non fruitur libertate. Quis enim aliquando non desideret calorem, dum nimium friget, vel e converso, aut serenum, dum pluvia gravatur, aut ad esum vel indumentum (fol. 28. R.) sæpe amplius quam habeat? Innumerabilia sunt et alia, quæ si manifestæ veritati non resistamus, nobis nolentibus ingeruntur, vel volentibus denegantur. Si autem, ut se ratio habet, illud vitæ futuræ bonum nobis summum æstimandum est, puto viam, qua illuc pervenitur, virtutes esse, quibus hic adornamur. De

quibus postmodum diligentius nobis conferendum A
erit.

CHRISTIAN. Ecce ad hoc disputatio nostra per-
ducta est, ut summum hominis bonum, sive ipsum,
ut dictum est, finem boni, futuræ vitæ beatitudi-
nem, et, qua illuc pervenitur, viam virtutes ponamus.
Sed prius de hoc summo bono nostram, id est Christianam,
cum vestris conferre volo disciplinam, ut quæ hujus
boni doctrinam vel exhortationem habet uberio-
rem, tanquam perfectius habeatur et ei amplius
obtemperetur; de veteri autem lege, qua Judæi
gloriantur, te optime arbitraris monstrasse, nullum
ibi præmium hujus beatitudinis promissum fuisse,
nec inde aliquam ibi exhortationem adhibitam esse.
Dominus autem Jesus, cum novum traderet testamen-
tum, in ipso statim exordio tale doctrinæ suæ
fundamentum collocavit, quod et ad contemptum
mundi et ad hujus beatitudinis desiderium pariter
incitaret, dicens : *Beati pauperes spiritu, quoniam
ipsorum est regnum cælorum (Matth. v, 3); et post
aliqua : Beati qui persecutionem patiuntur propter
justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum
(ibid., 10).* Et si diligenter attendamus ad hæc,
universa ejus præcepta vel exhortationes adhibentur,
ut spe illius supernæ et æternæ vitæ omnia
contemnuntur prospera, sive tolerentur adversa.
Quod (28 V.) nequaquam arbitrator vestros
attigisse doctores aut ad hunc finem boni vestros
animos æque invitasse. Quod si tales erant,
assigna, universa ethicæ vestræ percurrens
instituta, aut si assignare non possis, tanto
doctrinam Christi perfectiorem atque meliorem esse
fatearis, quanto nos causa vel spe meliori ad
virtutes adhortatur, cum vos potius virtutes vel
earum contraria propter seipsa magis quam propter
aliud appeti vel vitari debere censeatis. Unde et
illa honesta vel inhonesta vocari hæc debere
censetis. Honestum quippe dicitis, quod per seipsum
placet et propter seipsum, non propter aliud est
appetendum, sicut e contrario inhonestum, quod
ex propria turpitudine est fugiendum. Quæ enim
propter aliud vel appetenda sunt, vel vitanda,
ea potius utilia, vel inutilia nuncupatis.

PHILOS. Sic profecto nostris visum majoribus,
sicut in secundo Rhetoricæ suæ M. Tullius plenius
exsequitur. Sed profecto eum dicitur : Virtus pro-
pter se non propter aliud expetenda, non omnino
merces meritorum excluditur, sed terrenorum
intentio commodorum removetur. Alioquin
virtutum finem, id est causam finalem non bene
constituemus beatitudinem, sicut in secundo
Topicorum suorum Boetius vester Themistium
secutus commemorat. Ibi quippe cum de loco
affine subjiceret exemplum : « Si beatum, inquit,
esse bonum est et justitia bona est. Illic enim,
ait, finis est justitiæ, ut si quis secundum
justitiam vivat ad beatitudinem perducatur. »
Ecce hic aperte monstrat beatitudinem in
retributione[m] justæ vitæ positam esse, et
nobis (fol. 29 R.) intentionem justè vivendi esse,

ut ad illud perveniamus. Quam, ut arbitror,
beatitudinem Epicurus voluptatem, Christus vester
regnum cælorum nominat. Quid autem refert
quo nomine vocetur? dummodo res eadem
permaneat, nec sit beatitudo diversa nec
juste vivendi philosophis quam Christianis
intentio præponatur alia; ut enim vos,
sicut et nos, hic vivere juste disponimus,
ut illic glorificemur, et contra vitia
pugnemus, ut meritis virtutum illic
coronemur, summum illud scilicet bonum
pro mercede adepti.

CHRISTIAN. Imo longe quantum percipio
nostra in hoc et vestra intentio, quam
merita sunt diversa et de ipso quoque
summo bono non modice dissentimus.

PHILOS. Id, obsecro, si vales, aperias.

CHRISTIAN. Nemo recte summum bonum dicit,
quo majus aliquod invenitur. Quod enim
inferius vel minus est aliquo, id nullo
pacto supremum vel summum dici potest.
Omnem vero beatitudinem vel gloriam
humanam longe et ineffabiliter a divina
transcendi constat. Nulla igitur præter
illam recte summa nuncupanda est; præter
ipsum nihil jure summum bonum dicitur.

PHILOS. Non hoc loco absolute summum
bonum, sed summum hominis bonum
intendimus.

CHRISTIAN. Sed nec summum hominis
bonum recte dicimus, quo majus
aliquod hominis bonum reperitur.

PHILOS. Ita profecto liquet.

CHRISTIAN. Quæro igitur an in illa
beatitudine alius alio beator sit, sicut
hic alterum alio justior vel sanctior
esse contingit, ut videlicet secundum
diversitatem meritorum sit et remuneratio
diversa.

PHILOS. (29 V.) Quid si ita est?

CHRISTIAN. Imo, quia ita est, oportet
concedas alium ibi hominem alio
beatiorem effici, nec per hoc ejus
hominis beatitudinem, quæ minor est,
nequaquam summum hominis bonum
esse nuncupandum. Unde nec illum,
qui minus alio beatus est, jam
beatum dici convenit. Summum
quippe bonum id definisti, quo cum
quisque pervenerit beatus est, aut
igitur illum, qui alio ibi minor est,
summum bonum adeptum esse
concesseris, aut eum minime
beatum esse concesseris, sed eum
tantummodo, quo nemo ibi sit
beator. Si enim id quod adeptus
est, eum beatum efficit, profecto
juxta suprapositam definitionem
summum bonum illud dici convenit.

PHILOS. Sustine paululum, obsecro,
et attende quid nunc interrogationi
novissimæ subjecerim, quem [f. quia]
etiam maledicta corrigere licet, cum
ad inquisitionem veri non ad
ostensionem ingenii, sicut dictum
est, conferamus.

CHRISTIAN. Approbo et concedo quod
dicitis. Non enim nobis circa
inquisitionem veritatis penitus
occupatis more puerili vel
importunæ declamationis
corrixari convenit. Ne, si qua
minus provide conceduntur,
hinc eum, qui doceri vel docere iu-

tendit, erubescentiæ inferendæ occasionem sumere, ubi etiam argumentandi gratia, licet nonnunquam concedere falsa. Omnem itaque licentiam vel mittendæ penitus vel corrigendæ sententiæ damus.

PHILOS. Memento, inquam, quid dixerim et conditionis appositæ recordare, ubi videlicet dictum est: Quid si ita est? Multis namque philosophorum visum est, (fol. 30 R.) omnibus bonis hominibus omnes simul inesse virtutes? nec eum ullatenus bonum censerî, cûi virtus aliqua desit, ac per hoc omnium honorum hominum nec in meritis vitæ nec in beatitudinis remuneratione ullam esse distantiam. Quod si forte ita sit, eadem omnibus beatitudo retribuitur, et omnes æqualiter summum bonum adepti pariter fiunt beati. Quam patenter sententiam Tullius in secundo *De officiis* libro his verbis profitetur: « Justitia cum sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad fidem faciendam. Quo enim quis[que] versutior et callidior, hoc inv[er]dior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quam ob rem intelligentia(e) justitia[e] conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium. Justitia sine prudentia multum poterit, sine justitia nihil valebit prudentia. Sed, ne quis sit admiratus, eum, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso disputatum sæpe sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quam ob rem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios viros bonos, alios prudentes esse dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis cum loquimur de opinione populari (57). » Qui etiam in paradoxis non solum in virtutibus bonos, verum etiam in peccatis ita æquat malos, ut omnia peccata paria (30 V.) esse astruat.

CHRISTIAN. Nunc primo te importunum et corrixari magis quam philosophari video. Quippe ne ad confessionem manifestæ veritatis cogi videaris, ad patentissimæ falsitatis insaniam te convertis, ut omnes videlicet bonos æqualiter bonos, omnes reos æqualiter reos et omnes pariter eadem gloria vel pœna censeas dignos.

PHILOS. Siquidem in re non in hominum opinione consistit, qui operum affectum magis quam morum qualitatem dijudicant atque remunerant, et secundum ea, quæ geri exterius videatur, alios justiores vel fortiores sive meliores vel deteriores aliis judicant. A qua profecto sententia nec vos longe esse arbitror, si vestram diligenter consideretis disciplinam. Omnes quippe virtutes, ut vir ille maximus astruit philosophus Augustinus, uno nomine charitas comprehendit, quæ sola, ut ipsemet ait, inter filios Dei et filios diaboli discernit. Unde et me-

(57) Locum hunc Ciceronianum in Cod. Muscr. admodum corruptum atque mancum, ex Editione

A rito quodam loco meminit: Ubi est charitas quidem, quod possit deesse? Plenitudo quippe legis est dilectio. Quam ipse, qui hoc dicit Apostolus (*Rom. xiii, 10*) plenitudinem prosequens et tam mala inde removens quam ibi bona comprehendens, ait: *Charitas patiens est, benigna est, charitas non æmularur, non agit perperam, etc. (I Cor. xiii, 4)*. De qua etiam, cum inter cætera dicatur, quod omnia suffert vel omnia sustinet, utique et mortem; ut autem Christus meminit (fol. 31 R.), *Majorem hac dilectionem nemo habet, ut animam suam quis ponat pro amicis suis (Joan. xv, 13)*; non ergo alius magis in charitate abundat, cum hæc omnia charitas in se contineat et secum afferat. Quod si in charitate nemo alium transcendit, utique nec in virtutibus aut meritis, cum omnem, ut dicis, charitas complectatur virtutem.

CHRISTIAN. Revera, si proprie virtus intelligatur, quæ videlicet meritum apud Deum obtinet, sola charitas virtus appellanda est. Quæ quidem pro eo quod justum efficit vel fortem seu temperantem, justitia recte dicitur vel fortitudo sive temperantia. Sed sicut omnes, qui habent charitatem, non æqualiter ea succensi sunt, nec omnes prudentes æqualiter intelligunt, ita nec omnes justii æqualiter justii sunt, aut omnes æqualiter fortes vel temperantes. Et quamvis secundum priorem distinctionem omnes virtutes aliquibus inesse concedamus, cum videlicet unusquisque illorum sit justus et fortis, temperans, [et] non omnino tamen in virtutibus aut meritis eos esse pares annuimus, cum alium alio justiore vel fortiore seu modestiore esse contingat. Quamvis enim in prædictis speciebus virtutum, singulos convenire ponamus, magna tamen est in individuis specierum differentia, cum hujus major quam illius, sit justitia vel fortitudo seu temperantia; sed cum charitas omnia, quæ dixisti, conferat, non tamen singulis, quibus inest, omnia largitur. Sicut enim (31 V.) a natura omnia corporis commoda tribuuntur, sed non omnia omnibus, sic et in bonis animæ seu virtutibus contingit, ut non omnes omnibus æqualiter ditentur. Unde volo ut attendas quam sit illa ratio infirma, imo vilissimum sophisma, quod videlicet ex aliorum opinione in paradoxa prædictus inducit philosophus, ut virtutes sicut et vitia pares in omnibus esse vincat, cum videlicet dixerit bono viro meliorem non esse nec temperante temperantior, nec forti fortiorem nec sapienti sapientior. Etsi enim bono viro non sit aliquis melior, tamen aliquo bono viro melior est. Quid est enim aliud dicere de aliquo quod sit melior bono, nisi quod sit melior, quam bonus vir, quicumque ille sit. Non enim cum Deum homine dicimus meliorem, aliter intelligimus, nisi quod omnes transcendat homines. Sic etiam cum tamen aliquem bonum dicimus virum bono viro meliorem, id est, Tullianorum operum Orelliana emendavimus, quæque erant supplenda subjunximus.

quam bonus vir sit, vel quam sit aliquis vir bonus, non aliter accipiendum videtur, nisi generaliter omnibus bonis viris ille præponatur. Quod omnino falsum est, cum ipse etiam sit aliquis bonorum virorum. Si enim melior sit, quam bonus, vel quam sit aliquis bonus vir, consequens videtur ut neque bonus vir neque aliquis bonus vir sit adeo bonus, sed si quis bonus sit, eo minus sit bonus. Multum itaque referre videtur, si quis dicatur melior aliquo bono viro, et melior quam sit aliquis bonus vir. Et hic quidem sophismatis laqueus in omni incidere comparatione potest, ut quemadmodum omnes bonos æqualiter bonos probare conantur, ita quoslibet pulchros, cum videlicet nemo pulcher sit pulchrior (fol. 32 R.), pulchro simpliciter, scilicet et generaliter licet sit pulchrior alio pulchro. Quis denique, qui non intelligat quam insanissimum sit dicere omnia peccata paria esse? Sive enim peccatum in voluntate sive in operatione constituas, clarum est in malis hominibus, alium alio habere nequiores voluntatem et amplius nocere sive deterius agere. Voluntas quippe ad actum perducit, et cum facultas nocendi datur, amplius hic quam ille nocet, vel magis aliquem justum persequitur, quia plus eum odit et affligere cupit. Similiter nec omnes boni æqualiter prosunt, vel prodesse volunt. Ex quo liquidum est nec bonos pares invicem nec malos existere, nec eorum merita æquari debere, ut remuneratio quoque par esse intelligatur. Præterea si stultorum opinione postposita, probatorum philosophorum excellentia de virtutibus dogmata consideres et disertissimi viri Plotini diligenter quaternariam virtutum distinctionem attendas, alias videlicet politicas, alias purgatorias, alias purgati animi, alias exemplares dicentis, ex ipsis statim nominibus et earum descriptionibus constiteri cogeris, plurimum in virtutibus homines differre. Quam etiam differentiam ipse, de quo nobis objecisti, Apostolus non prætermittens, cum de continentia et indulgentia nuptiarum loqueretur, ait: *Volo omnes homines esse sicut me ipsum. Sed unusquisque proprium habet donum ex Deo, alius quidem sic, alius sic, etc. (I Cor. vii).* Qui etiam secundum qualitatem virtutum vel meritorum præmia futuræ vitæ distinguens, *Differt, inquit, stella a stella in claritate, sic (32 V.) erit et resurrectio mortuorum (I Cor. xv, 41).* Et alibi: *Qui parce seminat, parce et metet (II Cor. ix, 6).* Quod vero plenitudinem legis charitatem esse dixit, hoc est per charitatem legem adimpleri non omnes in charitate pares esse convincit, cum supra mandatum charitas se extendat. Unde et illa est Veritatis adhortatio: *Cum feceritis omnia quæ præcepta sunt, dicite: Servi inutiles sumus; quæ debuimus facere fecimus (Luc. xvii, 10).* Hoc est, pro modico reputetis, si hoc solum impleatis quod ex præcepto debetis, nisi videlicet debito præcepti aliquid ex gratia superaddatis, et hoc est, quod dicit, quod debuimus facere fecimus. Ac si videlicet

diceret: Quia in expletione præceptorum debita tantum solvimus et quasi necessaria non gratuita operamur. Cum vero aliquis ad eminentiam virginittatis transit, præceptum utique in ea transcendit, ad quam ex præcepto non cogitur. Unde idem meminit Apostolus: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do (I Cor. vii, 25).* Sed in his etiam qui legem adimpleverint nec transcend[er]i[n]t, impar esse charitas potest, cum in eodem videlicet opere major hujus quam illius sit charitatis affectus. Quod etiam objectum est ex illo Augustini dicto: « Ubi est charitas quidem, quod possit deesse, etc., » nemo est, qui sic eum accepisse hoc æstimet, ut omnibus omnes in virtutibus et meritis unire velit, quod tam Dominum quam Apostolum secutus, fere ubique contradicit. Tale est utique quod ait, quod quidem possit deesse ad salutem, sed non ad virtutum perfectionem. Nemo quippe cum illa perit, sed non omnes in illa æquantur.

PHILOS. Ne gravet te multas nos sententias seu opiniones (fol. 33 R.) inducere, ut ex omnibus veritatem rationum possimus elicere. Qui enim quem adhuc ignorant locum vestigant, multas explorare coguntur vias, ut rectiorem valeant eligere, sicut nunc summum inquirendo bonum facere compellor, dum videlicet majorum nostrorum sententias vel propriam, a te invitatus, propono.

CHRISTIAN. Non gravaret, si tale quid pro sententia induceretur, quod si verum non esset, aliquid saltem probitatis haberet. Non enim quod patenter falsum est, aliqua refelli ratione opus est.

PHILOS. Quid si summum hominis bonum dicamus statum illum futuræ vitæ comparatione tantum bonorum præsentis vitæ? Nam et cum vos nobis duos fines a Deo propositos dicatis, summum videlicet bonum in cælo, vel summum malum in inferno, non aliter hoc accipitis, nisi quantum ad vitæ præsentis statum bonum vel malum. Sex quippe hominum status nobis ratio suggerit, tres videlicet in hac vita et secundum hoc tres similiter alios in futura. Primus quippe hominis status est in quo nascitur, dum nondum in eo excitata ratione liberum est adeptus arbitrium, ut, secundum quod elegerit, bonus homo, vel malus dicendus sit, quamvis ipse bona res vel bona sit substantia sive creatura. De hoc quidem priore statu hominis, cum ad discretionis ætatem ipse perductus scienter se ad bonum sive ad malum inclinaverit, jam bonus ipse homo vel malus effectus, bonum hominis statum vel malum ingressus est. Primus quidem hominis status quasi indifferens, nec bonus videlicet, nec malus (33 V.) dicendus est. Secundus, si ad virtutes conscenderit bonus, si ad vitia descenderit malus. Sic etiam futura vita tres habet status: Unum quidem quasi indifferentem, nec beatum proprie, sed nec miserum, qui videlicet eorum est, quorum etiam in hac vita indifferens, ut diximus, status exstitit omnibus,

videlicet destitutus meritis, nondum excitata hominis ratione, alium vero pro meritis optimum et alium pessimum. Hos autem duos comparatione duorum aliorum præsentis vitæ, qui eos promerentur, summum bonum et summum malum dici arbitror, eo quod nihil adversi vel prosperi eis sit admistum, cum alios duos talibus constet esse permistos, ut nec boni nec mali paritas insit eis.

CHRISTIAN. Ecce secundum te summum bonum illa supernæ vitæ quies intelligenda est, sicut e contrario summum malum illa malorum damnatio futura. Quorum utrumque, sicut meministi, ipsi nostris acquirimus meritis, per quæ videlicet, quasi quibusdam viis, illuc pervenitur.

PHILOS. Ita æstimo et planum est. Nulla quippe his qui naturalem amplectantur legem, sententia firmior habetur, quam ut virtus ad beatitudinem sufficiat et quod solæ faciant virtutes beatum, nulla alia quisquam via hoc nomen adipiscitur. Sic e contrario nullum vere miserum, nisi ex vitiis fieri constat. Unde sicut illas ad summum bonum, sic ad summum malum has esse vias constat.

CHRISTIAN. Quoniam nunc aliquantum ad summum hominis bonum sicut et ad summum ejus malum accessisse videris et eorum insuper vias attigisti, libet paululum objectionum vestrarum habenas cursui tuo relaxare, quo *sa* (fol. 34 R.) citius ad propositi tui metam pervenias et de consummatione operis verius atque perfectius judicari queas. Ostenso itaque quid tu summum hominis bonum seu summum ipsius malum dicas, superest ut has quoque eorum, quas dixisti vias, virtutes scilicet ac vitia diligenter definias atque distinguas, ut vel appetantur vel vitentur, quo melius cognoscuntur.

PHILOS. Virtus, inquit, est habitus animi optimus, sic e contrario vitium arbitror esse habitum animi pessimum; habitum vero hunc dicimus, quem Aristoteles in Categoriis distinxit, cum in habitu et dispositione primam qualitatis speciem comprehendit. Est igitur habitus qualitatis rei non naturaliter insita, sed studio ac deliberatione conquisita et difficile mobilis. Unde hanc quam naturalem in quibusdam castitatem nominant, ex corporis videlicet frigiditate vel aliqua complectione naturæ, quæ nullam unquam concupiscentiæ pugnam sustinet, de qua triumphet, nec meritum obtinet, nequaquam virtutibus connumeramus, vel quæcumque animi qualitates facile sunt mobiles. Ubi quippe non est aliqua repugnantia pugna, non est superantis virtutis corona, juxta illud etiam magni vestri philosophi: *Non coronabitur qui non legitime certaverit* (*II Tim.* II, 5). Hinc et illud ipsius philosophiæ ad Boetium in libro quarto Consolationis suæ: Ex quo etiam virtus vocatur, quod suis viribus nitens non superetur adversis, hic etiam virtutem omnem difficile mobilem esse rens [*leg.* asserens], cum in prædicto qualitatis tractatu Aristotelem (34 V.) exponeret, scientias et virtutes inter habitus collo-

(58) *Jac.* II, 17, fides sine operibus vocatur *νεκρά καθ' ἑαυτὰν*.

A cans; Virtus enim, inquit, nisi difficile mutabilis, non est. Neque enim qui semel juste judicat, justus est, neque qui semel adulterium facit, est adulter, sed cum ista voluntas cogitatioque permanserit. Optimus vero est ille animi habitus, qui ad veræ beatitudinis meritum nos informat, quales sunt singulæ virtutis species, quas alii plures, alii pauciores statuerunt. Socrates quidem, per quem primum vel maxime moralis disciplinæ studium convaluit, quatuor virtutis species distinguit: Prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam. Nonnulli vero prudentiæ discretionem matrem potius sive originem virtutum, quam virtutem, nominant. Prudentia quippe est hæc ipsa morum scientia, quæ, ut tractatus ethicus tradit, rerum bonarum et malarum scientia dicitur, hoc est ipsa bonorum discretio sive malorum, quæ videlicet in seipsis proprie bona dicenda sunt aut mala. Quædam etenim bona aut mala ex seipsis proprie et quasi substantialiter dicuntur, utpote virtutes ipsæ vel vitia; quædam vero per accidens et per aliud. Veluti operum nostrorum actiones, cum in se sint indifferentes, ex intentione tamen, ex qua procedunt, bonæ dicuntur aut malæ. Unde et sæpe cum idem a diversis agitur, vel ab eodem in diversis temporibus, pro diversitate tamen intentionum, idem opus bonum dicitur atque malum. Quæ vero substantialiter et ex propria natura bona dicuntur aut mala, ita impermixta perenniter manent, ut quod semel bonum est, malum nonquam fieri possit, vel e converso; horum itaque (fol. 35 B.) discretio tam bonorum scilicet, quam malorum prudentia dicitur. Quæ quidem discretio, quia æque perversis ut bonis inesse potest hominibus nec meritum habet, nequaquam virtus vel optimus animi habitus recte dicitur. Unde Aristoteles a virtutibus scientias distinguens cum in prædicto qualitatis tractatu *De habitu* exempla subjiceret: Tales, inquit, sunt scientiæ vel virtutes. Quem quidem locum Boetius exponens, ait: Aristoteles enim virtutes non putat scientias, ut Socrates; sic et ille, ut jam supra memini prius noster et postmodum vester Augustinus, quandoque virtutis nomen usque ad fidem etiam et spem extendit, quandoque ad solam charitatem contrahit, quæ videlicet propria et specialis est honorum, cum cæteræ duo tam reprobis quam electis sint communes. Scriptum quippe est: *Fides sine operibus otiosa est* (58); et *spes impiorum peribit* (*Prov.* X, 28). Sicut autem fides aut spes sine operibus inutiles aut potius nocivæ nobis efficiuntur, ita etiam prudentia. Magis quippe rei summus vel dum scienter, quod faciendum est, vitamus, vel quod non est, agimus, quam si hoc per ignorantiam contingeret, quæ videlicet aliquam excusationem præterdere [posset]. Unde et illud est quod nostis: *Servus sciens et non faciens voluntatem domini sui, vapulabit multis* (*Luc.* XII, 47). Et alibi, Melius esset non nosse viam veritatis, quam post agnitam retrorsum abire. Prudentia itaque, sicut

fides vel spes, quæ malis æque ut bonis hominibus conveniunt, non tam virtutes dicendæ sunt quam ducatum (35 V.) quemdam vel incitamentum ad virtutes præbere.

CHRISTIAN. Hoc ad præsens de prudentia satis esse arbitror. Nunc ad reliquas, ut Socrati placet, virtutes superest meare.

PHILOS. Justitia itaque virtus est communi utilitati servata, suam cuique tribuens dignitatem, hæc est ea virtus, qua volumus unumquemque habere id quo dignus est, si hoc commune non inferat damnum. Sæpe etenim contingit, ut dum alicui pro meritis sua reddimus, quod singulariter in uno agitur commune inferat damnum. Ne itaque pars toti, singularitas præjudicet communitati, adjunctum est, communi utilitati servata. Ad hunc quippe finem omnia, quæ gerimus, recte referri convenit, ut in omnibus scilicet non tam proprium quisque bonum quam commune attendat, nec tam rei familiari quam publicæ provideat, nec tam sibi quam patriæ vivat. Unde et ille primus et maximus moralis philosophiæ doctor, Socrates cuncta in commune redigi et ad commune commodum censuit applicari, ut uxores communes esse institueret, ita scilicet ut nemo proprios recognosceret liberos; hoc est non tam sibi eos quam patriæ crederet generatos, ut hæc videlicet communitas uxorum non in usu carniſ sed in fructu proliſ accipiat. Quod tam verbo quam opere Aulus proprium occidendo filium posterorum memoriæ reliquit in exemplum, eum se, inquit, non Cati (fol. 36 R.) linæ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam genuisse. Hic vero justitiæ zelo accensus, nec in filio filium suum, sed hostem patriæ considerans prædictam justitiæ definitionem non tam ore quam manu exhibuit. Quisquis igitur in hac constans est voluntate, quam diximus, ut ab ea facile dimoveri non possit virtute, pollet justitia [æ] etiamsi fortitudine et temperantia nondum sit consummatus. Sed quia quibus difficile amittitur recedere tamen nunquam grandi aliqua interveniente causa cogitur, sicut hæc ipsa bona voluntas, quæ justitia dicitur timore, aliquo vel cupiditate evanescit, contra timorem fortitudo, contra cupiditatem temperantia [m] necessaria est. Timor quippe rei quam nolumus, vel cupiditas ejus quam volumus, si tantæ sint, ut rationi prævaleant, facile ab uno proposito mentem retrahunt et in contraria ducunt. Unde adversus timorem fortitudo clypeum, adversus cupiditatem temperantia sumet frenum, ut quæ scilicet per virtutem justitiæ jam volumus, per has etiam roborati, implere potentes simus, quantum in nobis est. Unde utramque harum quamdam animi firmitatem et constantiam incimus, quibus potentes effimur ad hoc quod per justitiam volumus exsolvendum. Quarum quidem contraria quædam infirmitates animi, et impotentiae vitiis resistendi recte nominantur, ut ignavia sive pusillanimitas, quæ remissum hominem reddunt et

A intemperantia, quæ nos in obscenas voluptates vel turpia desideria (36 v.) resolvunt. Est quidem fortitudo considerata, id est rationabilis laborum permissio et periculorum susceptio. Hæc est ea virtus, quæ promptos nos efficit ad suscipienda pericula vel tolerandos labores, prout opportunum est; quod maxime pendet de amore justitiæ, quem bonum zelum dicimus in propulsandis videlicet aut vindicandis malis. Temperantia est rationis in libidinem atque in alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. Sæpe enim modum excedentes, dum nobis temperantes esse videmur, temperantiæ terminos transgredimur, ut dum sobrietati studemus immoderatis jejuniis nos affligamus, et dum vitium domare cupimus, ipsam extinguanus naturam et sic in multis excedendo pro virtutibus finitima ipsis vitia statuimus. Unde merito postquam dictum est firma, subjunctum est moderata. Cui profecto rationi ipsam prudentiæ rationem præesse necesse est, quam virtutum, ut diximus, matrem nominant, hoc est originem ipsarum atque nutricem. Per hanc enim nisi virtutes prænoscamus et eas diligenter non solum a contrariis et manifestis, verum etiam a finitimis vitiis discernere valeamus, nequaquam eis, quas ignoramus, habendis vel conservandis operam damus. Unde quicumque his consummatus est virtutibus (fol. 37 R.), ei prudentia inesse necesse est, per quam videlicet et justitia quæ merita dispensat, quid cuique debeatur sciat. Fortitudo in suscipiendis periculis vel laboribus tolerandis discretionem habet, temperantia, ut dictum est, in concupiscentiis reservandis moderationem. Constat igitur in his tribus quas diximus virtutibus, quibus prudentia deesse non potest, hominem consummari et bonis perfici. Nunc vero ipsarum species seu partes superest distinguere, quo diligentius eas agnoscamus et eorum doctrinam per singula prosequendo verius judicemus.

CHRISTIAN. Imo quia quibus placet et placere oportet, id fieri optamus.

PHILOS. Ad justitiam itaque, quod suum est, unicuique servantem, ut succincte dicam, pertinent reverentia, beneficentia, veracitas, vindicatio.

Quid sit reverentia.

Reverentiam eam partem justitiæ dicimus, per quam omnibus debitam venerationem exhibere spontanei sumus, tam videlicet Deo, quæ religio dicitur, quam et hominibus potestate vel aliquo merito dignis, quæ observantia vocatur. Hic igitur obedientiæ virtutem constat includi, qua videlicet præceptis superiorum obtemperando; hinc quoque illis honorem deferimus, quod rationalia eorum instituta nequaquam contemnimus.

Quid beneficentia.

Beneficentia vero est, per quam necessitudinibus hominum opem debitam afferre prompti sumus, vel indigentibus scilicet necessaria dando, quæ largitas dicitur, cum in superfluis prodigalitas consi-

stat, vel violenter oppressos liberando (37. v.) quæ clementia vocatur. Misericordiam autem a miseris ita vocatam, majores nostri vitium potius et quamdam infirmitatem animi, quam virtutem dixerunt, per quam videlicet aliis eo tantum quo affliguntur naturaliter compatiendo subvenire cupimus. Clementia vero non nisi rationabili affectu ad subveniendum aliquibus fertur, nec tam quod affliguntur, quam quod injuste affliguntur attendit, ut injustitiæ obviando justitiæ obtemperet. Alioquin justitiæ non sunt opera, quando aliis subvenimus, nisi in hoc sua cuique reddamus. Sed et cum virtus habitus sit animi, quem, ut ex superioribus liquet, per applicationem vel studium magis quam per naturam haberi constat, nequaquam talis compassio naturalis ad virtutes referenda est, per quam videlicet ipsis etiam reis in afflictione positis humano quodam vel carnali, non rationabili affectu, subvenire satagimus, in hoc potius justitiæ adversantes, ne illis debitæ reddantur pœnæ. Denique dolori animum submittere, infirmitatis potius quam virtutis est, et miseriam quam beatitudinis et perturbatæ, non quietæ mentis. Cum enim nihil sine causa Deo cuncta optime disponente fiat, quid accidit, unde justum tristari vel dolere oporteat, et sic optimæ dispositio Dei, quantum in se est, contraire, quasi eam censeat corrigendam esse.

Quid sit veracitas.

Veracitas est, per quam ea, quorum nos debitorum pollicendo efficimur, observare studemus (fol. 38 R.). Non enim si, quod non oportet, promittimus, rei efficimur, id non implendo, cujus nos debitorum mala promissio nequaquam fecit. Qui enim, quod promittendum non fuit, exsequitur, mali operis gemit affectum, cum perversæ scilicet promissioni perversum adjungat factum, nec cessando ab opere malam promissionem eligit corrigere.

Quid vindicatio.

Vindicatio est ille constans affectus, per quem illatis malis debita inferatur pœna. In singulis autem his quatuor justitiæ partibus, illud quod in definitione præmisimus, communi scilicet utilitati servata, subintelligendum esse constat. Hunc enim operum nostrorum, ut supra quoque meminimus, finem esse convenit, ut non tam propria quam communia quærat quisque commoda, nec tam sibi, quam omnibus vivat, juxta illud videlicet, quod in laude Catonis Lucanus (59) decantat :

*Uni quippe vacat studiis odiisque carenti,
Humanum lugere genus.....
..... Hi mores, hæc duri immota Catonis
Secta fuit, servare modum finemque tenere,
Naturamque sequi, patriæque impendere vitam,
Nec sibi, sed toti genitum se credere mundo.*

Et post aliqua :

*..... Urbi pater est, urbiq; maritus
.....
In commune bonus.*

(59) *Pharsal.* l. II vers. 377 sqq., 388 sqq. Leidæ 1740, 4.

Quippe quod propriis intendit commodis naturæ est infirmæ ; quod alienis, virtutis egregiæ. Et parvi suam æstimare vitam debet qui unius sui curam gerens, propriis contentus est (38. V.) commodis, nec aliorum sibi meretur gratiam et laudem. Imitari quisque pro modulo suo Deum debet, qui, cum nullius egeat, sui minime curam, sed omnium agit, nec sibi necessaria, sed omnibus ministrat, totius mundanæ fabricæ tanquam unius magnæ reipublicæ procurator. Sunt qui partes justitiæ ampliori numero non rerum, sed nominum distinguentes, plerasque a nobis uno comprehensas vocabulo pluribus distinguunt, et quod in toto conclusum est, in partes discernunt, pietatem scilicet erga parentes, amicitiam, id est benevolentiam erga eos qui nos diligunt ipsorum causa magis quam sperandi alicujus commodi, cum pari eorum erga nos voluntate, gratia in remuneratione beneficiorum. Sed tria hæc profecto beneficentiæ supponi constat, per quam videlicet animus ad quælibet debita beneficentiâ impendenda tam parentibus scilicet quam cæteris promptus est.

De naturali atque positiva justitiâ.

Oportet autem in his quæ ad justitiâ pertinent, non solum naturalis, verum etiam positivæ justitiæ tramitem non excedi. Jus quippe aliud naturale, aliud positivum dicitur. Naturale quidem jus est quod opere complendum esse ipsa quæ omnibus naturaliter inest ratio, persuadet, et idcirco apud omnes permanet, ut Deum colere, parentes amare, perversos punire, et quorumcunque observantia omnibus est necessaria, ut nulla unquam sine illis merita sufficiant. Positivæ autem justitiæ illud est, quod ab hominibus institutum, ad utilitatem scilicet vel honestatem tutius muniendam (fol. 39 R.) vel amplificandam, aut sola consuetudine aut scripti nititur auctoritate, utpote pœnarum vindictarum vel in examinandis accusationibus sententiæ judiciorum, cum apud alios ritus sit duellorum vel igniti ferri ; apud alios autem omnis controversiæ finis sit juratum, et testibus omnis discussio circumferatur. Unde fit ut cum quibuscunque vivendum est, nobis eorum quoque instituta, quæ diximus, sicut et naturalia jura teneamus. Ipsæ quoque leges quas divinas dicitis, Vetus scilicet ac Novum Testamentum, quædam naturalia tradunt præcepta, quæ moralia dicitis, ut diligere Deum vel proximum, non adulterari, non furari, non homicidam fieri, quædam vero quasi positivæ justitiæ sint, quæ quibusdam ex tempore sunt accommodata, ut circumcisio Judeis et baptisnius vobis et pleraque alia quorum figuralia vocatis præcepta. Romani quoque pontifices vel synodales conventus, quotidie nova condunt decreta, vel dispensationes aliquas indulgent, quibus licita prius jam illicita, vel e converso fieri autumatis, quasi in

Emendavimus locum ex editione Burmanniana.

eorum potestate Deus posuerit vel permissionibus, A ut bona vel mala esse faciant, quæ prius non erant et legi nostræ possit eorum auctoritas præjudicare. Superest autem nunc ut post considerationem justitiæ ad reliquas duas virtutis species stylum convertamus.

De partibus fortitudinis.

Fortitudo itaque nobis partibus videtur comprehendendi, magnanimitate scilicet et tolerantia.

(39 V.) Magnanimitas vero est, qua cum rationalis substantiæ causa quælibet ardua aggredi sumus parati. Tolerantia autem est, qua in hujus propositi incepto constanter perseveramus.

De partibus temperantiæ.

Temperantiæ vero quantum mihi videtur, nec B vos improbare arbitror, partes hæc sunt, humilitas, frugalitas, mansuetudo, castitas, sobrietas.

Humilitas est per quam ab appetitu inanis gloriæ ita nos temperamus, ut non supra quam sumus, videri appetamus.

Frugalitas vero est superflua profusionis frenum per quam videlicet supra quam necessarium est possidere respuimus. Sic et mansuetudo frenum est iræ et castitas luxuriæ, et sobrietas gulæ.

Et notandum quod cum justitia sit constans animi voluntas, quæ unicuique quod suum est servat, fortitudo et temperantia potentiæ quædam sunt atque animi robur, quo, ut supra meminimus, bona justitiæ voluntas confirmatur. Quorum etenim contraria impotentia sunt, ea profecto constat esse potentias. Debilitas vero animi, quæ fortitudini contraria est, quædam ejus infirmitas et impotentia est, quam ignaviam seu pusillanimitatem dicere possumus. Intemperantia quoque, temperantiæ adversa, quædam imbecillitas animi et impotentia est, irrationabilium motuum ejus impulsibus resistere non valentis, a quibus quasi quibusdam satellitibus in miseram vitiorum captivitatem mens infirma trahitur et quorum dominari debuit ancilla fit. Sicut autem justitia voluntas illa, quam diximus, bona est, ita injustitia voluntas contraria. Et justitia quidem bonum hominem, for (fol. 40 R.) titudo vero ac temperantia probum efficiunt, quia, quod ex illa nolumus [*leg. volumus*], ex his ad efficiendum D validi sumus. Putas autem me in præsentia[rum] species seu partes virtutis ita distinxisse, ut in his gradus omnes concludantur, quibus ad beatitudinem pertingitur et summum pro meritis bonum apprehenditur. Nunc si visum sit prudentiæ tuæ, quid in his probare vel improbare decreveris, vel si quid fortasse ad perfectionem addendum esse censeris, parati sumus excipere.

CHRISTIAN. Sic profecto convenit. Sed priusquam ad hos summi boni, quos posuisti, gradus veniamus, ad intermissum non dimissum de summo bono vel summo malo conflictum redeamus, et quid simpliciter summum bonum vel summum malum dicatur, et an aliud summum bonum sit, quam

summun hominis bonum, vel summum malum, quam summum hominis malum, determinetur.

Regressio ad intermissam inquisitionem de summo bono.

PHILOS. Summum utique bonum apud omnes recte philosophantes non aliud quam Deum dici constat et credi, cujus scilicet incorporabilis et ineffabilis beatitudo tam principii quam finis ignara, non augeri potest nec minui. Summum vero malum summam cujuscunque sit sive hominis sive alterius creaturæ miseriam vel pænæ cruciatum autumo, hominis autem summum bonum vel summum malum, ejus sicut supra jam memini ac determinavi futuræ vitæ requiem vel pœnam perpetuam intelligo. Hoc itaque inter summum bonum et summum hominis bonum referre arbitror, quod, sicut ex præmissis liquet, summum bonum Deus ipse est vel ejus beatitudinis summa tranquillitas, quam tamen non aliud quam ipsum, æstimamus, (40. v.) qui ex seipso, non aliunde, beatus est; summum autem hominis bonum illa est perpetua quies, sive lætitia, quam quisque pro meritis post hanc vitam recipit, sive in ipsa visione vel cognitione Dei, ut dicitis, sive quoquo modo aliter contingat. Summum vero malum summa est, ut dixi, cujuscunque creaturæ miseria vel pœna pro meritis suscepta. Summum autem hominis malum quoscunque hominum ibi cruciatus pro meritis susceptos nuncupamus.

De summo malo.

CHRISTIAN. Quantum percipio, tam summum malum quam summum hominis malum nec nisi pœnas futuri sæculi, pro meritis redditas, intelligis?

PHILOS. Ita utique.

CHRISTIAN. At profecto pænæ illæ pro meritis collatæ utique justæ sunt, quia justum est sic eos punire, qui meruerunt. Quidquid vero justum est, bonum esse constat. Pænæ itaque illæ, quas summum malum, vel summum hominis malum nuncupas, sine dubio bonæ sunt. Vide ergo an id quod bonum est potius quam malum, concedere videaris esse summum malum. Qua enim ratione summum malum vel summum hominis malum dicas quod nullatenus malum sit, non video!

PHILOS. Meminisse te oportet, a teipso superius tam nostrorum quam vestrorum testimoniis ostendisse omnem quoque afflictionem malum potius quam bonum esse. Non tamen ideo omnem esse malam concedendum arbitror, frequenter quippe generum permutatio in adjectivis nominibus sensum variat, ut aliud significet pœnam esse bonam, et aliud dicere pœnam esse bonum, id est rem bonam. Sicut aliud est dicere hanc æream statuum esse perpetuam, quod falsum est, aliud eam esse perpetuum, id est rem aliquam quæ perpetua sit, quod verum est, utpote ipsum æs cujus perpes et indeficiens est natura. Sed et cum omnis propositio compositum quoddam sit non tamen omnem compositam dicimus, sed illam tantum, (fol. 41 R.) quæ præpositiones in partibus habet, hoc est hypothe-

ticam, nec omnem dictionem compositam dicimus, quam esse rem compositam scimus, nec omnem, quam simplicem vocamus, esse rem simplicem concedemus. Sic igitur et cum pœnam aliquam justam aut bonam esse dicimus, eo scilicet quod justum sit aut bonum, eum affligi, qui torquetur, non tamen ideo eam esse rem justam aut bonam concedere cogimur. Vos quoque cum omnem creaturam bonam esse ponatis, eo videlicet quod nihil ex creatione Dei non bonum sit, nec etiam hominem creaturam esse negetis et per hoc eum, qui malus est, esse rem bonam annuatis, non tamen ideo eum esse hominem bonum recipitis. Nemo quippe hominum [esse] bonus dicendus est; nisi qui bonis adornatus est moribus. Bona autem res sive bona creatura dici potest etiam quæ irrationalis est et inanimata. Sed cum omnia Deus creasse bona dicatur, et hic parvulus homo vel equus ab eo jam creatus sit, quamvis res bona creatus sit, non tamen bonus homo vel bonus equus jam creatus est, nec ipse Deus hunc parvulum, qui perversus est futurus, aut bonum hominem aut malum hominem creavit, sed bonam rem vel bonæ naturæ substantiam eum condidit, nec eum equum, qui nunquam bonus est futurus, unquam bonum equum creavit, licet nonnullos equorum vitiosos creare videatur, qui videlicet in ipsa creatione sua vitium aliquod contrahere dicuntur, unde postmodum inutiles aut parum utiles fiant. Ipsos quoque homines naturaliter ex elementorum complexione in ipsa sua creatione nonnulla vitia contrahere constat, ut iracundi scilicet, vel luxuriosi vel aliis irretiti vitii naturaliter flant (41 V.). Sed neque illum fortassis angelum cæteris quasi luciferum prælatum, quem postmodum apostatasse dicitis, bonum angelum vel bonum spiritum condidit, quem nunquam in veritate (59) vel in dilectione Dei constituisse dicitis et [f. cum] perique vestrum charitatem semel habitam, nunquam fatcantur admitti. Nullus quippe angelus sive spiritus aut etiam homo a dilectione Dei et veræ charitate alienus, bonus recte dicitur, sicut nec malus, quandiu peccato caret. Si igitur angelus ille neque cum peccato neque cum charitate Dei creatus est, quomodo bonus adhuc angelus vel malus creatus esse dicendus est. Sic nec singuli

A modo præmissa, cum quibus nascimur, mala esse connumeranda, cum eorum scilicet contraria nemo dubitet esse bona, et quædam vitia seu mala naturaliter ex ipsa creatione quibusdam bonis inesse substantiis, ut mortalitas homini, irrationalitas equo. Quamvis enim mortalitas non dicatur vitium hominis, cum videlicet secundum eam nemo alio homine de (fol. 42 R.) terior sit, qua æqualiter omnes participant, quoddam tamen est vitium naturæ in ipso homine, quoniam in hoc humana natura ab ea quæ immortalis est, deterior vel infirmior existit. Sicut igitur hominem quemlibet, quantiscunque vitiiis deturpetur, rem bonam esse concedimus, nec tamen ideo bonum hominem esse annuimus, ita econtrario quamlibet pœnam rem esse malam B profiteamur, licet nonnullam esse bonam pœnam ponamus. Vide itaque non esse consequens ut si bonam et justam pœnam summum hominis malum esse statuamus, ideo quod bonum est, summum ejus malum esse credamus. Etsi enim, ut dictum est, pœna illa sit bona, non ideo bonum simpliciter, id est bona res est dicenda.

C CHRISTIAN. Esto modo, ut dicis, te videlicet ex concessis non posse argui, ut, quod bonum est, concedas summum hominis malum esse, quamvis pœnam illam, quæ bona est et justa, summum illud malum esse non abnuas. Sed iterum quæro cum tam culpa præcedens, quam pœna inde proveniens malum sit, quod horum deterius ac majus hominis malum dicendum sit, utrum videlicet culpa ejus, quæ hominem malum efficit, an pœna, quæ a Deo illata justum in eo iudicium agit?

C PHILOS. Certe, ut æstimo, deterius hominis malum est culpa ejus, quam pœna ipsius. Cum enim inter quælibet mala illud alio majus esse non dubitetur, quod amplius Deo displicet et pœna dignum est, quis [quisnam] (non) dubitet culpam deterius esse quam pœnam culpæ. Ex culpa quippe homo Deo displicet, unde malus dicitur, non ex pœna, quæ pro culpa irrogatur. Illa quippe injustitia est, hæc justitiæ debitus effectus et ex intentione recte proveniens. Patet itaque in homine id deterius esse, quod eum reum constituit, quam quod puniendo justum in eo iudicium (42 V.) agit.

D CHRISTIAN. Cum igitur culpa hominis majus sit hominis malum quam pœna ipsius, quomodo pœnam hominis summum ejus malum nuncupas, qua, ut dictum est, majus malum est culpa.

PHILOS. Placet itaque, si nostram in hoc improbas opinionem, tuam super hoc audire sententiam, quid videlicet summum hominis malum ceuseas appellandum?

CHRISTIAN. Illud itaque quod eum deteriore effecere potest, sicut econtrario summum ejus bonum per quod eum meliorem effici constat.

PHILOS. Et quæ, obsecro, sunt illa?

CHRISTIAN. Summum ejus odium, summa dile-

(59) Joan. VIII, 44, ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐ ἔστηκεν. Cfr. Ep. I, III, 8

etto in Deum; per quæ videlicet duo ei qui simpliciter ac proprie summum bonum dicitur, displicere amplius vel placere constat. Quorum profecto utrumque post hanc vitam sequitur. Qui enim perpetuis et maximis cruciantur pœnis, quanto se amplius his gravari sentiunt, tanto in eum, cujus puniuntur iudicio, ex ipsa desperatione veniæ odio majori inardescunt. Quem penitus non esse vellent, ut sic saltem a pœna liberari possent et ita longe deteriores ibi sunt odiendo quam hic exstiterunt contemnendo. Sic e contrario quicunque illa Dei visione fruuntur, de qua dicit Psalmista: *Satiabor, cum apparuerit gloria tua (Psal. xvii, 5)*, id est postquam divinitatis tuæ majestatem per temetipsum mihi manifestaveris, nihil ulterius indigendo requiram; tanto tunc meliores efficiuntur, quanto amplius eum diligunt, quem in semetipso verius intuentur, ut videlicet summa illa dilectio, illa summi boni fructio, quæ vera est beatitudo, summum hominis bonum recte sit dicenda. Tanta quippe est illa diviniæ majestatis gloria, ut nemo (fol. 43 R.) eam conspiciere queat, qui non in ipsa visione ejus statim beatus fiat, unde et dicitur: *Tollatur impius ne rideat Dei gloriam (Isa. xxvi, 10 juxt. LXX)*. Cum igitur fideles ejus, qui eum super omnia dilexerunt, tantam conspexerint beatitudinem, quantam nullatenus fide poterunt æstimare, hæc eorum summa exultatio, perpes erit ipsorum beatitudo.

PHILOS. Placet itaque summum hominis bonum sive malum illud intelligi quo melior, ut dicis, vel deterior homo efficitur. Sed si hoc in futura vita contingit, ut videlicet meliores ibi vel deteriores, quam hic efficiamur, profecto et ibi aliquid amplius, quam hic promereri videmur. Quo enim meliores efficiamur vel deteriores quam prius, majori pœna vel præmio digni judicamur. Quod si ibi quoque melior sit affectus, ut quo amplius Deum cognoscimus, magis eum diligamus et cum ipsa retributione pariter nostra dilectio crescat in Deo, ut semper meliores efficiamur, profecto in infinitum ita nostræ beatitudinis extenditur augmentum, ut nunquam sit perfectum, quia semper recipit incrementum.

CHRISTIAN. Nescis quod in hac vita tantum tempus sit promerendi, et in illa retribuendi, hic videlicet seminandi, ibi colligendi. Quamvis igitur ibi meliores efficiamus ex præmio meritorum, quam hic ex meritis fueramus, non tamen necesse est ut ibi rursus aliquid promereamus. Hoc ipsum quoque, quia ibi meliores quam hic efficiamur, meritorum hic habitum retributio est, quæ meritis reddita nos meliores efficiat non iterum præmium promereatur, quæ in præmium meritorum tantum est constituta, non ad aliquid promerendum rursus habita. Nam et apud nos cum (43 V.) aliquis amicitiae remunerationem ab amico suscipit et eum amplius propter hoc diligit, non iterum apud eum ex hac majori dilectione, quæ scilicet venit ex præmio reddito, præmium mereri judicatur, ut sic in infinitum meritum extendatur. Quamvis etenim necessitudi-

nis coactione et retributione præmii augetur dilectio, ut non tam voluntaria quam necessaria videatur, ita quippe omnibus naturaliter insitus est affectus, ut ipsa præmii retributio quoddam dilectionis secum afferat augmentum et quadam nos necessitate, vel amore nostri potius quam virtute vel amore remunerantis in ejus dilectionem nos accendat. Si igitur inter homines amicus ab amico præmium ferat et ex ipso præmio amplius diligere cogatur, nec tamen ex hoc dilectionis augmento rursus promereri dicitur, quid mirum, si et in alia vita ex suscepto præmio amplius Deum diligentes, nequaquam rursus ipsum præmium convertamus in meritum? Aut quid denique concedi prohibeat illam diviniæ majestatis gloriam tantam esse, ut semper in ejus visione profectus noster aliquis possit esse, ut quo diutius eam conspiciamus et seipsam nobis amplius innotuerit, beatiores nos efficiat? Plus quippe istud jugæ beatitudinis incrementum valet, quam major beatitudo, unum tantum modum custodiens et in nullo [in]cremento proficiens.

PHILOS. Quomodo, quæso, in illa visione Dei profectus quisquam esse possit vel aliqua inter ipsos videntes differentia, cum videlicet illud omnino summum bonum sit simplex nec unquam conspici, nisi totum possit, nec aliquid conspici ab uno quod non conspiciatur ab alio?

CHRISTIAN. Non utique in re conspecta, sed in modo conspiciendi est (fol. 44 R.) diversitas, ut quo melius intelligitur Deus, beatitudo nostra in ejus visione augeatur. Nam et animam vel spiritum quælibet intelligendo non æqualiter omnes intelligimus, quamvis tamen incorporæ naturæ partes in suæ essentiæ quantitate non habere dicatur. Et cum corpus quodlibet vel aliqua pars ejus ab aliquibus simul aspicitur, melius ab isto quam ab alio homine ipsum cognoscitur et perfectius intelligitur, et cum eadem res sit intellecta, non tamen æqualiter ejus naturam percipiunt. Sic Deus huic perfectius ac melius quam illi sui notitiam pro meritis imperit, ac se amplius manifestat. Potest quippe contingere ut, cum omnia sciat iste, quæ ille, melius tamen ac perfectius singula sciat isto quam ille, et cum tot res ab isto quam ab illo sciantur, non tamen tot de eisdem rebus scientias habet unus, quot alter, aut non tam bene sciat eadem.

PHILOS. Nunquid illam visionem Dei, in qua beatitudo vera consistit angeli, quos lapsos dicitis, nunquam habuerunt, vel saltem ille inter eos præcipuus, qui cæterorum comparatione lucifero est comparatus?

CHRISTIAN. Nequaquam utique habuisse credendum est, nec aliquis eorum, qui corruit, nec illi etiam, qui non corruerunt, donec post aliorum lapsum hanc visionem, per quam simul et beati fierent et confirmati, ne amplius cadere possent in remunerationem suæ humilitatis læceperint. Omnes quippe angeli sicut et homines tales creati sunt ut bene agere possent et male. Alioquin, qui non pec-

caverunt, de hoc ipso, quod cæteris peccando non consenserunt, meritum non haberent. Quod autem Lucifer[o] cujusdam excellentiæ prærogativa comparatus est (44 V.), non tam ex beatitudine quam ex scientiæ perspicacitate factum est, eo videlicet, quod scientiæ luce præstantior cæteris ad quaslibet rerum naturas intelligendas subtilior conditus esset. Quod quidem in se considerans, ex ipsa scientiæ suæ magnitudine, qua se cæteris prælatum vidit inflatus intumuit et majora, quam possit sperare præsumpsit, ut videlicet, quia se cæteris prælatum novit, se fieri æqualem Deo æstimavit et ut ipse videlicet, sicut Deus, regnum obtineret.

PHILOS. Illud quoque obsecro definias, utrum hoc hominis summum bonum illam dico videlicet summam Dei dilectionem quam ex visione Dei homo percipit accidens hominis dicenda sit, et iterum accidens dici conveniat summum bonum, tanquam ipsum substantiæ sit præferendum.

CHRISTIAN. Cum accidentia eisque subjectas substantias ac propheticiæ verba doctrinæ converteris, et ea tantum quæ vitæ terrenæ non cælestis sunt, metiris, hæc quippe disciplina sæcularis et terrena his tantum documentis contenta exstitit, quæ ad præsentis vitæ statum accommodata sunt, nec ad illius futuræ vitæ qualitatem, in qua nec verba ista nec ulla hominum doctrina artium suarum regulas applicaverunt, cum rerum investigaverunt naturas, sed sicut scriptum est : *Qui de terra est de terra loquitur* (Joan. III, 31). Si ergo ad illud cælestis vitæ fastigium conscendere niteris quæ omnem terrenam longe transcendit disciplinam, ne plurimum innitaris terrenæ propheticiæ regulis, quibus nec adhuc ad plenum comprehendere ac definiere terrena potuerunt, nedum cælestia. Utrum autem dilectio illa, quæ in cælesti vita, habenda dicitur accidens sit an qualiscunque qualitas, nihil utilitatis affert definire, quæ nisi experimento sui vere cognosci non potest, cum omnem terrenæ scientiæ sensum longe transcendat (fol. 45 R.) dat. Quid autem ad beatitudinem refert, utrum eam accidens an substantiam sive neutrum esse ponamus, cum quidquid dicamus vel arbitremur, ipsa ideo non mutetur vel beatitudinem nostram minuatur. Ac si quæ de accidentibus et substantialibus formis philosophi vestri dixerunt, diligenter consideres nec substantialem illam nobis videbis, quæ non inest omnibus, nec accidentalem, quæ, postquam adfuerit, abesse non potest. Unde accidens etiam vestra opinio describit, quod adesse potest et abesse. Quod etiam impedit, si illam quoque dilectionem ibi futuram, sicut et præsentem, quam habemus hic, accidens concedamus? Quamvis enim nostra substantia quolibet accidenti suo meliôr censeatur, aut dignior, summum tamen hominis bonum id non incongrue dicendum videtur, quod ipsum hominem participatione sui optimum reddit atque dignissimum, atque, ut verius ac probabilius loquamur, ipsum Deum qui solus proprie et absolute summum bonum dicitur, sum-

um etiam hominis bonum esse constituamus. Cujus videlicet illa, quam diximus, visionis suæ participatione qui fruimur, efficiamur vere beati. Ex quo ipso quippe, quem in ipso videmus ad nos ejus illa summa dilectio manat, ideoque rectius ipse, qui ab alio non est et nos ita beatos efficit, summum hominis dicendus est bonum.

PHILOS. Placet utique illa de summo bono sententia quæ nec propheticiæ nostræ est ignota. Sed si hæc, ut dicitis, visio Dei, quæ beatos efficit, oculis tantum mentis, non corporis patet, quid necesse est sanctis animabus, ut dicitis, corpora sua tandem resumere, quasi per hoc earum gloria vel beatitudo sit augenda? Cum enim, ut dicitis, mensura quæ hominis quæ et angeli, quid ad beatitudinem vestram resumptio prodest corporum, quæ, cum angelis desint, nequaquam tamen eorum præpediunt vel minuunt beatitudinem? (45 V.)

CHRISTIAN. Omnium, quæ Deus agit, non tam ad beatitudinem nostram quam ad gloriam suam convertit, ut illa quæ nonnullis nociva sunt. Unde Salomon : *Propter semetipsum omnia creavit Deus, impium quoque ad diem malum* (Prov. XVI, 4). Ipsa quoque etiam pœna, qua ejus iniquitatem Deus punit, justitiam Dei commendat, et sic eum glorificat. Quamvis itaque poneremus corporum illarum resumptionem nihil sanctis animabus beatitudinis conferre, non tamen eam censeamus superfluum, quæ ad divinæ potentie laudem plurimum valet. Quo enim illa prius infirmiora et passioni cognovimus obnoxia, tanto postmodum magis Deum glorificandum ostendit; et cum sic ea videlicet solidata et indissolubilia videbimus facta, ut nulla ex eis passio nobis provenire, nulla in eis dissolutio possit contingere, hinc etiam nonnihil beatitudinis animæ videntur contrahere, quia, quo amplius divinæ potentie magnitudinem experientur, amplius eum diligere, et beatiores esse non sunt denegandæ.

PHILOS. Illud quoque, obsecro, dilucides, utrum illa Dei visio, in qua beatitudo consistit, aliqua loci differentia vel augeri, vel minui, an ipsa in omnibus locis exhiberi omnibus queat; vel certus ei aliquis deputatus sit locus, quo scilicet necesse sit pervenire, qui illa fruituri sunt visione?

CHRISTIAN. Qui Deum ubique per potentie suæ magnitudinem non dubitant esse, ita ei omnia loca præsentia credit [*leg. credunt*], ut in omnibus quæcunque velit agere possit et tam ipsa loca, quam omnia in illis ejus operatione vel gerantur vel disponantur, nequaquam ista quæstione inveniendi sunt. Ipse quippe est qui, sic nunc quoque sine positione locali sicut ante tempora consistens, non tam in loco esse (fol. 46 r.) dicendus est, qui nullatenus localis est, quam in se cuncta concludere loca, ipsos etiam, ut scriptum est, cælos palmo suo continens (Isa. XL, 12). Qui enim ante omnia sine loco exstitit, nec sibi ipsius modum, sed nobis loca fabricavit, cujus nec minui nec augeri beatitudo

potest, nec ullam percipere variationem, nullam perfectionem quoque, sicut nec positionem habet localem, cujus omnino simplex et incorporea perseverat æternitas. Cum igitur nusquam sit localiter, id est positione locali conclusus, ubique tamen in omnibus locis, quam circa omnia loca per operationis potentiam esse dicitur. Etenim in omnibus locis nulla nisi eo disponente geruntur, et sic ei loca cuncta præsentia sibi vel ipse illis, ut quodcumque velit ibi fieri necesse sit, et sic ubique, ut dictum est, per potentiae suæ magnitudinem esse dicitur. Unde in semet per prophetam loquitur: *Cælum et terram ego impleo (Jer. xxiii, 24)*, et Psalmista, nusquam irati potentiam se effugere posse considerans, dicebat: *Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cælum, tu illic es, si descendero ad infernum, ades, etc. (Psal. cxxxix, 7, 8)*. Sicut autem in omnibus locis vel intra omnia per potentiae suæ operationem vel dispositionem dicitur esse, quia videlicet cuncta ibi vel disponi per eum necesse est, sic etiam ipsa loca concludens circa ea nihilominus asseritur esse, hoc est, sic ea in sua potestate habere, ut nihil in eis sine ipso vel ejus dispositione fieri possit. Cum itaque per potentiam suam, ut dictum est, tam intra omnia quam extra Deus sit et omnia, quantumcumque solida sint, propria virtute penetret, quis eum locus impediatur, ne, ubicumque omnibus velit, æque suam impertire notitiam possit? Eo quippe modo, quo locis omnibus inesse vel præesse per potentiam, non per localem positionem dicitur, ubique sui noti (46 V.) tiam, quibuscumque voluerit, habet impertire, nec summa et spiritalis virtus, cui omnia sunt pervia loca, quæ sunt, aliqua soliditate vel qualitate præpediri potest. Quippe cum claritas solis solidissimum vitrum sic penetret, ut per ipsum quoque suam nobis illuminationem infundat, et corpora nostram post resurrectionem tantæ subtilitatis fore credamus, ut jam eis quodam modo spiritalibus factis, nulla possit obstare materia, unde et Dominicum corpus, quod adhuc mortali clauso vitro natum fuerat, post resurrectionem jam immortale et impassibile clausis januis ad discipulos intravit. Multo ergo magis summam illam divinæ claritatis visionem nullo præpediri posse obstaculo, vel loci propinquitate ad illuminandum adjuvari credendum est. Nam et ignem, qui cæteris subtilior est elementis, inde non recipere sectionem dicitis, quia nullo interposito corpore partes ejus dividi queant. Multo autem minus spiritalis substantia, quæ longe omni corpore subtilior est, corporeo præpeditur obstaculo. Cum vero divinitas tantæ subtilitatis sit, ut in ejus comparatione quælibet aliæ naturæ corporeæ censeantur, et ipsa sola respectu aliarum incorporea judicetur, quomodo summa ejus claritas, quæ cuncta cognoscendo considerat, obstaculum habebit? Qua etiam, qui fruuntur, cum [videntur] omnia videant, quidquid eos scire conveniat, quan-

tumcumque remotum non ignorant. Alioquin paratissimo fructus tormenta inferni non conspicerent, ut eo amplius Deum diligant, quo per ejus gratiam graviora se evasisse viderint. Quem quidem paradysum in ipsa visione Dei ubique (fol. 47 R.) consistere Dominus Jesus patenter insinuat, dum ipso die quo ejus anima in carne passa descendit ad inferos, ut inde suos liberaret, latroni eum confesso, ait: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso (Luc. xxiii, 43)*. A quo quidem paradiso ne tunc etiam anima Christi extranea exstitit, cum, ut dictum est, ad inferos descendit. Juxta itaque hanc fidem nostram et rationem manifestam quocumque loco fidelis sit anima, quia ubique præsentem, ut dictum est, reperit Deum, et quoniam nullo impeditur obstaculo, ubique in sua æque perseverat beatitudine, quam videlicet ex visione Dei nobis per eum infusa, non ex nostris viribus apprehensa, consequimur. Quippe nec ad corporalis solis apprehendendam claritatem consedimus, sed ipsa se nobis infundit, ut ea fruamur. Ita et nos tam Deo quam ipse nobis appropinquat, tanquam desuper claritatem suam nobis et amoris sui calorem infundens, ad quem etiam nusquam localiter consistentem, si quo modo propinquare dicimur, non id locis, sed meritis fieri est intelligendum, videlicet quantum similiores in bono efficimur vel ejus amplius voluntati concordamus, sic e contrario ab eo recedere intelligendi sumus. Quod venerabilis doctor Augustinus et doctrinarum quoque vestrarum peritissimus diligenter aperiens; Deo, inquit, qui ubique est non locis, sed moribus aut propinqui aut remoti sumus. Unde cum post resurrectionem tantæ facilitatis corpora sanctorum futura sint, ut ubicumque velint animæ, ipsa statim esse credantur, nullus tamen eorum recessus visionem Dei præpediet, quominus animæ sint beatæ, nec ulla loci qualitas pœnalis esse his poterit, in quibus nihil puniendum erit, sicut nec ante (47, V.) peccatum primis hominibus quidquam potuit esse nocivum. Unde et cum sancti angeli ad nos missi jussa Dei exsequuntur, nequaquam loci aliqua qualitate vel intervallo ejus visione, quæ beati sunt, privantur seu inaniuntur. Nec dæmones in acre commorantes unde et volucres cœli dicuntur, quamvis positione loci superiores nobis esse videantur, non ideo tamen ad Deum, qui propriæ dignitate naturæ cunctis superior est naturis, amplius quam nos appropinquare dicendi sunt. Unde Satan veniens inter filios Dei et stans in conspectu Domini et mutuo loquens sicut in libro Job conscriptum est (Job i), hequaquam hoc adventu suo a sua relaxatur miseria, ut beator fiat. Qui etiam de cœlis cæteris altior corruendo, patenter ostendit nihil ad beatitudinem conferre loci dignitatem. Non enim quia inter filios Dei, hoc est inter sanctos angelos, veniens in conspectu Dei astitit, in ejus conspectum Dominus venit, ut ab eo scilicet Dominus conspiciatur, cum ipse a Domino conspicitur, quasi

cæcus in sole inter videntes assistens, non ab eis positione loci, sed beneficio lucis dissidens. Quod enim agit in visione corporalis solis qualitas corporum, hoc in visione spiritualis solis qualitas meritorum, et quemadmodum hic nulla differentia consistit virtutum in qualitate corporum aut locorum, sic nec ibi retributionum; et tanto mirabilior illa divinæ gloriæ visio, qua beati fiunt, apparet, quanto amplius nulla loci qualitate vel diversitate ad hoc impediri vel juvari potest, cum in his etiam qui etiam loco disjuncti non sunt, sic agat ut alios illuminando beatificet, alios in sua cæcitate miseros derelinquat, sicut et in hac vita per impertionem gratiæ suæ non desistit agere. (fol. 48 R.) Sic quippe Deus ubique per potentiam esse dicitur, ut nihilominus alicubi per gratiam adesse, alicubi dicatur deesse. Quocumque igitur modo vel adesse vel abesse, seu advenire vel recedere, divinitatis gratia dicatur, non id localiter vel corporaliter fit, sed magis spiritualiter vel per aliquam suæ operationis efficaciam contingit. Si enim ubique localiter esset, quo advenire localiter vel unde recedere posset? Nonnunquam ad nos descendere dicitur, vel per aliquod gratiæ suæ beneficium nobis collatum, vel per aliquam ex signo visibili manifestationem, sive cum aliquid insolitum gerit in terra. Sic sol iste descendere ad nos dicitur vel mundum ipsum implere non localiter sed efficaciter, id est non locali sui positione, sed illuminationis operatione.

PHILOS. Miror te rationibus tuis, quibus me arguere niteris, eas quoque auctoritates ex Scripturis vestris proferre, quibus non dubitas minime cogendum esse.

CHRISTIAN. Propositum est, sicut nosti, non me tibi proprias inferre sententias, sed communem majorum nostrorum tibi fidem, seu doctrinam aperire. Quæ igitur testimonia de nostris afferro non, ut per hoc cogaris, intendo, sed ut aliorum magis ista intelligas esse, quam meipsum fluxisse.

PHILOS. Certe nec istud improbo, si talis processerit intentio. Sed nunc ad reliqua festinemus. Si ergo, ut asseris, tanta virtus est divinæ visionis, ut ubicunque sint animæ participatione sui æque illas beatas efficere queat, cur, obsecro, regnum cælorum Deo et sanctis animabus spiritualiter assignantur, ut in cælo scilicet præcipue dicuntur esse, quasi beatus illic habeantur esse? Quod etiam in tantum Christus vester proprio exhibuit exemplo, ut in conspectu suorum corporaliter cælum ascenderit, et illic ut scriptum est, (fol. 48 V.) ad dexteram Patris residens inde ad iudicium venturus promittatur in aera obviam occurrentibus (*Coloss. iii, 1; I Thess. iv, 17*). Cum igitur divinæ habitationi nulla mundi regio, nisi cælum, deputetur, si ubique, ut dicitis, Deus existens ubique beatitudine

(60) V. nomine aut rejiciendum e textu, aut conj. : omni.

A sua æque fruatur, et ejus visionis claritas quibuscunque velit sese, prout vult pariter infundens, æque illos ubique beatos efficiat nullo adminiculo nulla loci qualitate vel propinquitate ad hoc indigens, sed ex se penitus sufficiens; cum, inquam, Dominus ubique per potentiam existens et quasi in uno loco suæ majestatis mansionem concludens dicat : *Cælum mihi sedes est (Isa. LXVI, 1)*, et omnes tam Novi quam Veteris Testamenti scriptores non aliam mundi partem nisi cælum ejus habitationi deputent, non immerito videri potest hujus superioris loci serenitas ipsis vel nobis non nihil conferre beatitudinis. Unde et per Isaiam ad hujus beatitudinis plenitudinem lux lunæ sicut lux solis futura, et lux solis septemplex promittitur tunc splendere et nova tam cæli quam terræ creatio (*Isa. xxx, 26*), ut ipsa quoque in nomine (60) rerum natura felicitas auceatur.

CHRISTIAN. Si prophetizare magis quam judaizare in littera nosset et quæ de Deo sub specie corporali dicuntur non corporaliter ad litteram, sed mystice per allegoriam intelligi scires, non ita ut vulgus quæ dicuntur acciperes. Cujus profecto si communem sequeris opinionem nec eorum fidem tua transcendat intelligentia, qui nihil nisi corporeum vel admodum rei corporeæ mente concipiunt[ur,] (in eum) iterum utique dilaberis errorem, ut Deum nullatenus, nisi rem quamdam corpoream et quibusdam partibus consistentem, capite videlicet, manibus ac pedibus seu reliquis membris compositum intelligere queas, maxime cum omnes (fol. 49 R.) fere humani corporis partes ei juxta similitudinem aliquam in Scripturis assignentur. Quis enim illitteratorum aut simplicium hominum audire sustineat, si Deum prædices nec oculos nec aures habere nec cætera quæ nobis videntur necessaria membra? Statim quippe objiciet eum nequaquam videre posse, qui oculos tales non habeat, similiter non audire, ne[c] operari, cui aures desint et manus. Sicut ergo omnia, quæ corporis sunt non nisi parabolice judicas in Deo intelligenda, sic quæcunque ad corporalem loci positionem de divinitate dicuntur non dubites accipienda. Cum itaque Isaiam audis dicentem : *Hæc dicit Dominus. Cælum sedes mea et terra scabellum pedum meorum. Quæ est ista domus quam edificabitis mihi, et quis est iste locus quietis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, etc. (Isa. xxvi, 1, 2)*; sicut minime eum corporalem intelligis, sic nec corporalem sedem cælum nec corporale scabellum pedum ejus terram, neque ullam ejus localem positionem intelligas, qua sedem (61) æstimetur. Absit enim ut ejus majestas aliquid infirmitatis habeat, ut sede aliqua vel scabello sustentari egeat! Cæli ergo nomine et terræ, hoc loco bonæ et malæ distinguuntur animæ, tanquam ex meritis suis superiores et inferiores. Bonæ itaque animæ, tanquam templum ejus seu cælum dicuntur, juxta illud Psal-

(61) Conj. : quæ sedes, aut : qua sedere.

mistæ : Dominus in templo sancto suo, Dominus in celo, sedes ejus (Psal. xi, 4), eo quod ipsis, qui sunt meritis celsiores, præsideat et quasi in propria domo et templo sibi sanctificato (49 V.) per gratiam inhabitet. Carnales vero animas quæ videlicet terrenis et infimis inhiant desideriis, quasi scabellum pedibus conculcat, quia eos quos despicit nec ad se misericorditer attollit, tanquam inferius derelictos premit et conculcando conterit et quasi in pulverem dissolutum redigit. Cum ergo, inquit Dominus, qui in manu factis non habito et ita excellentem in sanctis animabus habitare (62) sedem, et tanto despectui carnales et terrenos habeam homines, cur mihi terreni ædificii quasi necessariam construere domum quæritis, et non potius apud vosmetipsos domum mihi spiritalem ædificatis? alioquin cassa est significatio templi visibilis, si invisibilis desit. Cum itaque cælum vel regnum cælorum futuram beatitudinem audis appellari, sublimitatem futuræ vitæ magis quam corporalem cæli positionem intellige, quam etiam nonnunquam nomine terræ propter stabilitatem ejus sicut et nomine cæli propter ipsius dignitatem constat designari. Unde et Psalmista : *Credo videre bona Domini in terra viventium* (Psal. xxvii, 13); et per Ezechielem ipse Dominus post resurrectionem electis suis futuram beatitudinem promittens : *Ecce ego, inquit, aperiam tumulos vestros et educam vos de sepulchris vestris, populus meus : et inducam vos in terram Israel, et requiescere vos faciam super humum vestram* (Ezech. xxxvii, 11, 12). Quod autem Dominus noster Christus corporales cælos corporaliter et visibiliter ascendit, non ejus gloriæ, in quo plenitudo divinitatis corporaliter inhabitat, sed fidei nostræ præfuit. Qui ergo prius clausis januis ad discipulos intrando resuscitandorum corporum subtilitatem, qua videlicet cuncta penetrare queant, ex ipsa sua resurrectione monstraverat, postmodum ipse in ascensione sua tantam ipsorum futuram levitatem exhibuit, ut terrenitatis mole, qua prius gravabantur, sicut scriptum est : *Corpus quod* (fol. 50 R.) *corrumpitur, aggravat animam.* (Sap. ix, 15), quoquam ulterius (63) propediunt ascendere, sed quocunque animæ velint sine ulla difficultate statim eo transferri. Quod tamen ad dexteram Patris sursum conscendisse memoratur, sic nec dextra patris intelligitur corporalis, ita nec ista sessio, qua ipse Pater sedeat, est localis positio, sed per hoc pariter cum Patre dominandi potestas et æqualis dignitas exprimitur, cum ei collateraliter a dexteris consedissee dicitur, quod quidem sedere ad dexteram cum corporaliter ad litteram stare non possit, id quoque, quod de corporali ejus ascensione præmittitur, quamvis in re ita corporaliter sit factum, quemdam tamen ejus ascensum in mentibus fidelium meliorem designat. De quo videlicet ascensu ipse ad Mariam jam antea dixerat : *Noli*

(62) Conj. : *habitem seu habeam.*

(63) Fort. leg. : *non propediunt, aut nusquam ul-*

me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum (Joan. xx, 17) Tunc enim tanquam in nube ab oculis hominum sustollitur Christus ad cælum, ut ad dexteram Patris residueat, quando prædicatione sanctorum ab aspectu laboriosæ vitæ subtractus, prædicatur ita in gloria sublimatus, ut Patri correngendo pariter universis imperet et tanquam cœqualis substantia, vel Filius æque dominetur omnibus. Quod vero de splendore lunæ vel solis multiplicando subjecisti, tanquam corporaliter fieri ad futuram beatitudinem, facile est tam ex auctoritate ipsius prophetæ, qui illud dixit, quam ex ratione manifesta refelli. Dominus quippe postmodum per eundem Isaiam ad Hierosolimam loquens et ei futuræ vitæ claritatem promittens, ait : *Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te, sed erit Dominus in lucem sempiternam et Deus tuus in gloriam tuam. Non occidet ultra sol tuus et luna tua non minuetur tibi. Sed Dominus erit tibi in lucem sempiternam et complebuntur dies luctus tui : populus autem tuus* (50. V.) *omnes justi hæreditabunt terram*, etc. (Isa. lx, 19-21). Quæ est ista terra, ab his, qui in perpetuum justi sint hæreditanda et præsentia divinæ claritatis, tanquam sole, qui nunquam occidat, illuminanda, nisi illa futuræ beatitudinis æternitas? Quæ profecto claritas, cum tanta sit, ut nullo ad illuminandum egeat adjumento, recte sol iste amplius illuminandi officium admittere dicitur, postquam videlicet non jam animales, sed spiritales effecti illud experiemur, quod præmissum est mensura hominis, quæ et angeli. Quis denique ignoret minora luminaria majorum apposita luce statim obtenebrari, aut vigorem perdere illuminandi? Quod igitur officium illuminandi lux ibi corporea possit habere, ubi divinæ claritatis præsentia sic illuminabit abscondita tenebrarum, ut ipsa etiam manifestet consilia cordium. *Videmus nunc, inquit Apostolus, per speculum et in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut cognitus sum* (I Cor. xiii, 12). Tum quippe perfecte tunc verissime cuncta cognoscuntur, a nobis, sicut et ab angelis per oculos cordis, ubi omnium sensuum, omnium administrationum cessabunt officia, cum erit Deus omnia in omnibus. Ejus quippe visio sic omnibus nostris per omnia satisfaciet desideriis, ut ipsa per se omnia nobis conferat, quæ veræ beatitudini sunt necessaria. Ipsa illa divinæ majestatis visio nobis erit lux indeficiens, sanctitas summa, quies perpetua, pax omnem sensum exsuperans, omne denique bonum, omnis virtus, omne gaudium. Cum itaque Deus erit omnia in omnibus, constat tunc, ut idem Apostolus dicit, omnem evacuari principatum et potestatem (64), cum jam videlicet sola illa [sit] per semetipsam principaliter potestas, quæ omnia, ut dictum est, bona per suæ visionem præsentiae omniterius, p.

(64) Col. II, 15, *Exspolians principatus.*

nibus electis ministrat. (fol. 34 R.) Nullus jam nobis principatus angelicus vel humanus in administratione aliqua, nulla potestas in aliquo regimine præerit, quia nihil deesse poterit, ubi omnia in omnibus Deus erit, nbi ; cum aderit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. Nihil quippe nunc nobis nisi ex parte aliqua proficit, nihil omnia nobis necessaria conferre sufficit. Quidquid nobis nunc ad doctrinam vel ad aliquam virtutem vel ad aliquam proficit administrationem, imperfecte agit, quia solus est Deus, qui omnia possit. Cessabunt itaque, quæcunque imperfecte aguntur, cum ille per se suffecerit qui omnia potest. Quod itaque ibi oculos carnis cum cæteris corporis membris resumpturi sumus, non utique fiet propter officia eorum, quibus egeamus, sed ad glorificandum Deum, ut præfati sumus. In quibus videlicet ejus potentiam tanto amplius experiemur, quanto illa in officiis suis, si opus esset, peragendis, validiora esse sentiemus et longe fortiozem ac meliorem consecuta statum esse viderimus. Quod si etiam de luce solis ac lunæ multiplicanda corporaliter, non mystice tantum accipiamus, ad gloriam Conditoris potius quam ad officii sui necessitatem referendum est, sicut et universus mundi status in melius est commutandus quod etiam cælestium luminarium adjumento vel commutatione mundi manifeste Deus nobis innotescit, id quod ante minus habebant non ex impotentia Conditoris exstitisse, sed pro vitæ suæ mortalis et infirmæ necessitudine, quæ nequam talia vel tanta ferre posset nec etiam tantis uti beneficiis digna esset. Mystice tamen intelligi facile est lunam tunc ut solem fulgere, id est Ecclesiam electorum sicut et ejus solem Deum indeficientem lucem habere et in ipsum ejus solem tunc quoque ita lucem ipsius lunæ transcendere, ut in ipso solo lucis sit perfectio, quæ septe (51 V.) nario designatur numero.

PHILOS. Quantum video, si hæc ita se habent, ut dicitis, multa fidei vestræ Deus videtur debere, cujus in omnibus maxime gloriam prædicatis. Restat autem nunc, ut quid de inferis etiam sit sentiendum, diligenter aperias. Sicut enim summum hominis bonum eo amplius appetendum, quo magis cognitum ; ita e contrario summum malum eo magis erit vitandum, quo minus erit ignotum.

CHRISTIAN. Hic quippe apud nos sicut et apud vos diversa olim exstitit opinio. Alii quippe infernum, corporalem quemdam locum sub terris existimant, qui ex ipsa locali quoque positione, quæ inferior cæteris mundi partibus, dicatur infernus ; alii quoque non tam corporale tormentum, quam spirituale arbitrantur infernum, ut quemadmodum nomine cæli, qui superior est pars mundi, summam animarum beatitudinem distinguimus, ita nomine inferni summam miseriam, quæ tanto inferius jacere perhibetur, quanto ab illa summa beatitudine amplius distare cognoscitur, et ei amplius contraria videtur. Sicut enim, quod melius est, per ex-

cellentiam suæ dignitatis dicitur altum ; ita e contrario, quod pejus est, per abjectionem sui dicitur infimum. Multa quippe de pœnis inferni tam Vetus quam Novum Testamentum narrat, quæ nequamquam ad litteram accipi posse videntur. Quid est enim ad litteram, quod de justis et impiis Dominus per Isaiam ait : *Et egredientur, et videbunt cadavera eorum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur et ignis eorum non exstinguetur* (Isa. LXVI, 24). Quis iste sanctorum corporalis egressus, ut pœnas impiorum videant aut qui vermes sunt corporales in corporibus reproborum, quæ omnibus integra sicut et sanctorum corpora sunt resurrectura ? Quæ ibi erit corrosio vermium, ubi omnium pariter immortalitas absque ullo defectu erit corporum ? Sed et Dominus de divite et Lazaro (Luc. XVI.) de (fol. 52 R.) functis in Evangelio refert, Quomodo ad litteram stare potest, quippe cum corporalem sepulturam non inferno anima illa divitis habere queat ? Aut quis sit ille corporalis Abrahæ sinus, quo anima Lazari refertur ut angelis deferri ? quam ibi liguam anima divitis habeat ? vel quem digitum habeat anima Lazari ? aut quæ est ibi corporalis aqua, cujus stilla linguæ ardentis infusa incendium ejus exstinguere possit, aut minuere ? Unde cum hæc juxta litteram nequamquam in animabus jam exutis carne contingere queant, sicut nec illud, quod alibi dicitur : *Ligatis manibus et pedibus, mittite eum in tenebras exteriores. Ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. XXII, 15). Tam ex Veteri quam ex Novo Testamento innui videtur ea quæ de inferno dixerunt, mystice magis quam corporaliter accipi debere, ut videlicet, sicut ille Abrahæ sinus, quo suscepta est anima Lazari spiritalis est, non corporalis intelligendus, ita et infernus spiritalis ille cruciatus, quo anima divitis sepulta memoratur. Quoad animæ corporibus carent, quo ferri localiter aut moveri vel quasi corporis ambitu coerceri possint, quæ nullatenus locales sunt omnique corpore propria natura longe subtiliores existunt, aut quæ sit vis elementorum corporea tam videlicet ignis, quam cæterorum, quæ ipsas sine corporibus contingere vel cruciari possit, non facile disseri aut intelligi potest. Unde et dæmones post lapsum, ut corporaliter etiam pati possint, in quædam devoluti æria corpora dicuntur, quæ quasi carcerem acceperunt. Hinc et æriæ dicti sunt potestates, quod videlicet in illo plurimum possint elemento, cui sunt incorporatæ, sicut et terrenæ potestates vocati sunt homines, qui in terris principantur. Sin autem vermes animarum quamdam earum interiorem corrosionem, qua de conscientia sua, desperatione veniæ et futuræ (52 V.) pœnæ augmento jam cruciantur, ac postmodum ignem, quo resumtis corporibus cruciabuntur, intellexisse propheta dicatur, facile est tam spirituale quam corporale tormentum definiri infernum, comparatione scilicet aliarum pœnarum, his tanquam infimis vel extremis ita vocatis, sive

sub terris sive alibi dicantur exerceri. Cum enim A
 terras super aquas fundatas esse constat, quomodo
 sub terris corporeus aliquis ignis esse dicitur, nisi
 forte sub terris intelligatur quæcunque terræ pro-
 funditas post hanc, in qua sumus, terræ superficiem.
 Sed rursus cum infinitus reproborum numerus et
 juxta Veritatis assertionem parvus sit electorum fu-
 turus, non facile fortassis recipietur tantum alicubi
 terræ sinum haberi, qui tot corpora capere possit.
 Unde si cuidam videatur tantam divini judicii
 potentiam esse, ut in omnibus æque locis, quos vo-
 luerit, punire possit, nihilque ad pœnam sicut nec
 ad gloriam referre qualitates locorum, non dubito
 id tanto faciliorem assensum invenire, quanto ampli-
 us et divinam potentiam videtur commendare et
 rationi magis propinquare. Ut enim communem fe-
 re omnium sequamur opinionem, qui in eodem igne
 positos, alios magis, alios minus, pro meritis suis
 non pro quantitate incendii cruciari dicunt, non
 video, qualiter ejusdem ignis tanta moderatio per
 divinam potentiam in pœna fieri possit, et non potius
 diversis locis positos diversos affligere queat
 tormentis, vel quoslibet etiam, ubicunque sint, qui-
 buscunque velit torquere pœnis et omnia eis in quas-
 libet pœnas elementa convertere, sicut scriptum
 est : *Pugnabo pro Deo contra insensatos orbis ter-
 rarum* (Sap. v, 21). Nam et juxta eorum existima-
 tionem in ipso æthereo cœlo, ubi, quo purior tanto
 acutior et vehementior ardet (fol. 53. R.) ignis
 et splendet, absque læsione ulla beatorum corpora
 communis fides asserit permanere, et hoc eis post
 resurrectionem ad gloriam collatum esse, quod
 animæ nullatenus nostræ sustinere infirmitas possit.
 Sic quippe et sanos oculos lux recreat et infirmos
 gravat. Quis etiam quotidie tam diversas animalium
 non experiat naturas, ut quod aliorum vitam con-
 struat aliorum extinguat et corporum diversa com-
 plexione, quod uni profuit alteri obsistit, tam ani-
 matis scilicet quam inanimatis. Homines sub aqua,
 pisces sub divo moriuntur. Salamandr[i]a sic igne
 vivere constat, qui maturum cæteris animantibus
 affert interitum. Venenum vitæ serpentis, mors ho-
 minis, et eadem aliis animantibus gustum præbent
 necessarium aliis mortiferum. Nihil omnino est quod
 omnibus possit convenire naturis. Qui ex eodem D
 utero, ex eodem patre geniti processerunt, nequa-
 quam iisdem vivunt moribus, nec iisdem pariter
 rebus oblectantur, vel offenduntur, nec in eodem
 æstu vel gelu consistentes pariter cruciantur. Non
 hoc [hæc] profecto diversitas passionum ex qualitate
 punientium, sed punitorum provenit. Quid
 itaque mirum, si resuscitata corpora pro meritis
 cujusque vel eodem loco, vel diversis consistentia,
 sic divinæ potentie justitia moderetur ad pœnam,
 ut ubicunque omnia illis æque pœnaliam sint? Quod utique ille diligenter attendebat, qui
 vindictam Dei nusquam se effugere posse fateba-

tur, dicens : *Quo ibo a spiritu tuo et quo a facie
 tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es; si
 descendero ad infernum, ades* (Psal. cxxxviii, 7, 8).
 Denique quis malorum hominum animas in inferno
 plus cruciari censeat quam spiritalis nequitias in
 aere consistentes sua æque tormenta secum ubi-
 cunque circumferentes? Quas utique tanto majore
 tormento dignas esse certum est, quanto nequiores
 esse minime dubitantur; quis eodem (55. V.)
 modo veget, animas impiorum in corporibus re-
 sumptas, quocunque loco moveantur, sua secum
 tormenta gestare, etsi nihil exterius inferatur tor-
 menti. Multas quippe passiones animæ adhuc in
 corpore manenti vel intrinsecus iufferri, vel extrin-
 secus ex aliqua perturbatione vel corporis inæ-
 qualitate videmus, quæ semel habitæ nulla possint
 auferri loci permutatione. Ut enim cæteras
 omittam passiones, quid valet ad remedium pœnæ,
 quo loco nunc constituas morientem, vel maxima
 passione laborantem, si minime illa passio le-
 nuenda sit ex loco. Aut cum modo nobis morien-
 tibus, ut beatus meminit Augustinus, tanta sit in
 corpore passio mortis, ut propter hanc ipsum re-
 linquere anima compellatur, quasi (65) in corpo-
 ribus resumtis et jam immortalibus factis hanc
 passionem, qua hic moriendo dissolvimur, ubi per-
 petua fuerit, ad damnationem satis esse non cen-
 seat, vel si qua forte alia possit esse major nullo
 extrinsecus tormento adjuncto? Quid enim magis
 justitiæ convenit, quam quod ipsa præcipue cor-
 pora sua resumant animæ ad tormentum, quibus
 male usæ sint ad oblectamentum? Tantam vero
 in dissolutione mortis passionem esse certum est,
 ut pro quovis peccato, irrogata quamvis sit bre-
 vissima (66), ad purgationem tamen ejus, quod
 non æterna damnatione dignum fuerit, sufficiens
 credatur, unde ut beatus asserit Hieronymus illa
 est prophetæ sententia : *Non judicabit bis Dominus
 in idipsum, et non consurget duplex tribulatio* (Na-
 hum. i, 9, juxta LXX). Legimus et nonnullas de-
 functorum animas damnatas noluisse reddi vitæ
 præsentis, ut bene operando salvarentur, si eam
 rursus morte interveniente finire cogerentur. Scri-
 ptum esse alibi reperimus quasdam sanctorum
 morientium animas timore pœnæ dissolu- (fol. 54. R.)
 tionis suæ tempore ad paratam beatitudinem egredi
 prorsus refugere, donec eas Dominus jussisset ab
 angelis suscipi sine dolore. Ex quo liquidum est
 quanta sit hujus mortis passio, cujus, ut diximus,
 metu alius ad salutem redire non voluit, alius ad
 beatitudinem egredi trepidavit. Et hanc tamen om-
 nino passionem auferre, quibuscunque voluerit,
 divinæ constat esse potentie, sicut et prædictus as-
 serit doctor dicens Joannem apostolum tam a do-
 lore mortis quam a corruptione carnis alienum
 fuisse. Qui ergo in morte passionem mortis sic
 omnino auferre potest, ubique, cuicumque velit, id

(65) Leg. ut videtur : quis.

(66) Suppl. : pœnu [?]

ipsum posse videtur. Prior quippe est natura passibilis, ut pœnam incurrat, quam careat. Ex quibus omnibus liquere jam arbitror nihil ad pœnam damnatorum loci qualitatem referre, sicut nec ad gloriam beatorum, sed hoc sit in inferno cruciari vel perpetuo igni tradi, quod illis summis pœnis torqueri, quæ in (67) præcipue igni comparantur, quod hujus elementi cruciatus acrior videtur. Id quoque plurimum divinæ potentiæ gloriam commendare videtur, si in omnibus æque locis et damnationis pœnam et beatitudinis gloriam ipse largiatur, qui ubique per potentiam deesse non dubitatur.

PHILOS. Æque ut video pœnam damnatorum sicut et gloriam electorum ad divinæ potentiæ laudem convertere studeas, ut in summis etiam malis ejus bona prædices.

CHRISTIAN. Et sic certe convenit, quia nulla ejus sunt opera, nisi magnifica et admiratione plena. Superfluum autem censeo, quibus in locis hæc contingant definire, dummodo hæc adipisci possumus aut vitare.

PHILOS. Et hinc equidem adhuc sermo est, ut tam summo bono nostro (54. V.), quam summo malo, ut tibi visum est, descriptis, juxta propositum nostrum, quibus ad ea pertingere vis, non minus diligenter aperias, ut eo melius has tenere vel illas vitare possimus, quo amplius noverimus. Sed et quid summum bonum sit vel summum malum, quod bonum vel malum generaliter sit dicendum, id quoque, si vales definire, desidero. Multas quippe harum species cognoscimus. Sed tamen in quo bonæ vel malæ res dicendæ sint, non satis intelligere vel disserere sufficimus. Nostri quippe auctores, qui dicunt alia bona, alia mala, alia indifferentia, nullatenus hæc definitionibus distinxerunt, sed quibusdam exemplis ad eorum demonstrationem contenti sunt.

CHRISTIAN. Quantum æstimo, difficile definire ea censuerunt, quorum nomina vix unquam in una significatione consistere videntur. Quippe cum dicitur bonus homo vel bonus faber, aut bonus equus, et similia, quis nesciat hoc nomen *bonus* ex adjunctis diversum mutare sensum, hominem quippe bonum ex moribus, fabrum ex scientia, equum ex viribus et velocitate, vel quæ ad usum ejus pertinent. Adeo autem ex adjunctis boni significatio variatur, ut etiam cum nominibus vitiorum ipsum jungere non vereamur, dicentes scilicet bonum vel optimum furem, eo quod in hac malitia peragenda sit callidus vel astutus. Nec solum ad res ipsas, verum etiam ad ea quæ de rebus dicuntur, hoc est ad ipsa propositionum dicta, sic nonnunquam boni vocabulum applicamus, ut etiam dicamus, quia bonum est malum esse, quamvis minime concedamus bonum malum esse. Aliud quippe est dicere malum est bonum, quod omnino

A falsum est, aliud dicere malum esse bonum est, quod minime negandum est. Quid itaque mirum si et nos sicut et illi horum significationem, (fol. 55. R.) quæ ita inconstans est, definire non sufficimus? Quantum tamen mihi nunc occurrit, bonum simpliciter, id est bonam rem dici arbitror, quæ cum alicui usui sit apta, nullius commodum vel dignitatem per eam impediri necesse est. Indifferens vero, id est rem, quæ neque bona est, neque mala, illam arbitror, per cujus existentiam nec ulla bona deferri, nec impediri necesse est, sicut est fortuita motio digiti, vel quæcunque actiones hujusmodi. Non enim actiones, vel bonæ vel malæ, nisi secundum intentionis radicem judicantur, sed omnes ex se indifferentes sunt; et, si diligenter inspiciamus, nihil ad meritum conferunt, quæ nequaquam ex se bonæ sunt aut malæ, cum ipsæ videlicet tam reprobis quam electis æque conveniant.

PHILOS. Hic paululum nobis standum arbitror atque immorandum, si forte, quæ dixisti, pro definitionibus stare possint.

CHRISTIAN. Difficillimum equidem est omnia propriis definitionibus sic circumscribere, ut ab omnibus aliis ea separari queant, maxime nunc, cum nobis ad definitiones excogitandas mora temporis non concedatur. Pleraque nominum, quibus rebus conveniant, ex rationis usu didicimus. Quæ vero sit sententia eorum vel intelligentia minime assignare sufficimus. Multa etiam reperimus, quorum nec nominationem, sicut sententias definitione possumus terminare. Etsi enim rerum naturas non ignoremus, earum tamen vocabula in usu non sunt et sæpe promptior est mens ad intelligendum, quam lingua sit ad proferendum, vel ad ea, quæ sentimus disserendum. Ecce omnes ex usu quotidiani sermonis cognoscimus, quæ res appellantur lapides. Quæ tamen sunt lapidis propriæ differentia, aut quæ sit hujus speciei proprietas nullo adhuc credo valeamus assignare vocabulo, (55. V.) quo lapidis aliqua distinctio seu descriptio perfici possit. Nec id tibi mirabile videri debet si me in his deficere videas, ad quæ nequaquam magnos illos viros doctores, quos jactatis philosophos, sufficisse cognoscimus. Quæ tamen potero, ad objectionem tuarum inquisitionum de his quæ præmisi, conabor.

PHILOS. Et ratione satis et probatione, quæ nunc dicis, videntur abundare. Sed revera, quæ dicuntur nisi intelligantur frustra proferuntur, nec docere alios possunt nisi disseri queant. Nunc si placet, imo quia et sic consensisti, ipsa quæ dixisti, aliquantulum expedire te volo. Quare ergo, inquam, cum rem bonam defines, non visum est sufficere, ut diceres, quæ alicui apta est usui, hoc est alicui commoda utilitati.

CHRISTIAN. Commune proverbium atque proba-

(67) Omiss. esse videtur *Scriptura*.

bile vix aliquod bonum esse, quod non noceat et A malum, quod non prosit. Verbi gratia : Ecce jamdudum aliquis in bonis operibus se adeo exercuit, ut inde sæpius laudatus, vel de suis confisus virtutibus in superbiam extollatur, vel alius invidia hinc accendatur. Sic itaque malum de bono constat provenire, et frequenter mali etiam bonam causam esse. Quippe vitia nostra vel peccata, quæ sunt proprie mala dicenda, non nisi in anima vel bonis habent consistere creaturis, nec nisi a bono surgere possit corruptio; quis e contrario non videat, sæpe homines post magnas peccatorum ruinas fortiores aut meliores per humilitatem vel pœnitentiam surgere, quam antea fuerint? Ipsam denique pœnitentiam peccati, quia mentis afflictio est, nec cum beatitudine perfecta, quia dolorem ingerit, convenire potest, B malum esse potius, quam bonum constat, et tamen hanc ad indulgentiam peccatorum nemo necessariam (fol. 56. R.) esse dubitat. Quis etiam nesciat summam Dei bonitatem, quæ nihil sine causa fieri permittit, adeo mala quoque bene præordinare, et eis etiam optime uti : ut etiam sit bonum malum esse, cum tamen malum nullatenus sit bonum. Sicut enim summa diaboli nequitia ipsis etiam bonis sæpe pessime utitur, ut videlicet ea in causas pessimorum effectuum convertat, ac si per ea quæ bona sunt, quædam pessima operetur, ita e contrario Deus illis optime utitur, quæ ille pessime molitur. Quippe et tyrannus et principes eodem gladio male uti possunt et bene, ille quidem ad violentiam, ille ad vindictam, et nulla credo sunt instrumenta, C vel quæcunque usibus nostris sunt commodata, quibus pro intentionum qualitate tam male uti non possumus quam bene, scilicet nihil refert quid fiat, sed quo animo fiat. Unde et quilibet homo tam bonus quam perversus, tam bonarum quam malarum causæ sunt rerum, et per eos tam bona quam mala esse contingit. Non enim bonus homo a malo in eo dissidere videtur, quod id quod bonum sit, facit, sed potius quod bene facit. Etsi enim nunc usus sermonis pro eodem habet bene facere et bonum facere, vis tamen et proprietatis locutionis non ita fortassis sonat. Sicut enim bonum sæpe dicitur, nec tamen bene, id est bona intentione, ita et bonum fieri posse videtur, cum tamen bene non fiat. D Sæpe quippe contingit idem adversis fieri, ita ut pro eorum intentione alius bene, alius male illud faciat. Veluti, si duo aliquem reum suspendant; alter quidem eo solummodo quod eum odit, alter vero quia habeat hanc exercere justitiam, justa hæc suspensio ab isto juste fit, quia recta intentione, ab illo injuste, quia non amore justitiæ, sed odii zelo vel iræ. Nonnunquam etiam mali homines, vel ipse quoque diabolus in eodem facto ita Deo cooperari dicuntur, ut idem tam a Deo quærit (56. V.) ab illis fieri asseratur. Ecce enim a Satan ea quæ Job possidebat ablata videmus, et tamen hæc a Deo sibi auferri Job ipse profitetur, dicens : *Dominus dedit, Dominus abstulit (Job 1, 21)*. Unde autem et ad il-

lud veniamus, quod Christianorum mentes charius amplectuntur, etsi tibi vel tibi similibus ridiculum videatur. Traditio Domini Jesu in manus Judæorum, tam ab ipso Jesu quam a Deo Patre, vel a Juda traditore fieri memoratur, nam et Pater Filium et Filius seipsum et Judas eundem tradidisse dicitur, cum tamen in talibus, vel diabolus, vel Judas id ipsum fecerit quod Deus. Et si forte ideo bonum aliquod videantur fecisse, non tamen dicendi sunt bene fecisse. Aut si fecerint id, vel fieri voluerint, quod vult fieri Deus, vel eandem faciendo aliquid voluntatem habeant, quam Deus habet, nunquid ideo benefacere dicendi sunt, quia scilicet faciunt quod Deus vult fieri, aut ideo bonam habent voluntatem, quia volunt id quod Deus? Non utique. Etsi enim faciant, vel facere velint quod Deus vult fieri, non tamen id faciunt, vel facere volunt, quia credant Deum id velle fieri, nec eadem intentio est in eodem facto illorum, quam Dei et quamquam id velint quod Deus, eadem illorum et Dei voluntas ideo dici possit, quod idem volunt; mala tamen eorum voluntas est, et bona Dei, cum scilicet id diversis de causis velint fieri. Sic et cum eadem sit actio diversorum, quia videlicet idem agunt, pro diversitate tamen intentionis actio hujus bona est et illius mala, quia quanquam idem operentur, tamen bene hic, ille male id ipsum facit, et (quod dictu mirabile est) nonnunquam etiam bona est voluntas, cum quis vult ab altero malum fieri, quia id videlicet bona (fol. 57. R.) intentione vult. Sæpe namque Dominus per diabolum vel tyrannum aliquem decrevit eos affligere qui innocentes sunt, vel qui illam afflictionem non meruerunt ad purgationem scilicet alicujus peccati eorum qui affliguntur, vel ad augmentum meriti, sive ad exemplum aliis dandum, vel quacunque causa rationabili, quamvis nobis occulta. Unde et de eo quod, permittente Domino, bene diabolus egerat malo, Job meminuit, dicens : *Sicut Domino placuit, ita factum est (ibid.)*. Quod quia bene a Domino permissum esse non dubitet, referendo ei gratias ostendit, cum addit : *Sit nomen Domini benedictum*.

Liber quoque Regum tertius spiritum mendacem ad decipiendum Achab impium docet a Domino missum fuisse. Cum enim diceret Dominus : *Quis decipiet Achab? Egressus spiritus mendax stetit coram Domino, et ait : Ego decipiam illum. Cui locutus est Dominus : In quo? Et ille ait : Egrediar et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Et dixit Dominus : Decipies et prævalebis; egredere et fac ita (III Reg. xxii, 20-22)*. Quod quidem Micheas propheta, cum coram ipso Achab exposuisset sibi revelatum fuisse, adjecit : *Nunc igitur ecce dedit Dominus spiritum mendacem in ore omnium prophetarum tuorum, qui hic sunt; et locutus est contra te malum (ibid., 23)*. Sive autem in sanctos sive in impios Dominus diabolum sævire permittat, constat profecto nec ipsum nisi bene permittere, quod bonum est permitti, nec illum nisi male fa-

cere, quod tamen bonum est fieri, et cur fiat, rationabilem habet causam, licet nobis incognitam. Ut enim ille magnus philosophus vester (57. V.) in Timæo suo meminit cum Deum optime cuncta facere probaret : Omne, inquit, quod gignitur ex aliqua causa gignitur necessaria. Nihil enim fit, cujus ortum non legitima causa et ratio præcedat. In quo patenter ostenditur, quæcunque a quocunque fiant, quia hæc optima divinæ providentiæ dispensatione contingunt, rationabiliter et bene sic ea provenire, sicut eveniunt, quia videlicet rationabilem, cur fiant, habeant causam, quamvis is qui ea facit non rationabiliter ac bene ipsa faciat, nec eam in his faciendis, quam Deus causam attendat. Cum itaque nihil nisi Deo permittente fieri constet, nihil quippe eo invito vel resistente fieri possit, certumque insuper sit nequaquam aliquid Deum sine causa permittere, nihilque omnino nisi rationabiliter facere, ut tam permissio ejus quam auctio rationabilis sit, profecto cum videat cur singula quæ fiunt, fieri permittat, cur et ipsa facienda sint, non ignoret, etiamsi mala sint vel mala fiant. Non enim bonum esset ea permitti, nisi bonum esset ea fieri, nec perfecte bonus esset, qui, cum posset, non disturbaret id quod fieri non bonum esset. Imo patenter arguendus in eo quod non sit bonum fieri, consentiendo ut fiat. Patet itaque quidquid contingit fieri, cur fiat vel non fiat rationabilem habere causam. Ideoque bo (fol. 58. R.) num est illud fieri vel bonum est non fieri, etiam si ab eo a quo bene non fit, fiat, vel ab eo [a] quo non fit, male non fiat, hoc est mala intentione dimittatur fieri. Unde etiam ipsa mala esse, vel fieri bonum est, quamvis ipsa mala nequaquam sint bona. Quod et Veritas ipsa patenter profertur, cum sit : *Necesse est enim ut veniant scandala. Væ autem homini illi per quem scandalum venit!* (Matth. xviii, 7.) Ac si aperte dicat : Opportunum est, et humanæ congruum saluti, ut quidam etiam offensi vel irati scandalum inde animæ suæ, id est damnationem incurrant, ut per quorundam scilicet malitiam id agatur, per quod omnes salventur, quicumque videlicet sanandi prædestinantur. Sed tamen væ illi, hoc est damnatio erit, cujus consilio vel persuasione hoc scandalum movetur. Malum itaque est scandalum, sed bonum est scandalum esse. Sic et bonum est, quodlibet malum esse, cum tamen nullum malum sit bonum. Quod et ille magnus veritatis discipulus attendens Augustinus, et, quam optime ipsa etiam mala Deus ordinet, considerans ita de ejus bonitate et diaboli nequitia loquitur : Deus sicut naturarum bonarum optimus creator est, ita malarum voluntatum justissimus ordinator, ut cum ille male utatur naturis bonis ipse bene utatur etiam voluntatibus malis. Item dicit idem de diabolo : Deus, cum eum creavit et futuræ malignitatis ejus non erat ignarus et prævidebat quæ bona de malis ejus esset facturus. Item

A post aliqua : Neque enim Deus ullum non dico angelorum vel hominum (58. V.) creasset, quem malum esse præscisset, nisi pariter nosset quibus eos bonorum usibus commendaret. Item alibi : Sunt bona singula simul vero universa valde bona, quia ex omnibus consistit universitatis amabilis pulchritudo. Item illud, quod malum dicitur, bene ordinatum et loco suo positum, eminentius commendat bona ut magis placeant, et laudabiliter sint, dum cooperatur bonis. Nec enim Deus omnipotens cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo. Item : Nec dubitandum est Deum facere bene etiam sinendo fieri quæcunque fiunt mala. Non enim hoc nisi B justo judicio sinit et profecto bonum est, quod justum est. Quamvis ergo ea, quæ mala, in quantum mala sunt, non sunt bona, tamen, ut non solum bona, sed etiam sint et mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent et mala, nullo modo sinerentur ab omnipotente bono, cui procul dubio quam facile est, quod vult facere, tam facile est, quod non vult esse non sinere. Neque enim ob aliud veraciter vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest, nec voluntate cujuscumque creaturæ voluntatis omnipotentis impeditur effectus. Ecce audisti aperta ratione monstrari, quia bonum est malum esse, quamvis nequaquam verum si bonum malum esse. Aliud quippe est dicere, malum est bonum, aliud dicere malum esse bonum. Ibi enim C ad rem malam, hic ad rem malam esse applicatur bonum, hoc est ibi ad rem hic ad eventum rei. Rem autem, ut dictum est, eam bonam dicitur, quæ cum alicui apta sit usui, nullius rei (fol. 59. R.) commodum vel dignitatem per eam impediti aut etiam minui necesse est; quod quidem impediti vel minui, tunc eam rem necesse esset, si per ejus contrarium vel defectum dignitas illa vel commodum necessario non remaneret. Verbi gratia, vita immortalis, lætitia, sanitas, scientia, castitas talia sunt, quæ cum aliquid habeant dignitatis vel commodi, constat illud supervenientibus horum contrariis non remanere. Sic et quaslibet substantias constat bonas res esse dicendas, quia cum aliquid conferre valeant utilitatis, nihil per eas dignitatis vel commodi necesse est præpediri. Nam et perversus homo, qui corruptæ vel etiam corruptentis vitæ est, sicut esse posset, ut perversus non esset, ideoque per eum non nihil deteriorari necesse esset (68).

Hoc autem ad præsens ad descriptionem rei bonæ satis esse arbitror. Cum vero ad eventus rerum, hoc est ad ea, quæ a propositionibus dicuntur et per eas evenire proponuntur boni vocabulum applicamus, ut videlicet hoc esse vel non esse bonum dicamus, tale est ac si diceretur ad aliquam Dei optimam dispositionem complendam, illud necessarium esse, etsi nos omnino illa lateat dispositi-

(68) Apodosis aut restituenda ex sententia antecedente; aut suppl. : *id potest.*

tio. Non enim aliquem etiam bene facere bonum A est, si hoc eum facere alicui divinæ ordinationi non competit, sed potius obsistit, qui nec fieri potest, quod rationabilem, cur fiat, causam non habet. Tunc autem rationabilem non habet causam, cur fiat, si quid a Deo dispositum præpediri necesse esset, si illud contingeret. Sæpe itaque decepti dicimus, quia bonum est nos hoc vel illud facere, quod faciendum esse ab omnibus censetur. Sed cum a divina dissentiat ordinatione per errorem mentimur, sed mendacii rei non sumus ita opinantes, ut dicimus. Qui etiam (59. V.) sæpe per erro-

rem multa in oratione petimus, quæ nobis a Deo denegantur, qui melius quam nos ipse, quid nobis sit necessarium, agnoscit. Unde præcipuum est sic dicere: Fiat voluntas tua. Hoc in præsentiarum satis est me dixisse, ad ostendendum videlicet qualiter nomen boni est intelligendum, quando pro bona simpliciter sumitur vel quando etiam rerum eventibus vel quæ [teq. quando] a propositionibus applicatur. Quod quia ex inquisitione summi boni pendebat, si quid superest, quod de ipso ulterius quæri censeas, licet te subinferre vel ad reliqua festinare. . . . .

EXORATIO (69) MAGISTRI AD DISCIPULUM

DE INQUISITIONE SUMMI BONI.

Fill charissime, studium tuum delectat me, quo B sapientum scripta investigas per te ipsum legendo et intelligendo, quæque non intelligis a me cæterisque senioribus perquirendo. Etenim scholaris illa exercitatio, qua sub virga pavitantes proficiunt ingeniosi, deficiunt hebetes, bonæ indolis adolescentibus vix est pro infantilibus nutrimentis, qualia sæpe vidimus ab obstetricibus vel nutricibus massicata in ora vagientium puerulorum edentulorum poni, eisdem renitentibus et offas aliena saliva infectas interdum fastidientibus. Unde cum primis dentatis maxillis per se mandere possunt, ab aliis masticata non recipiunt; imo, cum discipulis transeundo per segetes copiosas vellicant et fricant manu propria spicas maturas exindeque grana elicitia per se manducant et experiendo probant, in scholaribus illis exercitiis diligentissime lætatos non invenire saporem sapientiæ, nisi post tempus ablactationis suæ. Hinc est quod Abraham patriarcha grande legitur fecisse convivium in die ablactationis Isaac, nimirum congaudens (fol. 60. R.) paterno affectu profectibus tanti filii. Quo contra ploratus et ululatus multus est Racheli ploranti filios suos ante ablactationis tempus ab Herode occisos. Ac tum plangit Ecclesia et non vult consolari, quia non sunt ablactati ejus illi pueri quos trucidat gladius Antichristi pro eo quod sunt infra bimatum, non attingentes ad geminæ intelligentiæ et operationis fructum. Me miserum, pro quot parvulis ita mihi abreptis ego plorare habeo, quia eos post exercitia scholaria video vel tepuisse in sensum puerilem et animale, qui non percipit, quæ sunt spiritus Dei, vel omnino friguisse in re-

probum sensum, ut non solum faciant quæ non conveniunt eorum professioni, sed etiam persequantur ea quæ sunt spiritus Dei! Tu autem, fili dilectissime, ut spero in Dei misericordia, proficies etiam ultra bimatum usque adeo ut formidare non habeas gladium Antichristi, qui est hæreticorum seu falsorum fratrum sermo dolosus. Nisi enim sic proficeres, nisi ablactatus jam solidum cibum vehementer esurires de summo bono, sicut inquiris, non inquirereres. Occasio vero hujusce inquisitionis exinde, ut dicis, oborta est tibi, quod legens dialogum sub disceptatione Christiani et Judæi atque philosophi a magistro Petro digestum de summo bono illic invenis aliquid investigatum, sed non satis elucidatum, quid sit vel ubi sit ipsum summum bonum, quæ ad illud via sit rectissime gradiendum. Proinde sic accipe istud opusculum de inquisitione summi boni intitulatum, ut si quid boni de hoc bo(60. V.)no inveneris dictum, de hoc ipso bono unde agimus non dubites aut stillasse, si parum est, aut emanasse, si satis est. Satis dico, non quantum ad rei quæ versatur æstimationem, sed quantum ad legentis et inquirentis esuriri. Nam res ipsa est ineffabilis de qua fari utcumque gestimus, prout ipsa juvante poterimus.

*Lecta sat eximia præsens hæc philosophia (70),
Doctrinæ triplicem cuius præstabit honorem.*

Puto (71) autem, si opusculum Augustini *De summo bono* intitulatum bene perspexeris, illic abundanter instrueris, esse illud summum bonum ex quo, per quod, in quo sunt omnia bona magna media et minima et ipsum tale est, ut nihil melius cogitari possit, imo melius est quam ab ulla crea-

(69) Vox hæc in cod. ms. exstat rescripta super aliam miniatam erasam.

(70) Ait Denisius l. s. c. : Intercepta est hæc exoratio miniatam disticho. Quod rectius ad calcem dialogi locandum fuisset : *triplicem enim ad doctrinam* trium interloquentium alludere videtur.

— Placet monitum. Idem fere suavere videtur distichi argumentum cum exoratione utraque comparatum.

(71) Exoratio insequens in cod. mscr. ab aliena manu ejusdem ut videtur, ætatis conscripta est.

tura cogitari possit. Nisi enim transcenderet omnem tam angelorum quam et hominum cogitationem non exsuperaret omnem sensum nec inhabitaret lucem inaccessibilem, neque diceretur vere incomprehensibile, quod quis posset cogitatione vel intellectu attingere vel comprehendere. Sensit hoc ille qui dixit : *O altitudo divitarum sapientiæ et scientiæ Dei ! Quam incomprehensibilia sunt judicia ejus et investigabiles viæ ejus ! Quis enim cognovit sensum Domini ?* (Rom. xi, 33, 34.) Attamen ex parte illud summum bonum cognoverunt et ex parte etiam prophetaverunt hi, per quos canonica Scriptura Veteris ac Novi Testamenti administrata est, in qua vel per speculum et in ænigmate apparet pulchritudo summi boni, summæ justitiæ, summæ vitæ, summæ potentiæ, summæ lætitiæ, summæ charitatis et claritatis. Quæ omnia eisque similia de summo bono prædicata non sunt multa, sed unum causale ac primordiale principium seu fundamentum omnium, quæ per ipsum et post ipsum bona sunt in ordine rerum. Quæ cum in sui natura sint omnes bonæ, utpote a summo bono habentes esse, esse tamen eis et bene uti bonum est et male uti malum est. Docet autem sancta Scriptura, maxime autem Novi Testamenti quomodo inferioribus bonis homini sit utendum, ut perveniat ad summum bonum, cujus fructus æternus tanquam diurnus denarius illis erit persolvendus, qui bonis inferioribus bene utendo laborant in vinea, quæ est præsens et peregrinans Ecclesia, extra quam stantes in foro hujus mundi otiosi pagani sive negotiantes Judæi, sive illis pejores falsi Christiani habere denarium non poterunt, quæ solis bene in vinea laborantibus, prout si tempus laborandi non habent, ut infantes, Christi sacramenta gestantibus, dandum noverunt, qui non a philosophis aut (fol. 61. R.) Judæis Christum ignorantibus aut reprobantibus, sed ex ipso Christo veritatis doctrinam acceperunt. *Ipsium audite*, ait Pater cælestis (*Matth.* xvii, 5). *Ipsium audite*, aio et ego, vobis quicumque me auditis discipuli seu filii. *Ipsium audite* potius quam paganum philosophantem vel Hebræum judaizantem. *Ipsium audite*, solum non justa docentem, sed et impios justificantem, non per sapientiam hujus mundi aut ex operibus legis, sed per fidem, qua doctrina ejus creditur et custoditur, sicut ipse ait : *Beati, qui audiunt verbum Dei, et custodiunt illud* (*Luc.* xi, 28). In custodiendo illo retributio multa. Revera hæc retributio multa est, quæ non habet finem, sed ipsa est finis et consummatio participantium summo

A bono, fruentium summo gaudio, sapientium summæ sapientia, quæ est Christus. *Ipsium audite*. Consiliarius est, ipsum audite; præceptor est, ipsum audite. Si non potestis recipere ipsius consilium, ut abnegantes vos vobis ipsum sequimini, saltem servate præceptum et in utroque cognoscendo ipsum audite. Primo, si fieri potest, ad conservandam innocentiam, ipsum audite. Secundo, ubi amiseritis innocentiam, saltem ad agendam poenitentiam, ipsum audite. Si facultas suppetit ad agendum bona, ipsum audite, si facultas desit ad volendum saltem bona, ipsum audite. Si vultis scire, quid sit summum bonum, vel qua via sit ad illud progrediendum, ipsum audite dicentem : *Ego sum via et veritas et vita* (*Joan.* xiv, 6). Nam via, qua itur et veritas ac vita, quo itur, ipse est, ipsum audite. Si forte in via hac ambulantes estis tristes cum discipulis euntibus Emmaum, ipsum audite ambulantem vobiscum et consolantem vos, ut tandem stulti et tardi cordis accendamihi et dicatis : *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via et aperiret nobis Scripturas ?* (*Luc.* xxiv, 32.) Ipse est qui Scripturas ambulantibus in se via et veritate aperit, ipsum audite. Aperit et nemo claudit, ipsum audite ! Ambulantibus dicit, bonas facite vias vestras et studia vestra, ipsum audite. Pervenientibus dicit, habitabo vobiscum, ipsum audite. Legem naturalem, quam paganus philosophus defendit, ipse docet, ipsum audite. Legem Moysi venit implere, non C solvere, ipsum audite. Lex quidem annuntians et demonstrans languorem per Moysen data est, gratia autem et veritas eundem sanans languorem per Jesum Christum facta est, ipsum audite. Summum bonum se sequentibus et sibi obedientibus promisit in præmio, cætera bona inferiora eisdem concessit ad utilitatem ita ut omnia cooperentur eis in bonum per bonum usum, quo non solum bonis verum et malis uti docentur in bonum, si tamen audiant ipsum. Ergo ipsum audite ! sitque nobis anathema quicumque aliud docet, quam quod habet verbum doctrinæ ipsius evangelicæ, plena et veritate, gratia excitante ac roborante voluntatem, veritate illuminante rationem, gratia voluntatem præveniente ac subsequente, veritate rationem dirigente atque ducente in viam pacis, ad patriam lucis æternæ, in qua dare videbitur et gustabitur summum bonum, quod est Pater et Filius et Spiritus sanctus, Deus unus ac trinus. Ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen (72).

(72) De appendice hac recte monet Denisius I. c. : « Videtur tota hæc exhortatio obliqua crisis in Abælardi præcedentem dialogum et discipuli præmiunio. Postquam enim ex Augustini opusculo *De summo bono* multa opportune adducta fuissent,

subdit magister *ἀναγγελλος* : « Tales audiant, qui non a philosophis, » etc. ; et deinceps multis Scripturæ locis apte usus, concludit : « Ergo *ipsum audite*, » etc